

अपूर्णपणे लवचिक किंमती - I

घटक रचना

- १.१. उद्दिष्टे
- १.२. परिचय
- १.३. अपूर्णपणे लवचिक किंमती (अविचल किंमत) Imperfectly Flexible Prices (Sticky Price)
- १.४. अपूर्ण स्पर्धे अंतर्गत किंमत निर्धारण (Price-Setting under Imperfect Competition)
- १.५. मेनू खर्च (Menu Cost)
- १.६. प्रश्न

१.१. उद्दिष्टे:

- अपूर्ण लवचिक किंमतींची संकल्पना जाणून घेणे.
- अपूर्ण लवचिक किंमतींची कारणे जाणून घेणे.
- अपूर्ण स्पर्धा अंतर्गत किंमत निश्चित कशी करावी हे जाणून घेणे.
- मेनू किंमतीची संकल्पना समजून घेणे.

१.२. परिचय:

विविध अर्थशास्त्रज्ञांना असे आढळले आहे की अल्प कालावधीत झालेल्या एकूण मागणीतील चढउतारांमुळे संभाव्य राष्ट्रीय उत्पादन आणि रोजगारामध्ये विचलन होते. सनातनवादी अर्थशास्त्रज्ञ आणि नव सनातनवादी अर्थशास्त्रज्ञांच्या मतानुसार वेतन-दराची लवचिकता यामुळे एकूण मागणीत बदल झाल्याने वेतन आणि किंमतींमध्ये योग्य तो बदल होऊ शकतो, अशा प्रकारे एकूण उत्पादन आणि रोजगाराची पातळी कायम राखली जाते. केन्स आणि त्यांच्या अनुयायांच्या मते वेतन आणि किंमती स्थिर असतात. कारण एकूण मागणीतील कोणत्याही चढउतारामुळे अल्पावधीत वेतन आणि किंमतींवर परिणाम होत नाही. परंतु त्याउलट उत्पादनाची पातळी आणि रोजगार यात बदल होतो.

नव सनातनवादी अर्थशास्त्र तर्कसंगत अपेक्षांवर आधारित आहे. व नव सनातनवादी अर्थशास्त्राने पारंपारिक केनेसियन प्रतीमानाच्या किंमत ताठरतेच्या गृहितकावर शंका उपस्थित करून केनेसियन प्रतीमान हे जास्तीत जास्त नफ्याच्या युक्तिवादावर आधारित आहे व त्यास सूक्ष्म अर्थशास्त्राचा भक्कम आधार नसल्याचे निदर्शनास आणले.

केन्स प्रतीमानाचा मुख्य घटक म्हणजे आर्थिक परिस्थितीतील बदलांचे समायोजन करण्यासाठी पैशातील मजुरी तसेच किंमती या दोन्ही परिदृढ किंवा मंद असतात. आता हा प्रश्न पडतो की किंमती आर्थिक परिस्थितीतील बदलांशी जुळवून घेण्यास परिदृढ किंवा मंद का असतात? सूक्ष्मअर्थशास्त्रीय सिद्धांताच्या मदतीने नव केन्स वादी अभ्यासकांनी अल्पकालीन किंमत स्थीरतेचे स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्न केला आणि अशा प्रकारे त्यास दृढ सैद्धांतिक पाया घातला. सूक्ष्म आर्थिक तत्त्वावर आधारित अनेक प्रतीमानांद्वारे किंमतींची दृढता स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे आणि पारंपारिक केन्स प्रतीमानाच्या तुलनेत काही सुधारणा केली परंतु तेसुद्धा केन्स प्रतीमानाच्या पूर्वीच्या चौकटीत राहिले आणि म्हणून त्यांना नव केन्सवादी प्रतिमान असे म्हणतात.

नव केन्सवादी अर्थशास्त्र आणि पारंपारिक केन्सवादी यामधील मधील एक मुख्य फरक असा आहे की नव केन्सवादी अर्थशास्त्र अपूर्ण स्पर्धांवर आधारित आहे तर पारंपारिक केन्सवादी प्रतिमान परिपूर्ण स्पर्धा गृहित धरते जेथे उत्पादन संस्था आडव्या मागणी वक्रांना सामोरे जाते. पूर्ण स्पर्धेतील आडव्या मागणी वक्राने हे सिद्ध होते की, उत्पादन संस्था शक्य तितके उत्पादन बाजारात विकू शकते पण ते मागणी आणि पुरवठा यांच्या समतोलाला तून ठरलेल्या किमतीवरच विकावे लागे. तथापि, अपूर्ण स्पर्धात्मक उत्पादन संस्थेचा खाली उतरता मागणी वक्र हे दर्शवितो की उत्पादन संस्थेद्वारे किमतीत कपात झाल्यास त्यांची विक्री काही प्रमाणात वाढेल परंतु प्रतिस्पर्धी कंपन्यादेखील त्यानुसार वागतील आणि त्यांचे दरही कमी करतील, म्हणून किमती बदलण्यासाठी किंवा समायोजित करण्यासाठी वरील कल्पना फायदेशीर नाही. नवीन केन्सवादी प्रतिमान तर्कसंगतपणे काम करणाऱ्या उत्पादन संस्थांच्या वर्तनावर आधारित आहेत.

१.३. अपूर्णपणे लवचिक किंमती (अविचल किंमत):

किंमत समायोजनाची गृहीत गती हे मुख्य वैशिष्ट्य केन्सवादी अर्थशास्त्राला नव सनातनवादी अर्थशास्त्रापासून वेगळे करते. नव सनातनवादी प्रतिमान असे गृहीत धरते की त्वरित वस्तू विक्रीसाठी किंमती पूर्णपणे लवचिक आहेत त्यामुळे श्रम बाजारात आणि पैशांच्या बाजारात समायोजन करतात. दुसरीकडे केन्सवादी स्थूल अर्थशास्त्रिय प्रतिमान असे गृहीत धरते की किंमती स्थिर किंवा अगदी निश्चित आहेत आणि परिणामस्वरूप ते हळूहळू बाजारपेठ मुक्त करतात किंवा सर्वात वाईट म्हणजे ते कायमस्वरूपी जास्तीची मागणी (टंचाई) निर्माण करून बाजारपेठ मुक्त करण्यास अपयशी ठरतात. किंवा जास्त पुरवठा (बेरोजगारी) निर्माण करतात.

प्रा. म्यानक्यू यांच्या सह नव केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञ यांनी वस्तू बाजारातील अपूर्ण स्पर्धा. उदा. अल्पजनाधिकार, मात्तेदारीयुक्त स्पर्धा यांचे विश्लेषण केले आहे. जेव्हा एकूण मागणी मध्ये घट होत असते तेव्हा उत्पादन संस्था आपल्या वस्तूंच्या किंमती स्थिर ठेवण्याचा

प्रयत्न करत असतात. उत्पादन संस्थांच्या मागणीचा वक्र उजव्या बाजूस खाली उतरत जाणारा असतो. जर अर्थव्यवस्थेत वित्त पुरवठा कमी एकूण मागणीमध्ये घट झाल्यास अशा परिस्थितीत देखील अपूर्ण स्पर्धेतील उत्पादन संस्था आपल्या किंमती कमी करत नाहीत. परिणामी त्या आपले काही ग्राहक गमावू शकते पण सर्वच ग्राहक गमावत नाही. उदाहरणार्थ, जेव्हा एकूण मागणीत घट होईल ज्यामुळे टाटा ऑटोमोबाईल्सची कंपनीच्या गाड्यांची मागणी कमी होईल, तेव्हा टाटा मोटर्स कंपनी अजूनही पूर्वीच्या किंमतीवर आपल्या कारची विक्री सुरू ठेवू शकते आणि त्या किंमती कमी करू शकत नाही. मागणी कमी होत असतानाही आहे त्या किंमती स्थिर राहू शकतात. या मुद्द्याचे स्पष्टीकरण रिचर्ड फ्रॉयन यांनी त्यांच्या (*Macroeconomics, 6th edition, 1999, p. 62*) पुस्तकात केले आहे. “मत्तेदारीवादी प्रतिस्पर्धी आणि अल्पजनाधिकार यांचे उत्पादनांच्या किंमतींवर काहीअंशी नियंत्रण असते. खरं तर, अशा प्रकारच्या उत्पादन संस्था कमी किंमतीला प्रोत्साहन देण्यामध्ये कदाचित कमकुवत असू शकतात. मागणी कमी झाल्यास जर त्यांनी त्यांची प्रारंभिक किंमत कमी केली नाही तर त्यांची विक्री कमी होईल, परंतु त्यांनी राखून ठेवलेली विक्री तुलनेने जास्त प्राथमिक किंमतीवर होईल. तसेच, जर सर्व उत्पादन संस्थांनी त्यांच्या सुरुवातीच्या किंमती कायम ठेवल्या तर कोणतीही उत्पादन संस्था आपली विक्री गमावणार नाही.

वरील विवेचनातून असे लक्षात येते की अपूर्ण स्पर्धा बाजारपेठेच्या परिस्थितीतही जेव्हा उत्पादनाची मागणी कमी होते तेव्हा स्थिर किंमत मिळते किंवा किंमती कमी केल्याने फायदा होतो. अपूर्ण स्पर्धात्मक बाजारपेठेतील उत्पादन संस्था खाली उतरत्या मागणी वक्रांना सामोरे जात असल्याने, उत्पादन संस्थानी किंमतीत घट केल्यास उत्पादनाच्या मागणीचे प्रमाण वाढेल आणि यामुळे नफ्यात काही प्रमाणात वाढ होईल. यामुळे एक मोठा प्रश्न निर्माण होतो की एकूण मागणी घटत असताना कंपन्या त्यांची किंमत कमी का करीत नाहीत?

१.३.१. अपूर्ण लवचिक किंमती किंवा स्थिर किंमतीची कारणे:

नव केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञांनी स्थिर किंमतींसाठी पुढील दोन महत्त्वाची कारणे दिली आहेत.

१. उत्पादन संस्थेने मोजलेली किंमत किंवा किंमती समायोजित न करण्यासाठी उत्पादन संस्थेने उचललेली किंमत ही ग्राहकांच्या सद्भावनाची संभाव्य हानी आहे. जेव्हा उत्पादन संस्था आपल्या उत्पादनाच्या किंमती वाढवते तेव्हा ग्राहकांची सद्भावना देखील हरवली जाते. उत्पादन संस्थानी वाढवलेल्या किंमती मुख्यतः वाढत्या उत्पादन खर्चांमुळे होते तेव्हा ग्राहकांना हरकत नसते किंवा ते समजून घेतात. तथापि, ग्राहकांना त्यांच्या उत्पादनाच्या मागणीत बदल झाल्यामुळे उत्पादन संस्थेने केलेला किंमतीतील बदल आवडत नाही. मुख्यतः या कारणामुळेच उत्पादन संस्था किंमती स्थिर ठेवण्यास प्राधान्य देतात.
२. मंदीच्या काळात किंमतीत कपात करण्याच्या निर्णयाची दुसरी बाजू म्हणजे, यामुळे प्रतिस्पर्धी उत्पादकाकडून किंमतीत जास्त कपात होऊ शकते आणि यामुळे शेवटी

प्रत्येक धोका निर्माण करणारे किंमत युद्ध सुरु होते. अल्पजानाधिकार बाजारात प्रतिस्पर्धी कंपन्या त्यांच्या प्रतिस्पर्धी कंपन्यांच्या किंमतींच्या निर्णयावर लक्ष ठेवून असतात, त्यामुळे किंमती कमी करण्याचा निर्णय अधिक संवेदनशील बनतो.

किंमत स्थिरता हि किंमत बदलण्यासाठी येणाऱ्या खर्चावर अवलंबून असते, जर किंमत समायोजन खर्च जास्त असेल तर किंमती अधिक स्थिर राहतील. याचा अर्थ असा होतो की एकूण मागणीत होणाऱ्या बदलांस किंमत प्रतिसाद देणार नाही किंवा एकूण मागणीत होणाऱ्या बदलामुळे किंमत समायोजन होणार नाही. किंवा मागणीच्या चढउतारांमुळे निर्माण होणारी व्यापारी चक्रे मग ती मंदी असेल किंवा अर्थव्यवस्थेत तेजी असेल किंमतीवर त्याचा परिणाम होणार नाही.

१.३.२. अपूर्णपणे लवचिक किंमत प्रतिमाणाची गणितीय मांडणी:

असे गृहित धरले जाते की अर्थव्यवस्थेत मोठ्या संख्येने उत्पादन संस्था आहेत, प्रत्येकाकडे थोड्या फार प्रमाणात मत्तेदारी असते, जसे एकाधिकारशाही स्पर्धेत काम करणाऱ्या किंवा अल्पजानाधिकारामध्ये काम करणाऱ्या उत्पादन संस्था यांची उत्पादनावर काही मत्तेदारी असते. येथे Y_i प्रत्येक उत्पादन संस्थेच्या मागणीचे प्रतिनिधित्व करते. P_i उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाची एकूण किंमत पातळी (P) आणि त्या उत्पादनाची एकूण मागणी म्हणजे Y. प्रत्येक उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनासाठी मागणीचे सूत्र पुढील प्रमाणे लिहिले जाईल.

$$Y_i = (P_i / P)^{-e} Y \quad e > 1 \quad \dots\dots\dots (१)$$

वरील समीकरण (१) दर्शविते की उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाची मागणी उत्पादनाच्या संबंधित किंमतीवर अवलंबून असते (P_i/P) मागणीची किंमत लवचिकता (e) आणि एकूण मागणी (Y).

प्रतिमान सुलभ करण्याच्या उद्देशाने मानकीव्ह यांनी असे गृहित धरले आहे की वास्तविक एकूण मागणी (Y) वास्तविक पैशाच्या पुरवठ्याद्वारे निश्चित केली जाते, म्हणजेच $Y = M / P$. सूत्र क्र. १ मध्ये M / P ऐवजी Y वापरल्यास. पुढील सूत्र क्र.२ मिळेल.

$$Y_i = (P_i / P)^{-e} \cdot M / P \quad \dots\dots\dots (२)$$

समीकरण २ असे दर्शविते की उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनास बाजार पेठेत जी मागणी असते ती सापेक्ष किंमत आणि एकूण किंमत (P_i / P) आणि वास्तविक पैशाचा पुरवठा (M/P) याच्यावर अवलंबून असते.

अपूर्ण स्पर्धात्मक उत्पादन संस्था तिच्या सीमांत उत्पादन खर्चावर आपला नफा जोडून वस्तूची किंमत निश्चित करत असते.

$$P_i = \frac{e}{e-1} \frac{W}{MP_L} \quad \dots\dots\dots (३)$$

जेथे W / MPL ही सीमांत किंमत आहे आणि $e / (e - 1)$ अधिक्य (mark-up) आहे. उत्पादन संस्थेचा नफा जो π द्वारे दर्शविला जातो तो किंमत आणि सीमांत खर्च यांच्यातील फरकास एकूण उत्पादित किंवा विकल्या गेलेल्या वस्तूंच्या संख्येने गुणून मिळवला जातो.

$$\text{नफा } (\pi) = P_i - (W / MP_L) Y_i \quad \dots\dots\dots (8)$$

समजा पैशाचा पुरवठा कमी झाल्यामुळे एकूण मागणीत घट झाल्यास, किंमत P_i स्थिर राहील. सूत्र क्र.२ नुसार पैशाचा पुरवठा M कमी झाल्यास प्रत्येक उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनास असलेली मागणी Y_i कमी होईल. ज्यामुळे अर्थव्यवस्थेत मंदी सदृश्य परिस्थिती निर्माण होईल. उत्पादन संस्थांच्या उत्पादनास असलेली किंमत स्थिर राहील. पण उत्पादन संस्थांना आपली उत्पादन पातळी कायम राखावयाची असल्यास आपल्या किंमती कमी कराव्या लागतील. परिणामी किंमत कमी झाल्यास विक्री वाढून नफ्यामध्ये वाढ होईल. मानकीव्ह यांच्या मते उत्पादन संस्थेने केलेले किंमत समायोजनामुळे उत्पादन संस्थेस दुय्यम फायदे मिळतात व किंमत स्थिर ठेवण्यासाठीचे छोटे कारण देखील किंमत समायोजनापासून उत्पादन संस्थेस दूर ठेवते. सरासरी किंमत पातळीने कमी झालेल्या मागणीच्या परिस्थितीशी जुळवून न घेतल्यास अर्थव्यवस्थेत मंदी येईल. उत्पादन संस्थेच्या या कमी उत्पादनामुळे (Y) नफा देखील कमी होईल, समीकरण (४).

जेव्हा मानकीव किंमत समायोजनाच्या खर्चाची तुलना करतात, तेव्हा किंमत कपातीमधून मिळणारा संभाव्य नफा पुढील दोन अटींनुसार तुलनेत अत्यल्प असेल:

१. किंमत समायोजनाचा संभाव्य नफा अत्यल्प असतो जेव्हा चालू किंमत आणि नफा महात्तमिकरण किंमत यातील फरक कमी असतो. उदा: इष्टतम किंमत कमी असते.
२. जेव्हा उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाच्या मागणीची किंमत लवचिकता कमी असते तेव्हा नफा वाढीसाठी किंमत समायोजित करणे योग्य नाही.

वरील विवेचानातून प्रकर्षाने हे लक्षात येते की, उत्पादन संस्था मागणीमध्ये बदल होत असताना त्यांच्या किंमती समायोजित करत नाहीत कारण जेव्हा ते किंमती संदर्भात निर्णय घेतात तेव्हा ते किंमती समायोजित करण्याच्या बाह्य मागणीच्या फायद्यांना विचारात घेत नाहीत. या कारणास्तव, एकूण किंमत पातळी (P) आणि उत्पादन संस्थांच्या संबंधित किंमती स्थिर आहेत. अशा प्रकारे, एकूण मागणीतील घसरणीमुळे उत्पादन कमी होते अर्थात मंदी येते.

स्वाध्यायः

१. अपूर्ण लवचिक किंमत म्हणजे काय?
२. किंमत स्थिर राहण्याची कारणे कोणती?
३. अपूर्ण लवचिक किंमतीचे प्रतिमान गणिताच्या स्वरूपात स्पष्ट करा.

१.४. अपूर्ण स्पर्धेत किंमत निर्धारणः

जॉर्ज मानक्यू यांच्या सह इतर केन्स वादी अर्थशास्त्रज्ञांच्या मते एकूण मागणी घसरत असताना किंमती समायोजित न केल्याने मंदीचे वातावरण निर्माण होते. मंदीच्या काळात उत्पादन पातळी आणि रोजगाराची पातळी दोन्ही अगदी खालावतात, मोठ्या संख्येने कारखाने बंद पडतात किंवा पूर्ण क्षमतेने काम करत नाहीत. जेव्हा एखादी अर्थव्यवस्था आपली संभाव्य राष्ट्रीय उत्पादन पातळी आणि सामाजिकदृष्ट्या अपेक्षित पूर्ण रोजगार पातळी गाठण्यात अपयशी ठरते तेव्हा असे सूचित होते की समाज एकमेकांमध्ये समन्वय साधण्यात अपयशी ठरला आहे. उत्पादन संस्था किंमत समायोजन करण्यास तयार नसणे यामुळे समन्वय समस्या निर्माण होते. उत्पादन संस्था आपल्या किंमती प्रतिस्पर्धी उत्पादक आपले आचरण कशा प्रकारचे ठेवतील याचा अंदाज बांधून आपल्या किंमती निर्धारित करतात. किंमती ठरविताना एखादी उत्पादन संस्था बाजारातील इतर उत्पादन संस्था काय किंमत ठरवेल याचा विचार करतात, परंतु तरीही उत्पादन संस्थांच्या किंमत निर्धारणाचा निर्णय इतर उत्पादन संस्था काय किंमत आकारतील या अनिश्चिततेवर आधारित असतो.

आता आपण पाहूया की स्थिर किंमती अर्थव्यवस्थेस मंदीकडे कसे वळवते हे मुख्यतः जेव्हा एकूण मागणी कमी होते तेव्हा प्रतिस्पर्ध्यांमध्ये समन्वय नसल्यामुळे असे होते. समजा एखाद्या अल्पजनाधिकार अर्थव्यवस्थेमध्ये “अ” आणि “ब” या दोन उत्पादन संस्था आहेत. जेव्हा एकूण मागणीत घट होत आहे जी पैशाच्या पुरवठ्यात घसरण झाल्यामुळे होत आहे, आता प्रत्येक उत्पादन संस्थेने नफा वाढवण्यासाठी आपल्या उत्पादनाची किंमत कमी करावी की नाही याचा निर्णय घ्यावा लागेल किंवा सध्याची उच्च किंमत पातळी कायम ठेवली पाहिजे का याचा हि निर्णय उत्पादन संस्थेस घ्यावा लागेल. तथापि, हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की उत्पादन संस्थेचा नफा केवळ त्याच्या स्वतःच्या किंमतीच्या निर्णयावरच नव्हे तर इतर उत्पादन संस्थेच्या किंमतीच्या निर्णयावर अवलंबून असतो. पुढील सारणीच्या मदतीने दोन उत्पादन संस्थांच्या किंमतींच्या निर्णयांच्या विविध संयोजना स्पष्ट करू शकतो.

१.४.१. परत फेड सारणी (Pay off Matrix)

(रक्कम कोटी रु.)

उत्पादन संस्था “अ”	उत्पादन संस्था “ब”	
	कमी केलेली किंमत	उच्च किंमत
कमी केलेली किंमत	उत्पादन संस्था “अ” चा नफा : ५० उत्पादन संस्था “ब” चा नफा : ५०	उत्पादन संस्था “अ” चा नफा: १० उत्पादन संस्था “ब” चा नफा: २५
उच्च किंमत	उत्पादन संस्था “अ” चा नफा: २५ उत्पादन संस्था “ब” चा नफा: १०	उत्पादन संस्था “अ” चा नफा: २० उत्पादन संस्था “ब” चा नफा: २०

वरील परत फेड सारणी (Pay off Matrix) चा अभ्यास केल्यास असे दिसून येईल की दोन्ही उत्पादन संस्था आपल्या सध्याच्या उच्च स्तरावरील किंमती कायम ठेवण्याचा निर्णय घेतात व प्रत्येक उत्पादन संस्था प्रत्येकी २० कोटी रुपये नफा मिळवते. (उजव्या बाजूचा तळाचा रकाना पहा) कोणतीही उत्पादन संस्था किंमत कमी करण्याच्या पर्यायाचा विचार करत नाही. अशा परिस्थितीत किंमतींच्या अलवचिकते मुळे उत्पादन आणि अर्थव्यवस्थेतील रोजगाराच्या पातळीत घसरण होईल ज्यामुळे शेवटी अर्थव्यवस्थेत मंदी येते. दुसरीकडे, जर दोन्ही कंपन्यांनी त्यांचे दर कमी करण्याचा निर्णय घेतला तर प्रत्येक कंपनीला ५० कोटींचा नफा होईल. यामुळे केवळ दोन कंपन्यांचा नफा वैयक्तिकरित्या वाढणार नाही तर सामाजिक इष्टतमता देखील गाठता येईल. हे होईल कारण दोन्ही कंपन्यांद्वारे किंमती कमी झाल्याने एकूणच किंमत पातळीत घसरण होईल जे शेवटी मागणीला उत्तेजन देईल. तर अशा परिस्थितीत मंदी येणार नाही.

पुढे, जर “अ” ने त्याची किंमत कमी केली तर “ब” ने आपली सध्याची किंमत उच्च स्तरावर ठेवल्यास, “अ” चा नफा रु. १० कोटी तर “ब” चा नफा २५ कोटी राहील. (सारणीतील उजवीकडील वरील रकाना पहा). जेव्हा मंदीच्या कालावधीत “ब” ने त्याची किंमत कमी केली नाही तर “अ” चा नफा खूपच कमी असेल, असे होण्याचे कारण म्हणजे एक कमी उत्पादनांमुळे आणि दुसरे म्हणजे कमी किंमतीमुळे. त्याचप्रमाणे, जर “ब” ने त्याची किंमत कमी केली परंतु “अ” ने त्याची किंमत सध्याच्या उच्च स्तरावर ठेवली तर “अ” चा नफा २५ कोटी होईल आणि “ब” चा नफा रु. १० कोटी (सारणीतील डाव्याबाजूला तळाचा रकाना पहा). कोणतीही उत्पादन संस्था मंदीला स्वीकृती देणार नाही परंतु मंदी टाळण्यासाठी या दोघांनाही एकत्र काम करण्याची गरज आहे. एका उत्पादनसंस्थेने घेतलेल्या निर्णयाचा परिणाम उत्पादनसंस्थेला मिळणाऱ्या मिळकत संधीवर होईल. जेव्हा उत्पादन संस्था उत्पादनाची किंमत कमी करते, तर ते इतरांसाठी फायदेशीर असते कारण फायद्याच्या एकत्रित मागणी बाह्यतेमुळे (जास्त नफा झाल्यामुळे) मिळते. दोन्ही उत्पादन संस्था या फायदेशीर बाह्यतेकडे दुर्लक्ष करीत आहेत, यामुळे त्यांच्यात कोणताही समन्वय नसल्यामुळे त्यांना मंदीला तोंड द्यावे लागेल.

हे स्पष्ट आहे की प्रत्येक उत्पादन संस्था दुसऱ्या उत्पादन संस्था त्याची किंमत कमी करण्याची अपेक्षा करेल, म्हणून दोन्ही उत्पादन संस्था त्यांचे दर कमी करतील जे केवळ

वैयक्तिक दृष्टीकोनातूनच नव्हे तर समाजाच्या दृष्टीकोनातूनही ही कपात करणे इष्ट असेल. उत्पादन संस्थांच्या किंमतींमुळे एकूण किंमत पातळीत घट होईल ज्यायोगे रोजगार आणि उत्पादन या दोन्ही बाबतीत मंदी टाळता येईल. दुसरीकडे, जर प्रत्येक उत्पादन संस्थेला अशी अपेक्षा असेल की दुसरी उत्पादन संस्था आपली किंमत सध्याच्या उच्च स्तरावर कायम ठेवेल तर दोन्ही उत्पादन संस्था आपल्या किंमती सध्याच्या तुलनेत उच्च पातळीवर कायम ठेवतील. यामुळे शेवटी मंदी येते, जे वैयक्तिक उत्पादन संस्थांसाठी किंवा संपूर्ण अर्थव्यवस्थेसाठी चांगले लक्षण नाही. या दोन परिणामांपैकी कोणताही एक परिणाम सत्य असू शकतो; नव केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञांच्या मते दुसऱ्या निकृष्ट परिणाम म्हणजेच, समन्वयातील कमतरतेमुळे उत्पादन संस्था आपल्या उत्पादनाच्या किंमती समायोजित करणार नाहीत यामुळे मंदीला निमंत्रण दिले जाईल. अशा प्रकारे, ग्रेगरी लिहितात: (Gregory Mankiw, Macroeconomics, 6th edition, p.512.), “जर दोन्ही उत्पादन संस्था समन्वय साधू शकल्या तर आपल्या उत्पादनाच्या किंमती कमी करून त्यांना पेक्षित परीणामापर्यंत पोहोचता येईल.” तथापि, वास्तविक जीवनात समन्वय साधने कठीण आहे कारण किंमती ठरविणाऱ्या उत्पादन संस्थांची संख्या खूप मोठी आहे. यावरून आपण असा निष्कर्ष काढू शकतो की किंमती केवळ लोकांच्या अपेक्षेमुळे स्थिर किंवा अलवचिक असतात असतात, तरीही स्थिर किंवा अलवचिक किंमती कोणालाही लाभदायक नसतात.

१.५. मेनू खर्च (Menu Cost)

नव केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञांनी असा युक्तिवाद केला आहे की मेनू खर्च हे किंमतींच्या स्थिरतेचे व अलवचीकतेचे कारण आहेत. किंमतींच्या अलवचीकतेमुळे अर्थव्यवस्थेत व्यापार चक्रे निर्माण होतात. किंमतींचे इष्टतम समायोजन न झाल्यामुळे व्यापारीचक्रे येऊ शकतात. ग्रेगरी मानकीव यांनी १९८५ साली “Small Menu Costs and Large Business Cycles: A Macroeconomic Model of Monopoly” या त्यांच्या लेखात नमूद केले की, अलवचिक किंमती वैयक्तिकरित्या प्रभावी पण सार्वजनिकरित्या पाहिल्यास कुचकामी ठरू शकतात. अगदी लहान मेनू खर्चांमुळेही मोठ्या प्रमाणात नुकसान होऊ शकते. हे मानकीव यांनी निदर्शनास आणून दिले आहे.

मानकीव आणि इतर केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञांच्या मते जेव्हा उत्पादन संस्थांच्या उत्पादनांच्या मागणीत बदल होत असतो तेव्हा उत्पादन संस्थांना त्यांच्या किंमतीत बदल करावा असे वाटत नाही, कारण जेव्हा उत्पादनांमध्ये बदल करण्याची मागणी केली जाते तेव्हा त्यांना किंमत समायोजित करण्यासाठी किंमत मोजावी लागते. किंमती बदलण्यासाठी, एखाद्या उत्पादन संस्थेला नवीन कॅटलॉग मुद्रित करून ते आपल्या ग्राहकांना पाठवावे लागेल, नवीन विक्री यादी आपल्या विक्री कर्मचाऱ्यांमध्ये वितरित करावी लागेल. किंमत समायोजन करण्याच्या अशा खर्चास मेनू कॉस्ट म्हणतात. रेस्टॉरंट्सच्या उदाहरणावरून हा शब्द अस्तित्वात आला. जेव्हा रेस्टॉरंट्स त्यांच्या किंमतीत बदल करतात तेव्हा त्यांना नवीन मेनू मुद्रित करावे लागतील आणि त्यावर खर्च करावा लागतो.

एखादी उत्पादन संस्था तेव्हाच आपल्या किंमतीमध्ये बदल करेल जेव्हा किंमत कमी केल्यामुळे होणारा फायदा हा किंमत बदलण्यासाठी येणाऱ्या खर्चापेक्षा अधिक असेल.

तथापि, काही अर्थशास्त्रज्ञांनी नव केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञांनी पुढे ठेवलेल्या या दृष्टिकोनाबद्दल शंका व्यक्त केली होती. नव केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञांनी असे निदर्शनास आणून दिले आहे की मेनू खर्च बऱ्यापैकी क्षुल्लक आहेत परिणामी एकूण मागणी घटत असतानाही किंमती अलवचिक राहण्यास कारणीभूत आहेत हा तर्क चुकीचा आहे. किंमतीच्या अलावचीकते मुळे आणि संपूर्ण अर्थव्यवस्थेसाठी अत्यंत महागडी ठरेल अशी मंदी एका लहान मेनू खर्चामुळे कशी शक्य होईल? असा प्रश्न त्यांनी उपस्थित केला. पण मानकीव आपल्या पुस्तकात (*N. Gregory, Macroeconomics, Worth Publishers 6th edition, 2003, p.510*) असा युक्तिवाद केला आहे कि “छोट्या चा अर्थ फार महत्त्व नसलेला असा नसतो, जरी मेनू खर्च कमी असला तरी त्याचा संपूर्ण अर्थव्यवस्थेवर मोठा परिणाम होऊ शकतो”.

मत्तेदारी उत्पादन संस्थेच्या किंमती निर्णयाचे स्थिर प्रतिमान मानकीव वापरत असे, अशी उत्पादन संस्था त्यांच्या उत्पादनाची किंमत किंमत आगाऊ ठरवते आणि लहान मेनू खर्च देऊन ती बदलते. एका मत्तेदारी उत्पादन संस्थेला व्यस्त मागणी आणि स्थिर खर्च यांना तोंड द्यावे लागते.

$$C = kqN$$

C = उत्पादनाची एकूण नाममात्र खर्च (Total nominal cost of production)

q = उत्पादनाचे आकारमान (Quantity produced)

k = स्थिर किंमत (Constant)

$$P = f(q)N$$

P = नाममात्र किंमत (Nominal price)

नाममात्र प्रमाणात चल हे N द्वारे दर्शविले जाते, जे एकूण मागणीच्या बाह्य पातळीचे प्रतिनिधित्व करते. हे एकूण किंमत पातळी असल्याचे मानले जाऊ शकते. C आणि P दोन्ही प्रमाणात N पर्यंत वाढतात जी नाममात्र मागणीची पातळी आहे.

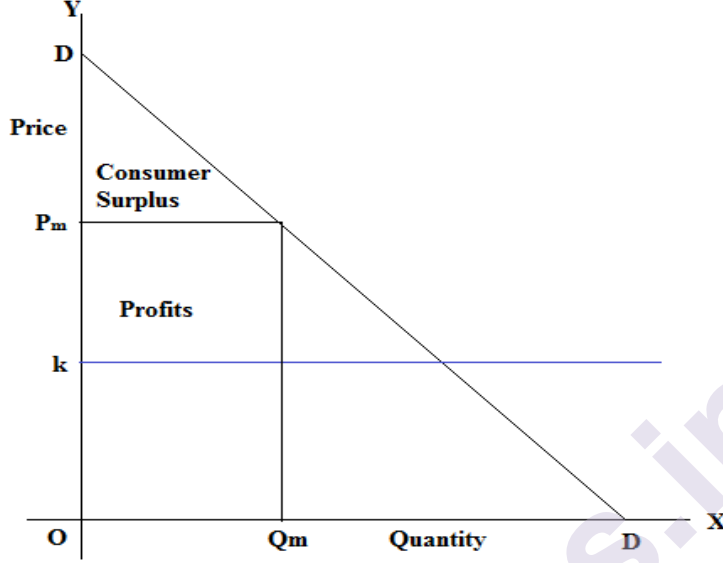
$$\text{आता } C = C/N \text{ आणि } P = P/N$$

$$C = kq$$

$$P = f(q)$$

खाली दिलेली आकृती उत्पादकाचे अधिशेष (उत्पादन संस्थेद्वारे मिळवलेले नफा) दर्शवते जे बिंदू K आणि P_m दरम्यान आयताच्या समान आहे. दुसरीकडे, देय दरापेक्षा उपभोक्त्याने उपभोगलेली अतिरिक्त उपयुक्तता उपभोक्ताचे अधिशेष दर्शवते, जी वरील त्रिकोणाद्वारे दर्शविली जाते. ग्राहकांचे अधिक्य आणि उत्पादकाचे अधिक्य यांची बेरीज एकूण अधिक्य दर्शवते.

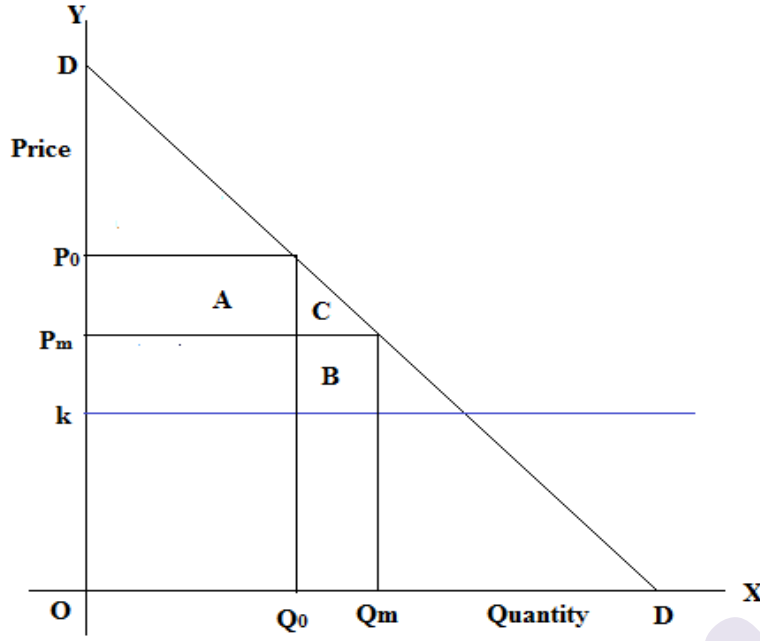
भविष्यातील अपेक्षित एकूण मागणीच्या आधारे उत्पादन संस्थेला त्याची किंमत एक कालावधीच्या पुढे निश्चित करणे आवश्यक आहे सदर किंमत $P_m N^e$ असेल. जर अपेक्षा योग्य असतील तर, आधीचे मूल्य p_0 हे p_m असेल. अन्यथा; सादर केलेली किंमत $P_m (N^e/N)$ असेल.

आकृती क्र. १.१

१.५.१. प्रथम परिदृश्य (First scenario):

जेव्हा मानकीव यांनी पहिली घटना तपासली तेव्हा एकूण मागणी N अपेक्षेपेक्षा कमी होती आणि म्हणून p_0 ही P_m पेक्षा जास्त असते, जसे खालील आकृती मध्ये दर्शविले आहे. उत्पादकाचे अधिक्य $B-A$ ने कमी केले असता (कारण आधी पाहिलेला नफा आयत B अधिक त्याच्या डावीकडे आयत) हे सकारात्मक आहे कारण P_m म्हणजे जास्तीत जास्त नफा प्राप्तीसाठी आकारलेली किंमत आहे. समाजीक कल्याण (किंवा एकूण अधिक्य) $B + C$ ने कमी केले आहे आणि म्हणूनच एकूण मागणीतील संकुचिततेमुळे कल्याणामधील घट ही उत्पादन संस्थेच्या अधिशेषातील तोट्यापेक्षा मोठी आहे.

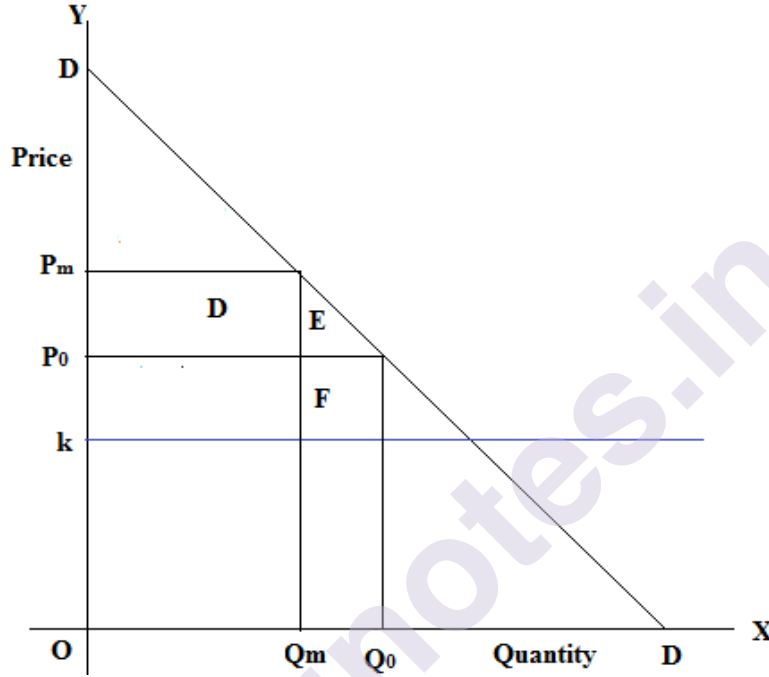
आकृती क्र. १.२

आता समजा, एखादी उत्पादन संस्था z इतक्या मेनू खर्चावर आपली किंमत बदलण्यास तयार आहे. त्यानंतर उत्पादन संस्था त्याची किंमत P_0 ते P_m पर्यंत कमी करू शकते आणि $B - A$ इतका अतिरिक्त नफा मिळवू शकेल, त्यासाठी $B - A > z$ असणे आवश्यक आहे. तथापि, सामाजिक नियोजकांच्या दृष्टीकोनातून, उत्पादन संस्थेने त्यांची किंमत कमी केली पाहिजे आणि फक्त $B + C > z$ इतकी किंमत आकारली पाहिजे. अशा प्रकारे उद्भवणाऱ्या विविध परिस्थिती संबंधी मानकीव यांचे विविध प्रस्ताव:

- **प्रस्ताव १:** जर उत्पादन संस्थेने मागणी कमी झाल्यावर किंमत कमी केली तर ते सामाजिक दृष्ट्या इष्ट आहे. (जर उत्पादन संस्थेने किंमत कमी केली तर $B - A > z$ परिणामी $B + C > z + A + C > z$).
- **प्रस्ताव २:** मागणीत घट झाल्यानंतरही जर उत्पादन संस्थेने त्याची किंमत P_m पर्यंत कमी केली नाही तर $B + C > z > B + A$, जरी ते सामाजिकदृष्ट्या इष्टतम असले तरीही याचा परिणाम दिसणार नाही कारण नवीन मेनू छापत असताना बाह्य फायदा विचारात घेतला जाईल ($C + A$)
- **प्रस्ताव ३:** जर एकूण मागणीत घट झाली तर सामाजिक कल्याणा मध्ये निर्विवादपणे कपात होत असते. हे उत्पादक आणि ग्राहकांच्या अधिकाऱ्यांच्या बेरजेद्वारे दर्शविले जाते. जर उत्पादकाने किंमत कपात केली तर या कपातीस केवळ मेनू खर्च z असेल. जर उत्पादन संस्थेने त्याची किंमत कमी न केल्यास मागणीत होणाऱ्या घटीमुळे $B + C$ इतकी किंमत मोजावी लागेल (जी कदाचित Z पेक्षा खूपच मोठी आहे).

१.५.२. दुसरे परिदृश्य (Second scenario):

मानकीव यांच्या दुसऱ्या विश्लेषणानुसार एकूण मागणीचा विस्तार ($N > N^e$) आणि म्हणून $P_0 < P_m$. प्रथम, तिसऱ्या आकृतीत दाखवल्यानुसार ($P_0 > k$ ($N/N^e < P_m / k$), या प्रकरणात, उत्पादकाचा अधिशेष $D - F$ ने कमी केला आहे, जो सकारात्मक आहे (P_m उत्पादन संस्थेचा नफा महत्तम करते.) आणि समाजीक कल्याण $E + F$ ने वाढविते. उत्पादन संस्थेच्या नफ्यात मेनू खर्चा पेक्षा जास्त वाढ झाल्यास नवीन किंमत निश्चित केली जाईल. जेव्हा $D - F > z$. असल्यास उत्पादन संस्था त्याची किंमत बदलेल.

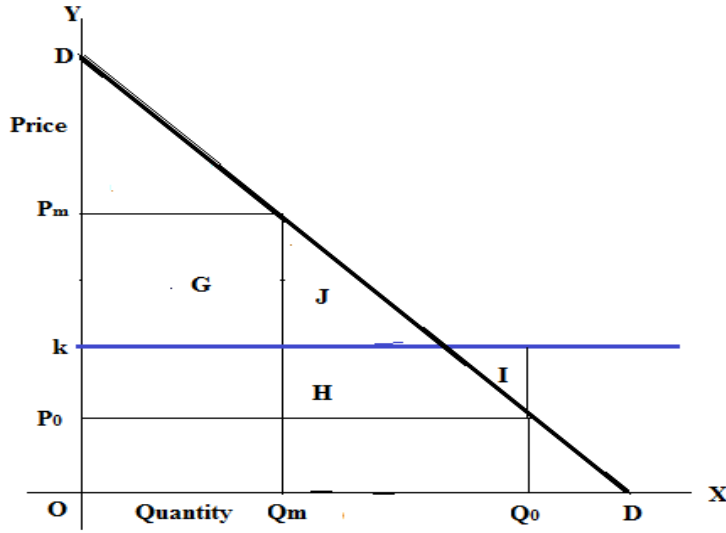

आकृती १.३

- **प्रस्ताव ४:** जर मागणीमध्ये वृद्धी झाली आणि उत्पादन संस्थांनी आपल्या किंमती पुनर्रस्थापित केल्यास मेनू खर्चांमुळे सामाजिक कल्याण कमी होईल. असे न झाल्यास एकूण अधिक्य $E + F$ ने वाढेल.

१.५.३. तिसरे परिदृश्य (Third scenario):

आता, $N / N^e > P_m / k$, असेल आणि म्हणून $P_0 < k$ असल्यास काय होते ते पाहूया. समाज कल्याण $I - J$ च्या सकारात्मक किंवा नकारात्मक प्रमाणात कमी होईल, ज्यामुळे अनिश्चित कल्याण परिणाम होतो. उत्पादन संस्थेचा नफा जो आता नकारात्मक आहे तो $G + H + I$ ने कमी होईल. जर $G + H + I > z$ असेल तर उत्पादन संस्था त्याची किंमत P_m वर पुनर्रस्थापित करेल. $I - J > z$ असे केल्यास सामाजिक रित्या इष्टतम होईल.

आकृती क्र. १.४

- **प्रस्ताव ५:** मागणी वाढल्यानंतर उत्पादन संस्थेने त्याची किंमत पुनर्स्थापित केल्यास समाज कल्याण (एकूण अधिक्य) मेनू खर्चा इतके (Z)ने कमी होईल. मेनू खर्चापेक्षा जास्त अधिशेष कमी होणार नाही (जर उत्पादन संस्थेने किंमत पुनर्स्थापित केली नाही तर $G + H + I < z$, ज्याचा अर्थ असा आहे की $I - J < z - J - G - H < z$ आणि म्हणूनच सामाजिक कल्याण घट $I - J < z$ इतकी होईल.)
- **प्रस्ताव ६:** जेव्हा एकूण मागणीचा विस्तार होतो तेव्हा एकतर कल्याण वाढवू शकते किंवा ते कमी करू शकते, परंतु अशी वाढ किंवा घट कधीही मेनू खर्चापेक्षा जास्त होणार नाही. एकूण मागणीतील संकुचिततेमुळे कल्याण कमी होईल, परंतु कल्याणामधील ही घट मेनू खर्चापेक्षा जास्त असेल.

आपल्या दृष्टिकोनाचे समर्थन करण्यासाठी मानकीव यांनी एकूण मागणी बाह्यतेची मदत घेतली. कोणत्याही मुदतीत किंमत समायोजित करण्यासाठी फायदेशीर बाह्यत्व असल्यास ते ओळखणे आवश्यक आहे यावर त्यांनी भर दिला. जेव्हा एका उत्पादन संस्थेद्वारे किंमत कपात केल्याने इतर उत्पादन संस्थांचा फायदा होतो यास फायदेशीर बाह्यता प्रभाव म्हणतात. जर एखाद्या उच्च किंमत आकारणाऱ्या उत्पादन संस्थेने त्याची किंमत कमी केली तर यामुळे सरासरी किंमत पातळी किंचित कमी होईल आणि परिणामी LM वक्र उजवीकडे स्थलांतरित होऊन एकूण उत्पन्नामध्ये वाढ होईल. एकूण उत्पन्नामध्ये विस्तार होत असल्याने इतर कंपन्यांचा फायदा होईल. कारण त्याचा त्यांच्या उत्पादनांच्या मागणीवर सकारात्मक परिणाम होईल. यामुळे इतर उत्पादन संस्था देखील याचा फायदा होत असल्याने याला एकूण मागणी बाह्यता म्हणतात. तथापि, मानकीवच्या मते हा फायदा उत्पादन संस्थांना बाह्य आहे म्हणूनच त्यांच्या उत्पादनांची किंमती ठरवत असताना उत्पादन संस्था त्याकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करतात. मानकीव यांच्या म्हणण्यानुसार, “उत्पादन संस्था किंमत कमी करण्याच्या फायद्याची तुलना - उच्च विक्री आणि नफा - व किंमत संयोजनासाठी येणाऱ्या खर्चाशी करते. तरीही एकूण मागणी बाह्यतेमुळे, किंमत कपात झालेल्या समाजाला होणारे फायदे उत्पादन संस्थांना मिळणाऱ्या फायद्यापेक्षा जास्त

असतील. निर्णय घेताना उत्पादन संस्था या बाह्यतेकडे दुर्लक्ष करते, म्हणूनच किंमत कमी करणे सामाजिकदृष्ट्या वांछनीय असले तरीही मेनू खर्च न देण्याची इच्छा नसल्याने त्याची किंमत कमी करण्याचा निर्णय घेणार नाही. म्हणूनच अलवचिक किंमती या किंमत ठरविणार्यांसाठी योग्य असतात पण अर्थव्यवस्थेसाठी अवांछनीय असतात.

१.५.४. निष्कर्ष:

वरील विवेचनातून मानकीव यांनी हे सिद्ध केले आहे की, जेव्हा एकूण मागणी विस्तारत असते तेव्हा खासगी फायद्यासाठी किंमत समायोजन उच्च केले जाते परंतु जेव्हा एकूण मागणीमध्ये संकुचन होते तेव्हा समायोजन कमी होते. सामाजिक नियोजकांच्या मते किंमती या उच्च स्तरावर स्थिर राहुशकतात पण त्या निम्न स्तरावर दीर्घकाळ राहुशकत नाहीत. तथापि, मॅनिक्यू यांनी अधिक परिपूर्ण प्रतिमान (सामान्य समतोल) कडे देखील लक्ष वेधले जे त्याच्या मते बहुधा अलवचिक किंमतीचे उच्च प्रमाण दर्शवितात कारण उत्पादन संस्थांतर्गत खरेदीमुळे किंमत ताठरता वाढेल. म्हणून असा निष्कर्ष काढू शकतो की छोट्या मेनू खर्चाचा अर्थ मोठ्या अकार्यक्षमतेचा प्रभाव असू शकतो जो निश्चितपणे सामान्य समतोल मध्ये राहील.

आर्थिक धोरणांच्या यशस्वीतेचा प्रश्न निर्माण होतो तेव्हा या समस्या दूर करण्याची आवश्यकता असते, सक्रिय मौद्रिक धोरणाची आवश्यकता मानकीव स्पष्ट करतात. खासकरून, कर-आधारित उत्पन्न धोरण आणि इतर पुरवठा-बाजूच्या धोरणांसारख्या किंमतींच्या यंत्रणेत लक्ष देणाऱ्या धोरणांचा उल्लेख करतात.

● स्वाध्याय:

१. अपूर्ण स्पर्धा अंतर्गत किंमत निर्धारण संकल्पना स्पष्ट करा.
२. उदाहरणाच्या मदतीने अपूर्ण स्पर्धा अंतर्गत किंमत ठरवा.
३. मेनू खर्च संकल्पना स्पष्ट करा.

१.६. सारांशः

१. अपूर्ण स्पर्धेच्या बाजार पेठेत उतरत्या स्वरूपाचा मागणी वक्र निर्देशित करतो की, उत्पादन संस्थेने किंमत कपात केल्यास त्यांच्या मागणीत काही प्रमाणात वाढ होते. परंतु इतर प्रतीस्पर्धी उत्पादन संस्था देखील आपल्या उत्पादनाच्या किंमती कमी करू शकतात म्हणजेच किंमत बदलणे किंवा समायोजित करणे हि फायदेशीर संकल्पना नाही.
२. अपूर्ण स्पर्धेच्या बाजार पेठेत उतरत्या स्वरूपाचा मागणी वक्र असणाऱ्या उत्पादन संस्थेने किंमत कपात केल्यास काही प्रमाणात मागणी वाढून नफा वाढू शकतो.
३. उत्पादन संस्थेने किंमत समायोजित न करण्यासाठी मोजलेली किंमत हि ग्राहकाची संभाव्य पतहानी असते. (the potential loss of consumer's goodwill)
४. मंदीच्या काळात किंमतीत कपात करण्याच्या निर्णयामुळे प्रतिस्पर्धी उत्पादन संस्थांकडून देखील किंमतीत कपात होऊ शकते आणि यामुळे शेवटी किंमत युद्धाला (price war) सामोरे जावे लागते. या मुळे सर्व उत्पादन संस्थांचे नुकसान होते.
५. किंमत अलवचिकता ही किंमत समायोजित करण्याच्या खर्चावर अवलंबून असते, जर किंमत समायोजन खर्च जास्त असेल तर किंमत अलवचिक असेल. याचा अर्थ असा होतो की एकूण मागणीतील बदलास किंमत प्रतिसाद देणार नाही, किंवा मागणीच्या चढ-उतारांना निर्माण होणाऱ्या व्यापार चक्राला देखील किंमत प्रतिसाद देणार नाही.
६. जर एखादी उत्पादन संस्था मागणीच्या किंमत लवचिकता कमी असणाऱ्या उत्पादनामध्ये व्यवहार करत असेल तर वाढीव नफा कमी संवेदन शील असेल परिणामी नवीन नफावृद्धीची पातळी बदलली जाणार नाही. (the increase in profit is less sensitive to adjusting price to the exactly new profit-maximizing level.)
७. एकूण मागणीत घट झाल्याने उत्पादन कमी होते अर्थात मंदी येते.
८. किंमत अलवचिकता मंदीला निमंत्रण देत असते, जे प्रामुख्याने एकूण मागणी कमी होत असताना प्रतिस्पर्ध्यांमध्ये ताळमेळ न राहिल्यामुळे उद्भवते.
९. किंमती बदलण्यासाठी, एखाद्या उत्पादन संस्थेला नवीन किंमत यादी(catalogue) मुद्रित करून ते आपल्या ग्राहकांना पाठवावे लागतील, नवीन विक्री यादी आपल्या विक्री कर्मचाऱ्यांमध्ये वितरित करावी लागेल. किंमत समायोजन करण्याच्या अशा खर्चास मेनू खर्च म्हणतात.
१०. किंमत कमी करण्यामुळे होणाऱ्या फायद्याची (उच्च विक्री आणि नफा) याची किंमतीच्या समायोजनाच्या खर्चाशी तुलना करून उत्पादन संस्था किंमत संयोजनाचा

निर्णय घेते. तरीही एकूण मागणी बाह्यतेमुळे, किंमत कपात झालेल्यास समाजाला होणारे फायदे उत्पादन संस्थांना मिळणाऱ्या फायद्यांपेक्षा जास्त असतील.

११. संपूर्णपणे अर्थव्यवस्थेसाठी अयोग्य असल्या तरीही, अलवचिक किंमती या किंमत ठरविणाऱ्यासाठी चांगल्या असू शकतात.

१.७. प्रश्न:

१. अपूर्ण लवचिक किंमतींचे तपशीलवार वर्णन करा आणि अलवचिक किंमतींची कारणे स्पष्ट करा.
२. अपूर्ण लवचिक किंमतींचे प्रतिमान गणिताच्या स्वरूपात स्पष्ट करा.
३. अपूर्ण स्पर्धा अंतर्गत किंमत निर्धारण स्पष्ट करा.
४. मेनू खर्चाची संकल्पना सविस्तरपणे मांडा.

अपूर्णपणे लवचिक किंमती - II

घटक रचना

२.१. उद्दिष्टे

२.२. परिचय

२.३. वास्तविक कठोरता आणि तटस्थता Real Rigidity and Neutrality

२.४. चतुर्भुज किंमत समायोजन Quadratic Price Adjustment.

२.५. सारांश

२.६. प्रश्न

२.१. उद्दिष्टे

- वास्तविक कठोरपणा आणि तटस्थतेची संकल्पना जाणून घेणे.
- नाममात्र कठोरपणाची संकल्पना आणि त्याचे संतुलन समजून घेणे.
- मेनू खर्चाच्या मदतीने चौरस किंमत समायोजन जाणून घेणे.

२.२. परिचय

केन्सवादी अर्थशास्त्राच्या मते, चालू वेतन आणि चालू किंमती ताठर असल्यास या परिस्थितीचा वास्तविक परिणाम होतो. आपण या प्रकरणात वेतन आणि किंमतीच्या कठोरतेचा विस्तृत अभ्यास करणार आहोत; यामध्ये अपूर्ण स्पर्धा अंतर्गत अंतर्भूत करार, ग्राहक बाजार, सामाजिक चालीरीती, कार्यक्षमता वेतन, अंतर्गत व बह्यास्थ प्रतिमान, inventory models, and theories of countercyclical mark ups under imperfect competition सिद्धांत यांचा समावेश होतो. या स्पष्टीकरणात सामान्य कमतरता आहेत; तथापि हे सिद्धांत नाममात्र कठोरपणापेक्षा वास्तविकतेचे सिद्धांत आहेत. म्हणजेच, आर्थिक क्रियाकलापांमधील बदलांना वास्तविक वेतन किंवा किंमती का प्रतिसाद देत नाहीत हे ते सांगण्याचा प्रयत्न करतात. वास्तविक अलवचिकता म्हणजे नाममात्र अलवचिकता नसते. नाममात्र अलवचिकतेचे स्वतंत्र स्रोत असतात; वास्तविक कठोरता कितीही असली तरी किंमती या नाममात्र धक्क्यांशी पूर्णपणे समायोजित होतात.

२.३. वास्तविक कठोरता (Real Rigidity)

अर्थव्यवस्थेत व्यापार चक्राचा प्रसार करण्यास हातभार लावणाऱ्या यंत्रणेस वास्तविक कठोरता असे संबोधतात. व्यापार चक्राच्या यशस्वी होण्यामागे वास्तविक कठोरता हेच कारण आहे.

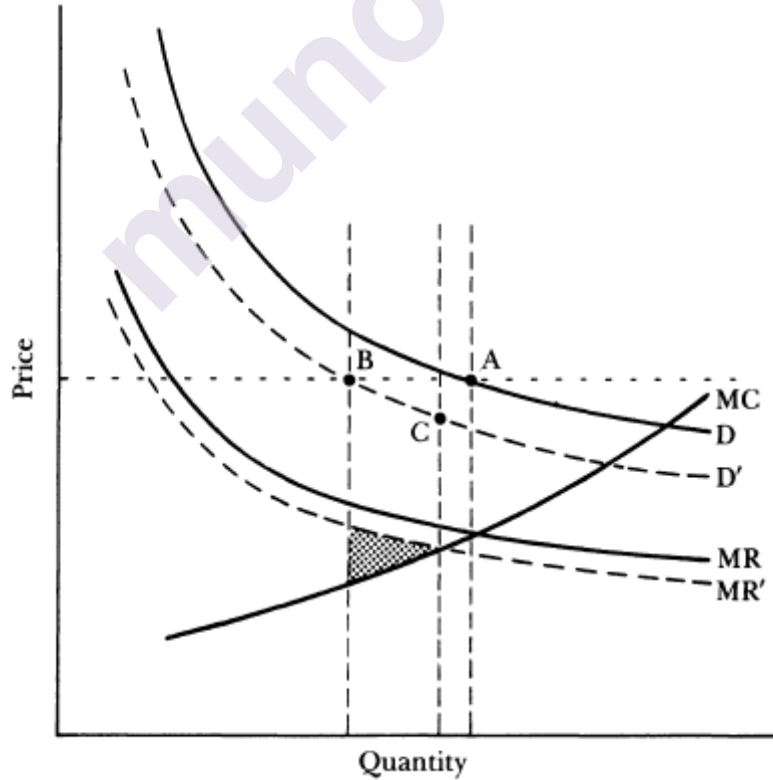
२.३.१. वास्तविक कठोरतेची व्याख्या :

समजा एखादी अर्थव्यवस्था आपल्या लवचिक-किंमतीच्या समतोलावर आहे, आता किंमतींमध्ये बदल न करता पैशांचा पुरवठा वाढला, परिणामी एकूण उत्पादन वाढेल. आता येथे प्रश्न उद्भवतो की, चालू किंमत संयोजनात कोणताही अडथळा येणार नसल्यास उत्पादन संस्था त्याची किंमत किती वाढवेल? व्याख्येनुसार, उत्पादन संस्था वाढीव उत्पादनामुळे कमी प्रमाणात किंमत वाढवेल, अशा परिस्थितीत वास्तविक कठोरतेचे प्रमाण जास्त असेल.

२.३.२. वास्तविक कठोरतेचे आकृती द्वारे स्पष्टीकरण:

आता असा प्रश्न उभा राहतो कि, अर्थव्यवस्थेतील छोटे संघर्ष छोटे अडथळे निर्माण करतील ज्यांचा परिणाम संपूर्ण अर्थव्यवस्थेवर मोठ्या प्रमाणात होईल. हे परिणाम जेव्हा एकूण उत्पादनात बदल होतो तेव्हा किंमत बदलण्यासाठी उत्पादन संस्थांना मिळणाऱ्या मोबदल्यावर अवलंबून असतात. उदाहरणार्थ – समजा अर्थव्यवस्थेत एकूण उत्पादन कमी झाले आहे. तेव्हा उत्पादन संस्थांसमोर एक अडचण उभी राहते ती म्हणजे, एकूण उत्पादनात घट झाल्याने उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाची मागणी घटते, अशा परिस्थितीत किंमत स्थिर ठेवून उत्पादन कमी करावे कि किंमत कमी करून उत्पादन कायम ठेवावे.

सीमांत उत्पन्न-सीमान्त खर्चाच्या आकृतीचा वापर करून या स्थितीचे विश्लेषण केले जाऊ शकते

आकृती क्र. २.१

सुरुवातीला अर्थव्यवस्था समतोल अवस्थेमध्ये असते, उत्पादन संस्थेची उत्पादन पातळी अशा बिंदूवर असते जेथे सीमांत खर्च आणि सीमांत उत्पन्न समान असते जे वरील आकृतीमध्ये A बिंदू द्वारे दर्शविले आहे. अर्थव्यवस्थे मध्ये एकूण उत्पादनात झालेल्या आकुंचनामुळे, उत्पादन संस्थेचा मागणी वक्र बदलतो - दिलेल्या किंमतीवर, उत्पादन संस्थेची उत्पादनाची मागणी कमी होते. अशा प्रकारे, उत्पादन संस्थेचा सीमांत उत्पन्न बदलला जातो. दुसरीकडे, उत्पादन संस्था आपली किंमत बदलत नसल्यास, उत्पादन सध्याच्या किंमतीच्या मागणीनुसार निश्चित केले जाते जे बिंदू B द्वारे दर्शविण्यात आले आहे. येथून पुढे, सीमांत उत्पन्न हा सीमांत खर्चापेक्षा जास्त आहे, म्हणून उत्पादन संस्थेस किंमत कमी करण्यासाठी आणि त्याचे उत्पादन वाढविण्यासाठी संधी आहे. आता जेव्हा उत्पादन संस्था त्याची किंमत बदलते तेव्हा ते एका बिंदूवर उत्पादन करते जेथे सीमांत खर्च सीमांत उत्पन्नाच्या बरोबरीने असते ते बिंदू C वरती दर्शविण्यात आले आहे. किंमत कमी केल्याने मिळणारा अतिरिक्त नफा आणि उत्पादनाचे वाढते प्रमाण छायांकित त्रिकोणाद्वारे दर्शविण्यात आले आहे.

उत्पादनाच्या मागणीत घट झाल्याने त्याचा परिणाम मोठ्या प्रमाणात झाला असला तरीही त्याची किंमत कमी करण्यासाठी टणकाचा प्रोत्साहन आहे या आकृतीमध्ये एक महत्त्वपूर्ण मुद्दा हायलाइट केला आहे. मूळ आणि उच्च मागणीच्या वक्रेला तोंड देणे फर्म नक्कीच पसंत करेल, परंतु, आता ती नवीन मागणी वक्र वरील बिंदू निवडू शकते. डिमांड वक्रातील बदल मोठ्या प्रमाणात असला तरीही त्याची किंमत कमी केल्यापासून मिळणारे नफा कमी असल्याचे फर्मला आढळू शकते.

उत्पादनाच्या मागणीत घट झाल्याने त्याचा परिणाम मोठ्या प्रमाणात झाला असला तरीही त्याची किंमत कमी करण्यासाठी टणकाचा प्रोत्साहन आहे या आकृतीमध्ये एक महत्त्वपूर्ण मुद्दा हायलाइट केला आहे. मूळ आणि उच्च मागणीच्या वक्रेला तोंड देणे फर्म नक्कीच पसंत करेल, परंतु, आता ती नवीन मागणी वक्र वरील बिंदू निवडू शकते. मागणी वक्रातील बदल मोठ्या प्रमाणात असला तरीही त्याची किंमत कमी केल्याने मिळणारे नफा कमी असल्याचे उत्पादन संस्थेला आढळते.

उत्पादन संस्थेला किंमत कमी केल्यामुळे मिळणारा नफा खरोखरच छोटा असेल तर अशा अनेक उत्पादन संस्थेना किंमत समायोजित करत असताना त्यांच्यामध्ये छोटा मोठा संघर्ष उद्भवू शकतो त्यामुळे एकूण मागणीमध्ये अडथळे निर्माण होऊ शकतात आणि त्याचे वास्तविक परिणाम होऊ शकतात. समजा पैशाच्या पुरवठ्यात घट झाल्यामुळे मूलभूत अस्वस्थता उद्भवत आहे किंवा इतर काही प्रतिकूल स्थिती मुळे एकूण मागणीत बदल झाला आहे आणि आपण असे समजू या की अश्या अडथळ्याला उत्तर म्हणून उत्पादन संस्था त्यांचे दर कमी करत नाहीत.

मागणी घटल्याच्या अनुषंगाने किंमत बदलण्यासाठी उत्पादन संस्थाना मिळणारे लाभ - आकृती मधील त्रिकोणाचा आकार हा एकूण मागणीतील घट आणि सीमांत खर्चाच्या प्रतिसादांद्वारे निश्चित केला जातो. प्रथम सीमांत खर्च विचारात घेतल्यास, उत्पादन कमी केले जात असल्याने कामगारांची मागणी देखील कमी केली जाते. वरच्या दिशेने जाणाऱ्या

श्रम पुरवठा वक्रांमुळे , वास्तविक वेतनात घट होते परिणामी सीमांत खर्चात घट येते. सीमांत खर्चाचे चक्रीय वर्तन श्रमांकडे अल्पअवधीत घटत्या उत्पन्नाच्या प्रमाणावर देखील अवलंबून असते; श्रमाचे सीमांत उत्पादन श्रम आदाने कमी झाल्याने लवकर वाढल्यास, वास्तविक वेतन बदललेले नसले तरीही सीमांत खर्चाचा वक्र जास्त उताराचा असतो. जेव्हा उत्पादनामध्ये घट येते तेव्हा सीमांत खर्चाचे प्रमाण जितके कमी होते तितकेच त्याचे मूल्य कमी करण्यासाठी उत्पादन संस्थांचे लाभ जास्त असतात.

आता सीमांत उत्पन्नाचा विचार केल्यास. सीमांत उत्पन्नाचा वक्र डाव्या बाजूला जास्त सरकल्यास, किंमत कमी करण्यासाठी उत्पादन संस्थांचा लाभ कमी असेल. सीमांत वक्रामधील बदल मागणीच्या लवचिकतेच्या चक्रीय वर्तनावर अवलंबून असतो. आकृतीमध्ये, उत्पादन संस्थेची सध्याची किंमतीत मागणीची लवचिकता, एकूण उत्पादन बदलते तेव्हा बदलणार नाही असे गृहित धरले जाते. या प्रकरणात, अस्तित्वात असलेल्या किंमतीवरील सीमांत उत्पन्न (जो आता कमी उत्पादन पातळीशी संबंधित आहे) अर्थव्यवस्था-व्याप्तीतील बदलांचा परिणाम होत नाही. एकूण उत्पादन कमी झाल्यास व विद्यमान किंमतीवर मागणीची लवचिकता कमी झाल्यास, सीमांत उत्पन्नातील बदल जास्त असेल; जर लवचिकता वाढली तर बदल कमी असेल.

२.४. चतुर्भुज किंमत समायोजन (Quadratic Price Adjustment):

२.४.१. प्रस्तावना:

उत्पादन संस्थांमधील उच्च स्पर्धा बहुधा किंमतीच्या पातळीवर दबाव आणण्यासाठी दिसून येते. परंतु जेव्हा नाममात्र किंमतीच्या समायोजनामध्ये अडचणी असतात, तेव्हा अल्प-काळाच्या चलनवाढीच्या गतिमानतेवरील परिणाम अस्पष्ट असतात. शिवाय, चलनवाढ आणि उत्पादन पातळीस बसणाऱ्या धक्क्यांना दिली जाणारी प्रतिक्रिया सध्याच्या स्पर्धात्मक वातावरणावर अवलंबून असते. नाममात्र किंमत समायोजनातील अडचणींना सामोरे जाणाऱ्या एकाधिकारशाही स्पर्धात्मक उत्पादन संस्थांचे वर्तन अनुकूलित करण्यासाठी नव केन्सवादी प्रतिमान वापरले जाते. रचनात्मक बदलांच्या पार्श्वभूमीवर उत्पादन संस्थांच्या किंमती उरविण्याच्या वर्तनाबद्दलच्या अपेक्षा दर्शविल्या जातात.

नव केनेसियन संदर्भात, दीक्षित आणि स्टिग्लिटझ (१९७७) यांच्या मते मागणीची लवचिकता वस्तूंमधील अदलाबदलीचे प्रमाण स्वीकारते. ही लवचिकता उत्पादन संस्था आपल्या उत्पादनास जि किंमत आकारण्यास इच्छुक असते त्याच्याशी विपरीत असते. वस्तूंमधील उच्च आदलाबदल उत्पादन संस्थांमध्ये उच्च पातळीवरील स्पर्धा आणि कमी इच्छित किंमत हे उत्पादन संस्थांच्या किंमत निश्चिती शक्तीमध्ये कपात करते. उत्पादन संस्थांमधील स्पर्धेत रचनात्मक वाढ लवचिकतेच्या एक-बंदीशी संबंधित आहे.

या फ्रेमवर्कमधील नव केन्स वादी फिलिप्स वक्रासाठी सामान्यतः सूक्ष्म पाया म्हणून वापरल्या जाणाऱ्या किंमत निश्चिती प्रतीमानाचा विचार करतो. उत्पादन संस्थांच्या बाजारपेठेतील वर्तनाचा अभ्यास करण्यासाठी हे प्रतिमान सोयीचे आहे.

२.४.२. चतुर्भुज किंमत समायोजन खर्च संकल्पना:

रोटेमबर्ग यांनी (१९८२) 'चतुर्भुज किंमत समायोजन खर्च' (the R model) प्रतिमान मांडले, ज्यामध्ये उत्पादन संस्था किंमतीच्या समायोजनाच्या खर्चासह इच्छित नाममात्र किंमतीला वास्तविक किंमतीपासून दूर जाऊ नफा तोट्याची तुलना करतात. दोन किंमती पैकी कमी किंमत ते निवडतात.

आर मॉडेलमधील उच्च स्पर्धा फिलिप्स वक्रांचा उतार वाढवते. याचे कारण चतुर्भुज किंमत समायोजन खर्चाच्या प्रसंगी, प्रत्येक उत्पादन संस्थेच्या किंमतीच्या निर्णयामध्ये आज आणि भविष्यात प्राधान्य दिलेली किंमत न आकारल्यास नफा कमी होतो. मागणीची लवचिकता जसजशी वाढत जाते आणि अर्थव्यवस्था परिपूर्ण स्पर्धेच्या जवळ येते, तसतसे केवळ पसंतीच्या मार्क-अपची पातळी कमी होत नाही तर वेगवेगळ्या किंमती देखील माफक प्रमाणात कमी होतात. इष्टतम किंमतीचे समायोजन कमी झाल्यामुळे शेवटचा भाग घडून येतो. हा प्रभाव आर मॉडेलमधील किंमत लवचिकतेस प्रोत्साहित करतो आणि फिलिप्स वक्राचा उतार वाढवितो.

किंमती मध्ये बदल करत असताना एखाद्या उत्पादन संस्थेला सरासरी किंमतीच्या तुलनेत त्याच्या किंमतीत मोठा फरक नको असतो जेणेकरून बाजारातील वाटा कमी होऊ नये. संभाव्य बाजारातील भांडवली नुकसानीची चिंता म्हणजे बॉल अँड रोमर (१९९०) आणि किमबॉल (१९९५) यांनी सांगितल्यानुसार वस्तूच्या बाजारपेठेत सापेक्ष किंमती ताठर होऊ शकतात किंवा वस्तूच्या वास्तविक किंमतीमध्ये वास्तविक कठोरता येऊ शकते. जेव्हा वस्तूंमधील प्रतिस्थापनाची लवचिकता जास्त असते, म्हणजे जेव्हा उत्पादन संस्थांमध्ये स्पर्धाचे प्रमाण जास्त असते तेव्हा बाजारातील वाटा कमी होतो. उच्च स्पर्धा अधिक वास्तविक कठोरपणा सूचित करते आणि किंमत समायोजनांमध्ये निष्क्रियता वाढवते. हा प्रभाव फिलिप्स वक्रास खाली आणतो. अधिक स्पष्टपणे, चतुर्भुज किंमत समायोजन संकल्पना समजून घेण्यासाठी आम्ही नवीन केनेसियन प्रतिमान आणि रोटेमबर्ग (आर) प्रतिमान उपयुक्त आहे.

१. नव केन्स वादी प्रतिमान:

प्रतिनिधी गृहसंस्था असलेल्या अर्थव्यवस्थेचा विचार करा जेथे t या वेळी जे अपेक्षित उपयोगितांची सवलत रक्कम वाढवते:

$$E_t \sum_{j=0}^{\infty} \beta^j \left[\frac{C_{t+j}^{1-\sigma^{-1}}}{1-\sigma^{-1}} - \int_0^1 \frac{H_{t+j}(i)^{1+\phi}}{1+\phi} di \right] \dots\dots १.$$

प्रमाणित अर्थसंकल्पाच्या मर्यादेच्या अधीन मापदंड β हा व्यक्तिपरक सूट घटक आहे.

$C_t = [\int_0^1 \hat{C}_t(i)^{(\theta-1)/\theta} di]^{\theta/(\theta-1)}$ दीक्षित-स्टिग्लिट्झ स्थिर-लवचिकता-प्रतिस्थापन उपभोग निर्देशांक, $C_t(i)$ पहिल्या वस्तूच्या चांगल्या वापराचे प्रतिनिधित्व करते, $H_t(i)$ विविध प्रकारचे उत्पादन करण्यासाठी type- i श्रमाचा पुरवठा

आहे i , $\sigma > 0$ हे मध्यवर्ती आहे एकूण खर्चाच्या बदलीची लवचिकता, Φ हे कामगारांची उपयोगिता आहे. संबंधित उपयोगिता वाढविण्यासाठी अट म्हणजे कामगारांच्या पुरवठ्याच्या निवडीची अंतर्देशीय अट i :

$$\frac{W_t(i)}{P_t} = \frac{H_t(i)^\phi}{C_t^{-\sigma^{-1}}} \dots\dots\dots 2.$$

जेथे $P_t = [\int_0^1 P_t(i)^{1-\theta_t}]^{1/(1-\theta_t)}$ हा किंमत निर्देशांक आहे. $W_t(i)$ हा प्रति युनिट मजुरीवरील मजुरीचा दर आहे i . पुरवठा बाजूला, उत्पादन संस्था एकाधिकारशाही स्पर्धात्मक बाजारपेठेत काम करतात आणि मध्यंतरात समान प्रमाणात वितरीत केल्या जातात $[0; 1]$. प्रत्येक उत्पादन संस्था i उत्पादन वाक्रावर काम करते $Y_t(i)$,

$$Y_t(i) = \left(\frac{P_t(i)}{P_t} \right)^{-\theta_t} Y_t \dots\dots\dots 3$$

जेथे $Y_t = [\int_0^1 Y_t(i)^{(\theta_t-1)/\theta_t}]^{\theta/(\theta-1)} di$ हि एकूण मागणी आहे, $P_t(i)$ ही i उत्पादन संस्थेच्या वस्तूची किंमत आहे आणि Φ_t हि i उत्पादन संस्थेची वेळोवेळी बदलणारी मागणीची लवचिकता आहे जी स्थिर स्थिती Φ स्तराभोवती चढ-उतार करते. उत्पादनसंस्था i तंत्रज्ञानाचा वापर करून वस्तूचे उत्पादन करते.

$$Y_t(i) = H_t(i)^\alpha, 0 < \alpha \leq 1 \dots\dots\dots 4$$

जेथे $H_t(i)$ श्रम आदाने आहेत आणि श्रमाच्या संदर्भात उत्पादनाची लवचिकता म्हणजे. आपण ठामपणे असे गृहित धरू शकतो की विशिष्ट उत्पादन संस्थेचा भांडवल साठा हा स्थिर असतो.

२. रोटेंबर्ग (R) प्रतिमान: नाममात्र किंमत समायोजनाचा चौरस खर्च:

रोटेंबर्ग (१९८२) नुसार प्रत्येक उत्पादन संस्थेला नाममात्र किंमत समायोजनाच्या चतुर्भुज खर्चाचा सामना करावा लागतो, जो अंतिम वस्तूच्या बाबतीत मोजला जातो आणि दिलेला असतो.

$$\frac{c}{2} \left(\frac{P_t(i)}{\pi P_{t-1}(i)} - 1 \right)^2 Y_t \dots\dots\dots 5$$

जेथे $c \geq 0$ किंमत समायोजन खर्चाचे परिमाण निश्चित करतो आणि $\pi \geq 1$ हा एकूण स्थिर-चलनवाढीचा दर आहे. दिलेल्या (३), (४), (५) आणि श्रम बाजारपेठेतील वेतन दिले आहे. भविष्यातील सवलतीच्या नफ्याची अपेक्षित बेरीज जास्तीत जास्त करण्यासाठी एक उत्पादन संस्था $P_t(i)$ चा क्रम निवडते.

$$E_t \sum_{j=0}^{\infty} R_{t+j} \left[\left(\frac{P_{t+j}(i)}{P_{t+j}} \right)^{1-\theta_{t+j}} Y_{t+j} - \left(\frac{P_{t+j}(i)}{P_{t+j}} \right)^{-\theta_{t+j}/a} \frac{W_{t+j}(i)}{P_{t+j}} Y_{t+j}^{1/a} - \frac{c}{2} \left(\frac{P_{t+j}(i)}{\pi P_{t-1+j}(i)} - 1 \right)^2 Y_{t+j} \right] \quad \dots\dots ६$$

जेथे, $R_t = \beta^t C_t^{-\sigma^{-1}}$ यादृच्छिक सवलत घटक आहे. सममितीय समतोला मध्ये इष्टतम किंमत P_t^* ही सर्व उत्पादन संस्थांसाठी समान असेल $P_t^*(i) = p_t$. याव्यतिरिक्त, $H_t(i) = H_t$, $Y_t(i) = Y_t$, $W_t(i) = W_t$ आणि एकूण स्रोत मर्यादा

$$Y_t = C_t + \frac{c}{2} \left(\frac{\pi_t}{\pi} - 1 \right)^2 Y_t \quad \dots\dots\dots ७$$

जेथे $\pi_t = P_t / P_{t-1}$ हा महागाईचा दर आहे. सूत्र ६ साठी ची अट पुढील प्रमाणे असेल.

$$P_t = \left[\frac{1}{\left(\frac{\theta_t}{\theta_t - 1} \right)^{-1} + \frac{c}{\pi \theta_t} \left(\left(\frac{\pi_t}{\pi} - 1 \right) - \beta E_t \left[\left(\frac{C_{t+1}}{C_t} \right)^{-\sigma^{-1}} \left(\frac{Y_{t+1}}{Y_t} \right) \pi_t \right] \right)} \right] \frac{1}{a} W_t Y_t^{1/a-1} = \mu_t \frac{1}{a} W_t Y_t^{1/a-1} \quad \dots\dots ८$$

जेथे μ_t सीमान्त खर्चापेक्षा जास्त मार्क अप आहे $1/a W_t Y_t^{1/a-1}$. सूत्र ८ मध्ये मार्क-अपच्या प्रवर्तकात दोन अटी आहेत μ_t पहिली अट $\theta_t / (\theta_t - 1)$, जी मार्क अप दर्शविते.

दुसरी अट

$$\frac{c}{\pi \theta_t} \left(\left(\frac{\pi_t}{\pi} - 1 \right) - \beta E_t \left[\left(\frac{C_{t+1}}{C_t} \right)^{-\sigma^{-1}} \left(\frac{Y_{t+1}}{Y_t} \right) \pi_t \right] \right)$$

हे किंमत समायोजनाशी संबंधित निव्वळ खर्चाचे प्रतिनिधित्व करते. जेव्हा किंमत दृढता ($c = 0$), तेव्हा मार्क-अप इच्छित मार्क-अप सारखाच असेल $\theta_t / (\theta_t - 1)$.

२.६. प्रश्न:

१. वास्तविक कठोरपणाची संकल्पना विस्तृतपणे स्पष्ट करा.
२. चतुर्भुज किंमत समायोजनाची संकल्पना स्पष्ट करा.

२.७ संदर्भ:

1. References: Advanced Macro Economics by David Romer.
2. Macro Economics by N. Gregory Mankiw.

नव सनातनवादी अर्थशास्त्र - I (New Classical Economics- I)

घटक रचना

- ३.० उद्दिष्टे
- ३.१ प्रस्तावना
- ३.२ नव सनातनवादी अर्थशास्त्राची संकल्पना
- ३.३ नव सनातनवादी तर्कसंगत प्रत्यक्ष प्रतिमान
- ३.४ नव सनातनवादी तर्कसंगत प्रत्याक्षा प्रतीमानाचे धोरण परिणाम
- ३.५ DSGE संकल्पना आणि अर्थ
- ३.६ गतिशील संभाव्यता सामान्य समतोल प्रतिमान
- ३.७ सारांश
- ३.८ प्रश्न

३.० उद्दिष्टे

प्रस्तुत अभ्यास घटकाचे अध्ययन केल्यामुळे आपणास

- नव सनातनवादी अर्थशास्त्राचा दृष्टीकोन समजेल.
- सध्याच्या कालावधीच्या प्रासंगिकतेसाठी नव सनातनवादी अर्थशास्त्राची, तत्वे आणि धोरणात्मक परिणाम जाणून घेता येतील.
- DSGE प्रतिमानाची संकल्पना जाणून घेता येईल.

३.१ प्रस्तावना

१९७० च्या दशकात नव सनातनवादी कल्पना उदयास येत होत्या आणि आर्थिक क्रियाकलापांमध्ये कोणत्याही चक्रीय चढउतारांची यांची संकल्पना विवेकी आर्थिक प्रतिनिधीच्या बाजार समाशोधन करण्याच्या अनुकूल वर्तनाच्या संकल्पनेशी सुसंगत असणे आवश्यक होते.

सनातनवादी विचारांचे हे नवे विधान नव सनातनवादी स्थूल अर्थशास्त्र म्हणून जाऊ लागले. नव सनातनवादी स्थूल अर्थशास्त्र अमेरिकन अर्थतज्ञांनी आणि विशेषतः लूकरस आणि अर्जट यांनी विकसित केले आहे.

नव सनातनवादी स्थूल अर्थशास्त्राने केन्सियन प्रस्तावाला आव्हान दिले की अर्थव्यवस्थेला स्थिर करण्यासाठी विवेकाधीत सरकारी धोरणाचा वापर केला जाऊ शकतो. नव सनातनवादी व्यापक आर्थिक तत्वांनी केन्सियन सिद्धांताच्या अपयशाकडे लक्ष वेधले कारण हा सिद्धांत १९६० च्या दशकाच्या मध्यात सपशेल अपयशी ठरला होता. त्यामुळे केन्सियन विश्लेषणाच्या पुनर्मुल्यांकनास उत्तेजित केले गेले. नव सनातनवादी अर्थशास्त्राने एक चौकट तयार करून व्यापक आर्थिक वर्तन स्पष्ट केले आहे.

अ) बाजार संशोधन करणे

आ) आशावादी वर्तन

३.२ नव सनातन समग्र अर्थशास्त्राची संकल्पना

नवसनातन अर्थशास्त्र निर्मितीची श्रेय प्रो.जे. एफ. मुठ यांना जाते. नव अभिजात अर्थशास्त्राच्या मूळ संकल्पना त्यांनी १९६१ मध्ये आपल्या लेखात मांडल्याचे स्वप्न होते. प्रो.मुठ यांनी असे प्रतिपादन केले आहे की, १९६० च्या मध्यानंतर म्हणजे जवळपास १९६५ पासून अती चलन वृद्धी आली. १९७० च्या दशकात मंदियुक्त चलनवाढीवर केन्स चा सिद्धांत आला. त्यांच्या विचारसरणीला अपयश आले व म्हणूनच त्या काळात पैसावाद व मुद्रावाद फोफावला व यशस्वी झाला.

हा त्याकाळातील धोरणे अपयशी झाल्यामुळे नवीन अर्थशास्त्रीय संकल्पना चालना मिळाली. त्यानंतर नवीन अर्थशास्त्रीय सिद्धांत मांडण्यात आले. या सिद्धांताना किंवा संकल्पनांना नव सनातन अर्थशास्त्र म्हटले जाते.

नवसनातन अर्थशास्त्र मुक्त उपक्रम अर्थव्यवस्थांचे समर्थन करणारे आहे. नवसनातन अर्थशास्त्रात आर्थिक संसाधनांच्या किंवा साधनधनाच्या योग्य व पुरेपूर वापर करण्याची क्षमता भांडवलशाही अर्थव्यवस्थांमध्ये असते हे स्पष्ट होते. नवसनातन अर्थशास्त्रातून सिद्धांत भांडवलवादी उत्पादनाचे नियंत्रण करण्यासाठी अत्यंत महत्वाच्या ठरणाऱ्या तांत्रिक-आर्थिक परस्पर संबंध करण्यासाठी अत्यंत उपयुक्त आहे.

नवसनातन अर्थशास्त्राच्या निर्मितीची किंवा उदयाची कारणे अभ्यासल्यावर असे आढळून येते की, अर्थव्यवस्थांमध्ये सरकारचा हस्तक्षेप अतिशय वाढलेला होता. केन्सच्या अर्थशास्त्रीय विचारांनी क्रांती घडवून आणलेली होती. केन्सच्या सिद्धांताने सार्वजनिक खर्चात वाढ घडवून आणावी व तुटीच्या अर्थसंकल्पातून हा खर्च करावा असे सुचविले होते. केन्स या उपायामुळे अतिचलनवृद्धी झाली तसेच दुसऱ्या महायुद्धानंतर भांडवलवादी पुर्नउत्पादनाच्या तंत्रज्ञानामध्ये ही सर्वात मोठी समस्या निर्माण झाली व त्यामुळे भांडवलाचा विरोध आणि पुर्नउत्पादन तंत्राला ही विरोध केला गेला. त्यातूनच नव अभिजात अर्थशास्त्राचा उदय झाला असे म्हणता येईल.

अशाप्रकारे केन्सच्या अर्थशास्त्रीय क्रांतीमुळे १९६५ नंतर तीन प्रकारच्या प्रतिक्रांती निर्माण झाल्या या तीव्र प्रतिक्रांतीत

- १) पैसावाद किंवा मुद्रावाद यांचे स्पष्टीकरण
- २) नव अभिजात अर्थशास्त्र
- ३) पुरवठा बाजूचे अर्थशास्त्र

या तिन्ही सिद्धांताचा समावेश आधुनिक अर्थशास्त्रात किंवा केन्सोत्तर अर्थशास्त्रात केला जातो.

३.३ तर्कसंगत अपेक्षा (Rational Expectation)

तर्कसंगत अपेक्षा खूपच दृष्टिकोनामुळे अपेक्षा कशाप्रकारे कार्य करतात त्या कशामुळे निर्माण होतात व या अपेक्षा कशाप्रकारे हाताळता येतील याचे स्पष्टीकरण मिळते. अपेक्षा सिद्धांतात देशातील नागरिक उपलब्ध असलेल्या आर्थिक व्यवहार विषयक माहितीचा किंवा आर्थिक सिद्धांताचा वापर करतात.

तसेच सर्व आर्थिक व्यवहार करणारे अभिकर्ते / एजंट उपलब्ध माहितीच्या साठ्याचा उपयोग करतात.

तर्कसंगत अपेक्षांवर दृष्टीकोनाच्या मुख्य सार म्हणजे सर्व आर्थिक व्यवहार करणारे अभिकर्ते / एजंट आर्थिक माहितीचा साठा व कोणतेही आर्थिक धोरण अर्थव्यवस्थेवर काय व कसा परिणाम करेल यांचा विचार करून आपला तर्कसंगत अपेक्षा ठरवितात. लोक तर्कसंगत वागत असल्यामुळे त्यांना आपल्या आर्थिक कृतीची यथायोग्य माहिती असते आणि त्या अपेक्षेप्रमाणेच ते वागण्याचा प्रयत्न करतात.

व्याख्या - प्रा.जे. इफ्. मुठ व विकास :-

तर्कसंगत व विवेकयुक्त अपेक्षा —

“तर्कसंगत वागणूक तत्त्व, माहिती उपलब्ध करणे माहितीवर प्रक्रिया करणे व ती अपेक्षा बाळगण्याला लागू करणे म्हणजे तर्कसंगत अपेक्षा किंवा विवेकयुक्त अपेक्षा होय”.

केन्स यांनी संयुक्तिक अपेक्षा या संकल्पनेकडे दुर्लक्ष केलेले होते. तर्कसंगत अपेक्षांचे महत्त्व नव अभिजात अर्थशास्त्रामध्ये जातीत जास्त आहे हे स्पष्ट होते संयुक्तिक अपेक्षा सिद्धांतात तर्कसंगत अपेक्षा हा अपेक्षा हाताळण्याचा नवा मार्ग आहे. त्यामुळे अपेक्षांचे स्पष्टीकरण मिळण्यास मदत होते.

नव सनातन अर्थशास्त्रात दुसरी महत्वाची संकल्पना म्हणजे बाजाराचे पूर्ण विकसन होते किंवा सातत्याने बाजाराचा उठाव होतो. सातत्याने बाजाराचा उठाव होण्याचा सिद्धांत हे नव सनातन अर्थशास्त्राचे एक महत्वाचे प्रमेय आहे. या सिद्धांतात वॉलटस या अर्थतज्ञांचा सामान्य संतुलन सिद्धांत आणि वर्तमानकालीन असलेला कार्यक्षम बाजाराचा सिद्धांत यांचे एकत्रीकरण करण्यात आलेले आहे. वित्तीय किंवा पैसा

बाजारातील व वस्तू बाजारातील व वस्तू बाजारातील किंमती व त्यांचा संतुलानाशी कार्यक्षम बाजाराचा सिद्धांत संबंधित आहे. या बाजाराला प्रत्यक्षात लिलाव बाजार असे संबोधण्यात येते. या सिद्धांतात उपलब्ध माहिती व किंमती यांच्यातील संबंधांचा शोध घेतला जातो. बाजारात वस्तूच्या किंमती ठरविण्याच्या बाबतीत आवश्यक असलेली सर्व माहिती वेगवान पद्धतीने गोळा करून तीचा त्वरित उपयोग करता येत असेल तेव्हाच कोणताही बाजार कार्यक्षम होऊ शकतो. वॉलरस यांच्या मते बाजाराचे सातत्याने विष्कासन होत गेले तर अर्थव्यवस्थेत बेकारी निर्माण होणार नाही व बेकारी विषयक फिलीप्सवक्राच्या सिद्धांताची आवश्यकता भासणार नाही.

मुख्य गृहिते : (Main Postulates) :-

नवसनातन अर्थशास्त्रातील दोन महत्वाच्या संकल्पना आहेत. एक म्हणजे संयुक्तिक अपेक्षा व दुसरी म्हणजे सातत्याने होणाऱ्या बाजाराच्या उठावाची संकल्पना. या दोन्ही संकल्पना स्पष्ट करताना अर्थतज्ञांनी काही गृहिते मानलेली आहेत. ती गृहिते पुढीलप्रमाणे -

- १) तर्कसंगत अपेक्षा मांडण्याच्या अर्थाज्ञाच्या मते ,कोणतीही अर्थव्यवस्था स्थिर असते .
- २) अर्थव्यवस्थेतील रोजगार, उत्पन्न व उत्पादनावर सरकारी कृतीचा काहीही परिणाम होत नाही.
- ३) नागरिक तर्कसंगत वागत असल्यामुळे आपल्या आर्थिक कृतीचा परिणाम बरोबर हेरतात व आपली वागणूक त्याप्रमाणे ठेवतात.
- ४) सर्व आर्थिक अभिकर्ते उपलब्ध माहितीच्या साठ्याच्या आधारे तर्कसंगत अपेक्षा बाळगतात.
- ५) देशातील नागरिक पूर्वाग्रह दूषित नसलेले अंदाज भविष्य काळासाठी बांधतात.
- ६) देशाचे सरकार आर्थिक धोरणे राबवून लोकांना मूर्ख बनवू शकते .
- ७) प्रत्येक कालबिंदूत बाजाराचा उठाव होतो.
- ८) अपेक्षा यांत्रिकी मधील पद्धतीच्या आणि बंधिस्त असतात.

३.४ नव सनातनवादी दृष्टीकोन धोरण सूचितार्थ (Policy Implication of New Classical Approach)

समष्टी अर्थशास्त्राचा जसजसा विकास होत गेला. तसतसा अपेक्षांचा कार्यवाहक समकालीन अर्थशास्त्रज्ञांना समजत गेला. त्यामुळे अपेक्षेचे महत्व नव अभिजात समष्टी हा अर्थशास्त्रीय बाह्यघटक आहे असे समजून दुर्लक्ष केले गेले म्हणून नवअभिजात समष्टी अर्थशास्त्राचा विकास करणारे अर्थतज्ञ अवस्थेतील बदलते विलक्षण करताना अपेक्षा या घटकांचा केंद्रबिंदू मानतात.

आर्थिक बदलांचा अभ्यास करताना अपेक्षा हां घटक नव अभिजात समष्टी अर्थशास्त्रातील केंद्रबिंदू आहे. लुकास आणि सार्नट तसेच प्रा,मूठ यांच्या म्हणण्याप्रमाणे रोख बाजाराचे भविष्य अचूक शिल्प वर्तवणे अवघड बाब आहे. यामुळे समग्र आर्थिक प्रश्न सोडविणे गुंतागुंतीचे आहे. आर्थिक व्यवहारबद्दलचा अंदाज प्रत्यक्षात घडणाऱ्या आर्थिक घटना यांच्यात जे फरक निर्माण झालेले असतात. त्यांच्यात समन्वय साधन बसण्यापेक्षा धोरण ठरविणारे धोरणकर्ते उपलब्ध असलेल्या माहितीच्या साठ्याचा उपयोग करून धोरण ठरवितात व आर्थिक व्यवहाराबाबत अचूक अंदाज बांधतात.

अभिमत अर्थशास्त्र म्हणजेच केन्स पूर्व काळात अपेक्षा या स्थितिक होत्या. तसेच त्यात भविष्य हे भूतकाळातील घटनांचा होत्या. तसेच त्यात भविष्य हे भूतकाळातील घटनांचा विचार असतो असे मानले होते. केन्सप्रणित अर्थशास्त्रज्ञ अनुकूल अपेक्षा (Adaptive Expectation) या गृहीतावर भर देतात.

देशातील लोकांच्या अनुकूल आर्थिक अपेक्षांत पुढील गोष्टी समाविष्ट असतात.

- १) वर्तमानकालीन निर्णय ह भूतकाळातील आर्थिक घटकांवर आधारित असतो.
- २) देशातील आर्थिक व्यवहार अनुभवाने शिकता येतात.
- ३) आर्थिक अनुमान करताना पूर्वी घडलेल्या आर्थिक घटकांचा आधार घेतला जातो.

अनुकूल अपेक्षा ठरविताना ज्या किंमतीचे अनुमान केले जाते, त्या अनुमानातील किंमत दर हां भूतकाळातील झालेल्या बदलांइतकाच राहिल असे गृहीत धरले जाते. संयुक्तिक अपेक्षा मांडणाऱ्या अर्थशास्त्रज्ञांचा सूचित अर्थ असा की लोकांना चुकीच्या अपेक्षांमुळे व्यापारचक्राची निर्मिती होते. लोकांच्या मनात आर्थिक स्थितीबाबत संभ्रम निर्माण झालेला असतो. देशातील अनेक लोक ऐच्छिक बेकारी स्वीकारतात. अधिक चांगली नोकरी मिळण्याच्या अपेक्षेने कामगार स्वच्छेने बेकार होणे पसंत करतात. संयुक्तिक अपेक्षा सिद्धांत मांडणाऱ्या अर्थतज्ञांच्या मते सरकारने उत्पादन व रोजगार निर्माण करण्याच्या दृष्टीने पैसा व राजकोषिय धोरणाच्या सहाय्याने केलेले प्रयत्न निष्प्रभावी ठरतात.

लुकास यांच्या मते, आर्थिक व्यवहाराबाबतच्या अपेक्षांकडे अर्थशास्त्रज्ञांनी जाणीवपूर्वक लक्ष देण्याची आवश्यकता आहे. लुकास यांनी असे स्पष्ट केले आहे की, आर्थिक अपेक्षा या यांत्रिकी पद्धतीच्या असतात. तसेच बुद्धी विरहीत असतात असा दृष्टीकोन बाळगणे चुकीचे आहे. लिलाव बाजार तसेच वित्तीय बाजारातील अपेक्षा यांत्रिकी स्वरूपाच्या राहत नाही. तसेच लिलाव बाजारातील अपेक्षा या भूतकाळावर आधारित नसतात तर त्या भविष्यकाळावरच आधारित असतात. अनुकूल अपेक्षांपेक्षा संयुक्तिक अपेक्षा या भिन्न आहेत.

सरावप्रश्न -

- १) नव सनातनवादी अर्थतज्ञांच्या मतांमुळे तुम्हांला काय समजले ते लिहा.
- २) तर्कसंगत अपेक्षा प्रतिमान स्पष्ट करा.
- ३) नव सनातनवादी अर्थतज्ञांचे धोरणसूचक स्पष्ट करा.

३.५ D.S.G.E (Dynamic Stochastic General Equilibrium) गतिशील प्रसंभाव्य सामान्य समतोलची संकल्पना आणि अर्थ

३.५.१ प्रस्तावना -

अर्थशास्त्र हे एक अर्थ सामाजिक शास्त्र आहे. जे हातात असलेल्या मर्यादित संसाधनाच्या मदतीने अमर्याद गरजा पूर्ण करण्यासाठी निवडीच्या समस्येच्या संदर्भात मानवी वर्तनाचा अभ्यास करते. यामुळे दुर्मिळता ही संकल्पना उदयास येते. जेथे मर्यादित संसाधनाचा वापर करून समाजाच्या अमर्याद गरजा पूर्ण केल्या जातात.

या कमतरतेमुळे काही प्रश्न तयार होतात जसे की कशाचे उत्पादन करावे?

अर्थशास्त्र , सूक्ष्म अर्थशास्त्र आणि समग्र अर्थशास्त्र अशा दोन प्रकारांमध्ये समस्यांचे विभाजन करते. सूक्ष्म अर्थशास्त्र हे व्यक्ती, पेढी, ग्राहक, कुटुंबे अशा वैयक्तिक पातळीवरील आर्थिक समस्यांचा अभ्यास करते. तर समग्र अर्थशास्त्र संपूर्ण अर्थव्यवस्थेचा अभ्यास करते. येथे मुख्य भर धोरणात्मक शिफारशी , सामान्य किंमत, पातळी, रोजगार आणि एकूण आर्थिक उत्पादन यांसारख्या पैलूंचे मुल्यांकन यावर दिलेला आहे.

वरील उल्लेखावरून आपण पाहू शकतो की समग्र अर्थशास्त्र एकूण अर्थव्यवस्थेच्या कामगिरीचा अभ्यास करते. हे अर्थव्यवस्थेच्या अशा क्षेत्रांमध्ये बदल घडवण्याचा प्रयत्न करते जे स्थूल आर्थिक उद्दीष्टांमध्ये अडथळा आणत आहेत. समग्र अर्थशास्त्र हे ज्यात अर्थव्यवस्थेला विविध पैलूंमध्ये समतोल साधणे समाविष्ट आहे असे प्रश्न उपस्थित करते. यशस्वी धोरणे अंमलात आणण्यासाठी धोरणात्मक प्रश्नांच्या प्रतिस्पर्धी पैलूंच्या सामर्थ्याची योग्य समज असणे खूप महत्वाचे आहे. या पैलूंचे सामर्थ्य समजून घेण्यासाठी अर्थव्यवस्थेत प्रयोग करणे. परिणाम समजून घेणे आणि त्यांचे मूल्यमापन करणे महत्वाचे आहे. परंतु खर्च, वेळ आणि नैतिककारणे अशा विविध कारणांमुळे हे करणे शक्य नाही, अशा प्रकारे अर्थव्यवस्था समजून घेण्यासाठी विकसित केलेल्या प्रतीमानावर असे प्रयांग चालवले जातात.

हे चांगल्याप्रकारे समजून घेण्यासाठी आपण प्रतिस्पर्धी पैलू असलेल्या धोरणात्मक प्रश्नाचा विचार करूया. सरकारी खर्च वाढल्यास अर्थव्यवस्थेवर कसा परिणाम होईल ? या प्रश्नाचे उत्तर देणारा अभ्यास असे सूचित करतो की सरकारी खर्चात वाढ केल्याने एकूण मागणी आणि उत्पादन वाढेल यामुळे खासगी खर्चात मात्र घट होईल. ज्यामुळे उत्पादनात घट होईल हे मुख्यतः वित्तीय दिवाळखोरीमुळे घडते.

प्रतिमान तयार करण्यामध्ये सिद्धांताच्या काही पैलूंचा समावेश असतो.कारण प्रतिमान हे वास्तविक जीवनातील काही पैलूंचे प्रतिनिधी असले पाहिजे.तथापि या दृष्टीकोनाची मुख्य समस्या ही आहे की, सिद्धांताचा परिणाम काही बाह्य घटकांच्या प्रभावापेक्षा मजबूत आहे की नाही हे आपल्याला काळात नाही हे आपल्याला कळत नाही. हे मुल्यांकन गतिशील प्रसंभाव्य सामान्य समतोल प्रतीमानाद्वारे केला जाते.

३.५.२ गतिशील प्रसंभाव्य सामान्य समतोलाचा अर्थ: (Meaning of DSGE)

गतिशील प्रसंभाव्य सामान्य समतोल किंवा (DSGE) किंवा (DGE) किंवा (SDGE) प्रतिमान हे उपयोजित सामान्य समतोल सिद्धांत आणि सूक्ष्म अर्थशास्त्रीय तत्वांवर आधारित आहे. आर्थिक विकास, व्यापार चक्र आणि इकोनोमेट्रीक प्रतिमानाद्वारे आर्थिक घटनांचे स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्न करणारी ही समग्र अर्थ शास्त्रातील पद्धत आहे. इतर समतोल प्रतिमानाप्रमाणे DSGE अनेक सूक्ष्म आर्थिक निर्णयांच्या परस्पर क्रियांचे विश्लेषण करते आणि एकूणच अर्थव्यवस्थेच्या वाट्याचे वर्णन करण्याचे उद्दिष्ट ठेवते. हे प्रतिमान कामगारांच्या मागण्या, कामगार पुरवठा, गुंतवणूक, बचत, उपभोग, इत्यादी समग्र अर्थशास्त्रात अभ्यासलेल्या मुख्यप्रमाणाशी सुसंगत निर्णयांचा विचार करते. नावाप्रमाणेच DSGE प्रतिमान गतिशील आहे, (ते काही कालावधीनंतर अर्थव्यवस्था कशी विकसित होते याचा अभ्यास करते), तसेच अर्थव्यवस्थेवर या दृष्टिक आघातांचा परिणाम कसा होतो या वस्तुस्थितीला विचार करते. संपूर्ण अर्थव्यवस्थेचा एकंदरीत संदर्भ देते,तसेच वॉल रशियन सामान्य समतोल सिद्धांताचा भाग दर्शविते.

३.६ गतिशील प्रसंभाव्य सामान्य असमतोल प्रतिमाने (Dynamic stochastic General In equilibrium Models)

समग्र अर्थशास्त्र आणि अमाग्र अर्थशास्त्रीय संशोधनानुसार DSGE प्रतिमाने ही बाजारपेठेतील अर्थव्यवस्था कशी कार्यरत असते याचे खूप चांगले प्रतिनिधित्व करते. हे पारंपारिक दृष्टीकोनाला असा पर्यायी दृष्टीकोन देते जे अर्थव्यवस्थेचे स्थिर प्रतिनिधित्व करते आणि विविध कारणांसाठी वापरले जाऊ शकते. आर्थिक धोरणाचे विश्लेषण करण्यासाठी DSGE प्रतिमाने मागणी, पुरवठा आणि पतधोरण या तीन महत्वाचा आणि परस्परांशी संबंधित बाबींचा करतात. DSGE प्रतिमानांची समीकरणे अर्थव्यवस्थेतील कुटुंबे, पेढ्या आणि सरकार या मुख्य अभिकर्त्यांच्या वर्तनासंबंधीच्या गृहीतकांवर आधारित आहेत. हे अभिकर्ते जे कुटुंबसंख्या, पेढ्या आणि सरकार आहेत. ते काही सामान्य समतोल बिंदू प्राप्त होईपर्यंत बाजारात परस्परसंबंधित असतात. या प्रकारच्या अर्थव्यवस्थेत असे गृहीत धरले जाते की, केवळ दोन प्रकारच्या वस्तू बाजारात असतात.

एक मध्यवर्ती वस्तू आणि दुसरी अंतिम वस्तू अंतिम वस्तूंच्या उत्पादनात मध्यवर्ती वस्तूंचा वापर केला जातो. दुसरीकडे मध्यवर्ती वस्तूंचा वापर केला जातो. दुसरीकडे अंतिम वस्तू आहेत. त्या अर्थव्यवस्थेतील कुटुंबसंस्थांच्या सध्याच्या गरजा पूर्ण करतात.

या प्रतिमानात अर्थव्यवस्थांतील विविध कंपन्यांनी उत्पादित केलेल्या अंतिम वस्तूंचे अंतिम ग्राहक कुटुंबसंस्थाच आहेत. अर्थव्यवस्थेत दोन प्रकारच्या वस्तू असल्याने मध्यवर्ती वस्तू आणि अंतिम वस्तू आहेत, म्हणून दोन प्रकारच्या पेढ्या असतात, मध्यवर्ती वस्तूंचे उत्पादन करणाऱ्या पेढ्या आणि अंतिम वस्तूंचे उत्पादन करणाऱ्या पेढ्या या कंपन्या नंतर त्यांच्या भिन्न वस्तूंची बांधणी करतात आणि बाजारात विकतात.

मागणी पुरवठा आणि पतधोरण या तीनही परस्परांशी संबंधित पैलूंपैकी DSGE प्रतिमानाचा पतधोरण घटक म्हणून प्रसाम्भाव्य स्वरूपाचा घटक. याचा अर्थ असा की, या प्रतिमानाचा काही भाग आहे जो यादृच्छिकपणे निश्चित केला जातो. या घटना अप्रत्यक्षित आहेत आणि त्यांच्या घटनेची कोणतीही स्थिर पद्धत नाही. यामुळे आर्थिक चढउतार होतात आणि अर्थव्यवस्थेत अनिश्चितता वाढते.

आता अभिकर्त्यामधील संबंध समजून घेतल्यास अभिकर्त्याबद्दल गृहीतके तयार केली जातात आणि त्यानंतर समीकरणांचे वैयक्तिक संच विकसित केले जातात.

महत्तम उपयोगिता DSGE प्रतिमान

$$Max.Et = \left[\sum Bt \left\{ \left(C_t^{1-\alpha} / 1+6 \right) - \left(L_t^{1+\alpha} / 1+6 \right) \right\} \right]$$

$$(C_t, L_t, K_t)$$

येथे

t = time → वेळ

E = Expectations अपेक्षा

B = Discount Factor — सवलत घटक

L = Number of hour work कामाच्या तासांची संख्या

T = सापेक्ष जोखीम विमुखता

X = श्रमिक पुरवठ्यासह सीमांत अनुपयोगिता

उत्पन्नाचे सर्व स्रोत उत्पन्नाच्या सर्व वापराइतके असले पाहिजेत कारण ते अर्थसंकल्पाच्या मर्यादेच्या अधीन आहेत. म्हणून कुटुंबसंस्था अमर्याद वस्तूंचा उपभोग घेऊ शकत नाहीत. अंदाजपत्रकीय मर्यादा DSGE प्रतिमान

$$P_t(C_t + I_t) \leq W_t L_t + R_t K_t + \Pi_t$$

P = किंमत पातळी

I = गुंतवणूक

W = वेतन पातळी

L = काम केलेल्या तासांची संख्या

R = भांडवल परतावा

Π = लाभांश

t = वेळ

जेव्हा आपण महत्तम समस्येचा विचार करतो तेव्हा असे आढळते की (इतर सर्व घटक स्थिर राहिल्याने) उपभोगत कोणतीही वाढ तेव्हाच होऊ शकते तेव्हा कामाचे तास वाढवले जातात किंवा कामाचे तास जास्त अस्त. तपशीलवार मुल्यांकनातून असे दिसून येते की कुटुंबसंस्थेने आजचा अतिरिक्त वस्तूंचा उपभोग किंवा भविष्यातील उपभोग यापैकी एक निवडले पाहिजे. यापैकी कोणते परिणाम अधिक प्रखर असतील?

उत्पादन फलत II DSGE प्रतिमान

$$Y_t = A_t K_t^\alpha L_t^{1-\alpha}$$

येथे,

Y = उत्पादन / प्रदान

t = वेळ

A = उत्पादकतेचे एकूण घटक

α = भांडवलाची लवचिकता

α = भांडवल उत्पादनाचा भाग म्हणूनही विचार किंवा जाऊ शकतो

आणि $(1-\alpha)$ हे उत्पादनातील श्रमिकांचा भाग

वस्तू आणि सेवांच्या उत्पादनासाठी पेढी भांडवल आणि श्रम यांसारख्या आदानांचा वापर करते. तद्वतच उत्पादन फलनात स्थिर परिणाम प्रत्यय दिसून आला पाहिजे. येथे उत्पादनातील वाढ ही आदानांच्या वाढीच्या प्रमाणात आहे. यावरून असे सूचित होते की, आदानांचा कोणताही अपव्यय होत नाही. महत्तम उत्पादनाचा मुद्दा साध्य केल्यानंतर सामान्यतः असे आढळते की वास्तविक वेतनात घट होते. ज्यामुळे जास्त प्रमाणात कामगाराची मागणी केली जाते. हे सामान्यतः कमी वेतन दराने होते. कारण पेढ्या अधिक श्रमिक घेण्यास इच्छुक असतात.

महत्तम नफा DSGE प्रतिमान

$$\max . \Pi_t = A_t K_t^\alpha L_t^{1-\alpha} P_t - N_t L_t - R_t K_t$$

येथे ,

Π = नफा

t = वेळ

K = भांडवल

α = उत्पादनातील भांडवलाचा वाटा

L = श्रम

$1-\alpha$ = उत्पादनातील श्रमाचा वाटा

P = किंमत पातळी

W = वेतन दर

R = भांडवल परतावा

पूर्ण स्पर्धात्मक बाजारपेठेत कार्यरत असताना पेढीचे लक्ष्य जास्तीत जास्त नफा कमविणे याकडे असते. येथे पूर्ण स्पर्धेचे गृहीतक नेहमीच खरे नसते, परंतु ते आदर्श परिस्थिती आणि कार्यक्षम बाजाराचे प्रतिनिधित्व करते म्हणून गृहीत धरले जाते, पूर्ण स्पर्धेच्या परिस्थितीत पेढ्या दीर्घकाळात कोणताही नफा कमावत नाहीत. तेव्हा

जास्तीत जास्त नफा मिळविण्यासाठी अधिक पेढ्या बाजारात प्रवेश करतात. तेव्हा बाजारपेठ परिपूर्ण स्पर्धेमुळे नवीन प्रवेशिकांना कोणतेही अडथळे येत नाहीत. परंतु या कंपन्या बहरत प्रवेश करताच त्यांची किंमत आधीच्या पातळीपर्यंत खाली येते.

इष्टतम स्थितीत पोहचल्यानंतर समतोल परिभाषित करणारे प्रतिमानाचे सर्व अंतर्गत घटक पूर्णतः पुरती झाल्यावर बाजार “सामान्य समतोल” साध्य करे. मागील उदाहरणांवरून याचा अर्थ असा होतो की, तेव्हा किंमती दिल्या जातात, तेव्हा कुटुंबसंस्था हे ठरवतील की किती गुंतवणूक करावी, उपभोग करावा आणि काम करावे. जेथे त्यांचे मुलभूत उद्दिष्ट महत्तम उपयोगिता मिळावी असे असेल. त्याचबरोबर एखाद्या पेढीला इष्टतम प्रमाणात श्रम आणि भांडवल निवडून आणि दिलेल्या तंत्रज्ञानाच्या अधीन राहून आदनांच्या किंमती घेऊन किती उत्पादन करावे, असे निर्णय घ्यावे लागतील.

येथे आपण आर्थिक परिस्थितीवर चर्चा करीत आहोत. तिथे आपण आर्थिक क्रियाकलापांचा विचार करीत आहोत आणि आर्थिक धोरणांचे विश्लेषण आणि मूल्यमापन करण्याचा प्रयत्न करीत आहोत. असे मानले जाते की, प्रतिमाने DSGE प्रतिमाने आणखी अनेक परिस्थितींना लागू आहेत, आता आपण माहिती निर्मिती व्यासपीठाचे उदाहरण घेऊया. येथे अधिकाधिक वापरकर्ते अधिकाधिक प्रकाशित करण्याचा आणि व्यासपीठाची एकूण व्यस्तता वाढविण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. प्रीमियम वापरकर्ते हे नवीन वैशिष्ट्य जोडणे ही एक चांगली कल्पना असू शकते का? प्रीमियम वापरकर्त्यांना अनन्य गट आणि वैशिष्ट्ये उपलब्ध असतील त्यात नियमित वापरकर्त्यांना प्रवेश नसेल.

जा सिद्धांत असे सूचित करतो की, अशा योजना वापरकर्त्यांना अनन्य वापरकर्त्या गटांमध्ये सामील होण्यास प्रोत्साहित करतील. यामुळे प्रतिबद्धता वाढेल. दुसरीकडे वगळण्याबद्दलच्या चिंता, निर्मात्यांना नकारात्मक विचार करण्यास आणि या व्यासपीठाचा एकूण वापर कमी करण्यास कारणीभूत ठरू शकतात. आता यापैकी कोणते परिणाम अधिक शक्य आहेत. हे समजून घेण्यासाठी, या DSGE प्रतिमानाचे मूल्यमापन करण्यासाठी सापेक्ष प्रबलता लक्षात घेता वापरली ती पाहिजे.

सरावप्रश्न :-

१) DSGE प्रतिमानाद्वारे आपणांस काय समजले ते लिहा.

३.७ सारांश

सनातनवादी अर्थाशास्त्रज्ञांच्या मते, एकूण स्थिर उत्पादन आणि रोजगार आणि एकूण मागणीचे व्यवस्थापन करण्यासाठी वित्तीय किंवा आर्थिक धोरणांच्या स्वरूपात सरकार किंवा केंद्रीय बँकेच्या हस्तक्षेपाची गरज नाही.

त्याचप्रमाणे नवसनातनवादी अर्थतज्ञांनीही सरकार आणि मध्यवर्ती बँकेचा हस्तक्षेप असू नये यावर आपले मत ठामपणे मांडले आहे.

नवसनातनवादी अर्थतज्ञांनी एकूण मागणी आणि पुरवठा, कामगारांचे वेतन आणि उत्पादनाची किंमत पातळी यातील अपेक्षित बदल या कल्पनेचे समर्थन केले आहे. जेणेकरून उत्पादनाच्या पूर्ण रोजगाराच्या पातळीवर समतोल पुनर्संचयित होईल. त्यांच्या दृष्टीकोनातून अशा समानतेमुळे तर्कसंगत अपेक्षा प्रतीमानाला नवसनातनवादी अर्थशास्त्र असे संबोधले जाते.

DSGE प्रतिमानाची समीकरणे अर्थव्यवस्थेतील मुख्य अभिकर्ते कुटुंबसंस्था पेढ्या आणि सरकार यांच्या वर्तणुकीशी संबंधित गृहीतकांवर आधारित आहेत. हे अभिकर्ते जे कुटुंबसंस्था पेढ्या आणि सरकार आहेत. ते काही सामान्य समतोल बिंदू प्राप्त होईपर्यंत बाजारात एकमेकांसोबत कार्यान्वित असतात.

DSGE सामान्य समतोल सिद्धांत, सूक्ष्म आर्थिक तत्वांवर आधारित इकोनॉमेट्रीक प्रतिमानांद्वारे आर्थिक विकास, व्यापार चक्र आणि आर्थिक धोरणाचे परिणाम यांसारख्या आर्थिक संकल्पना स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करते.

३.८ प्रश्न

- १) नवसनातनवादी अर्थशास्त्रीय सविस्तर व्याख्या लिहा.
- २) तर्कसंगत अपेक्षा प्रतिमानावर आधारित नवसनातनवादी अर्थशास्त्राचे मूल्यमापन करा.
- ३) नवसनातनवादी दृष्टिकोनाचे धोरणात्मक परिणाम काय आहेत?
- ४) DSGE प्रतिमानाची विस्तृत व्याख्या करा.

नव सनातनवादी अर्थशास्त्र – II

घटक रचना

- ४.० उद्दिष्टे
- ४.१ प्रस्तावना
- ४.२ सरकारी अर्थसंकल्पांच्या मर्यादांची संकल्पना
- ४.३ पैसा/ रोखे यांद्वारे अर्थसंकल्पीय तुटीस वित्तपुरवठा
- ४.४ अर्थसंकल्पीय तुटीचा वित्तपुरवठा
- ४.५ वित्तपुरवठ्याचा संपत्ती परिणाम
- ४.६ अर्थकल्पीय तुटीचा वित्तपुरवठा : रिकार्डीयन समतुल्यतेचा दृष्टीकोन
- ४.७ सारांश
- ४.८ प्रश्न

४.० उद्दिष्टे

- सरकारी अर्थसंकल्पीय मर्यादांची संकल्पना जाणून घेणे.
- अर्थव्यवस्थेच्या अर्थसंकल्पीय तुटीचा पैसा/ रोखे वित्तपुरवठ्याचा प्रभाव जाणून घेणे.
- अर्थव्यवस्थेला अर्थसंकल्पीय तुटीवर तुटीच्या वित्तपुरवठ्याचा परिणाम जाणून घेणे.
- कर्ज वित्तपुरवठ्याचा संपत्ती परिणाम जाणून घेणे.
- अर्थसंकल्पीय तुटीच्या कर्ज वित्तपुरवठ्याचे रिकार्डीयन समतुल्य समजून घेणे.

४.१ प्रस्तावना

प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष कर हा सरकारच्या प्राप्तीचा एक प्रमुख स्रोत आहे, ज्याद्वारे ते विविध खर्चासाठी वित्तपुरवठा करते. तथापि जेव्हा सरकारी खर्च करते तथापि जेव्हा सरकारी खर्च वाढतो. तेव्हा सरकारला कर आकारणीच्या मार्गाने आणखी निधी उभारणे कठीण जाते, म्हणून ते लोकांकडून निधी उधार घेण्याचा किंवा अर्थसंकल्पीय तुट भरून काढण्यासाठी नवीन पैसे छापण्याचा अवलंब करते. त्याचबरोबर करांमध्ये वाढ केल्यास अधिक काम करण्यास अप्रेरक ठरेल. त्यामुळे बचत आणि गुंतवणुकीवर प्रतिकूल

परिणाम होईल. त्यामुळे कर चुकवेगिरीलाही प्रोत्साहन मिळेल. लॅफर वक्र ही एक संकल्पना हा मुद्दा समोर आणते की एका विशिष्ट बिंदूच्या पलिकडे कराचा दर वाढल्यास करांच्या महसुलात घट होते. त्यामुळे आपण इथे पाहतो की सरकारच्या वाढलेल्या खर्चाला वित्तपुरवठा करण्यासाठी करांच्या माध्यमातून महसूल वाढवण्याची स्पष्ट मर्यादा आहे.

४.२ सरकारी/ अंदाजपत्रक सार्वजनिक खर्चासंबंधीची संकल्पना

जेव्हा सामान्य करांच्या माध्यमातून वाढीव खर्चाचा वित्तपुरवठा करणे शासनासाठी अधिकाधिक कठीण होत जाते, तेव्हा शासनाला संसाधनांच्या मर्यादांचा सामना करावा लागतो. परिणामी अंदाजपत्रकीय तूट तयार होते, ज्याला वित्तीय तूट असे देखील म्हणतात. सार्वजनिक अंदाजपत्रकाची मर्यादा अंदाजपत्रकात किंवा वित्तीय तुटीमध्ये दिसून येते.

सार्वजनिक अंदाजपत्रक प्रतिबंधाचे सामान्य रूप असे लिहिले जाते :

$$G = T + \Delta B + \Delta M \dots (1)$$

येथे,

G = सार्वजनिक खर्च (आणि कर्जावरील व्याज देयाकांसह)

t = कर महसूल

ΔB = बाजारातून घेतलेले नवीन कर्ज (रोखे आणि प्रतिभूती बंधपत्राच्या विक्रीद्वारे)

ΔM = सार्वजनिक खर्चाला वित्तपुरवठा करण्यासाठी जारी केलेले नवीन छापील पैसे

अंदाजपत्रकीय खर्चबंधन समीकरण (१) नुसार, एका वर्षातील, सरकारी खर्च कर महसूल (T) नव्याने घेतलेले कर्ज (ΔB) द्वारे बाजारातून (देशांत आणि बाहेर दोन्ही) त्याच्या रोख्यांच्या विक्रीद्वारे वित्तपुरवठा केला जाऊ शकतो आणि नवीन जननक्षम पैसा तयार करून देखील करता येऊ शकतो यास मौद्रिक अर्थप्रबंध असे म्हणतात.

अर्थसंकल्पीय खर्चाबंध समीकरण असे लिहिले जाऊ शकते :

$$G - T = \Delta B + \Delta M \dots (2)$$

$G - T$ = अर्थसंकल्पीय तूट (ज्याला राजकोषीय तूट देखील म्हणतात) ज्याला रोखे विक्रीद्वारे आणि नवीन जननक्षम पैशाच्या निर्मितीद्वारे (ΔM) सरकारने, नवीन कर्जाद्वारे (ΔB) वित्तपुरवठा केला पाहिजे, ज्याला मौद्रिक वित्तपुरवठा असेही म्हणतात.

म्हणून,

अंदाजपत्रकीय तूट = नवीन कर्ज (म्हणजेच रोख्यांची विक्री) = छापील मुद्रा

सरकार आपली वित्तीय तुट एकतर पैसे छापून (ज्याला टंकनलाभ देखील म्हणतात) किंवा सार्वजनिक कर्जाद्वारे वित्तपुरवठा करू शकते. जे विमा कंपन्या, बँका आणि वित्तीय संस्थांचा समावेश असलेल्या लोकांना रोखे विकण्याच्या स्वरूपात असू शकते. अशा कर्जांमुळे सरकारी/ सार्वजनिक कर्जात भर पडते. सरकार आपल्या कर्जावर दरवर्षी व्याज देते आणि अशा रोखे किंवा कर्जरोख्यांच्या मुदत समाप्तीनंतर मूळ रक्कमेची परतफेड करते.

जे.एम. केन्स यांनी आपले मत मांडताना असे प्रतिपादन केले आहे की, मंदीच्या परिस्थितीत जी प्रामुख्याने एकूण मागणीच्या कमतरतेमुळे उद्भवते. मांडीपासून मुक्त होण्यासाठी आणि पुन्हा एकदा पूर्ण रोजगार समतोल पुनर्संचयित करण्यासाठी जाणीवपूर्वक/ विमार्ष्ट्वक अर्थसंकल्प तयार करण्याचे धोरण स्विकारणे आवश्यक आहे. अलीकडे अनेक अर्थतज्ञ अर्थसंकल्पीय तुटीचा वित्तपुरवठा करण्याच्या योग्य पद्धती आणि एकूण अर्थव्यवस्थेवर त्याचे परिणाम यावर विवाद करीत आहेत. अर्थव्यवस्था असो किंवा भारतासारखी विकसनशील अर्थव्यवस्था असो याकडे दुर्लक्ष करून दरवर्षी होणाऱ्या सततच्या मोठ्या अर्थसंकल्पीय तुटीचे परिणाम आणि वित्तपुरवठा करण्याच्या पद्धतीवर चर्चा करणे अत्यंत महत्वाचे आहे. यामुळे एकीकडे सार्वजनिक कर्जाचा वाढता बोजा आणि दुसरीकडे महागाई अशी दुहेरी समस्या निर्माण झाली आहे.

प्रश्न :

१) समीकरणांच्या साहाय्याने सरकारी अर्थसंकल्पीय खर्चबांधाची संकल्पना स्पष्ट करा.

४.३ पैसा/रोखे यांद्वारे अर्थसंकल्पीय तूटीस वित्तपुरवठा

जननक्षम पैसा (High powered money) छापून सरकार आपला वाढलेला खर्च आणि आर्थिक तूट भागवते. पैसे छापून सरकार जो महसूल गोळा करते, त्याला टंकनलाभ असे म्हणतात. अर्थसंकल्पीय तूट भरून काढण्यासाठी तोटा छापून सरकार अर्थसंकल्पीय तूट भरून काढण्यासाठी तोटा छापून सरकार अर्थव्यवस्थेतील पैशाचा पुरवठा वाढवते. चलन पुरवठा वाढवल्याने चलनवाढीवर होणाऱ्या परिणामाबाबत दोन मते समोर ठेवण्यात आली आहेत. केनेशियन मतानुसार, मंदीच्या काळात वाढलेल्या पैशाच्या पुरवठ्यामुळे, एकूण मागणीअभावी श्रमिक आणि उत्पादन क्षमता दोन्ही निष्क्रिय असताना, किमती जास्त वाढणार नाहीत आणि पैशाच्या पुरवठ्यात वाढ झाल्यामुळे उत्पादन किंवा उत्पन्नात वाढ होईल. वास्तव उत्पन्नात वाढ झाल्यामुळे

करआकारणीचा दर पाहता, करआकारणीच्या स्वरूपात जास्त महसूल मिळेल, ज्यामुळे शेवटी अल्पावधीत अर्थसंकल्पातील तूट कमी होईल. तथापि, दुसऱ्या बाजूने पाहता जर अर्थव्यवस्था जवळजवळ पूर्ण रोजगारावर कार्यरत असेल तर तूट भरून काढण्यासाठी पैसे छापणे ही गोष्ट महागाईला जन्म देईल. अर्थसंकल्पातील तुटीच्या वित्तपुरवठ्यासाठी महसूल वाढविण्यासाठी सरकारने चलनी नोटा छापल्याने महागाई वाढेल आणि ती महागाई करासारखी असेल. हे घडण्याचे मुख्य कारण म्हणजे सरकार छापील पैशांद्वारे संसाधने मिळविण्यात सक्षम असते, ज्यामुळे भाववाढ होते आणि लोकांकडून ठेवले गेलेल्या पैशाचे वास्तविक मूल्य कमी होते.

सर्वप्रथम आपण केनेशियन प्रतिमानामधील अशी परिस्थिती स्पष्ट करू या जिथे किंमत पातळी निश्चित केली आहे आणि अर्थव्यवस्था प्रामुख्याने मागणीच्या कमतरतेमुळे मंदीत असल्याने अर्थव्यवस्थेत संसाधनांची उच्च पातळीची बेरोजगारी प्रबळ असते.

कर फलन पुढीलप्रमाणे लिहिले जाऊ शकते :

$$T = t(y)$$

येथे,

t = कराचा दर

y = वास्तव उत्पन्न

T = एकूण कर महसूल

जर G हा सार्वजनिक खर्च असेल तर अर्थसंकल्पातील तूट (BD) पुढीलप्रमाणे लिहिली जाते...

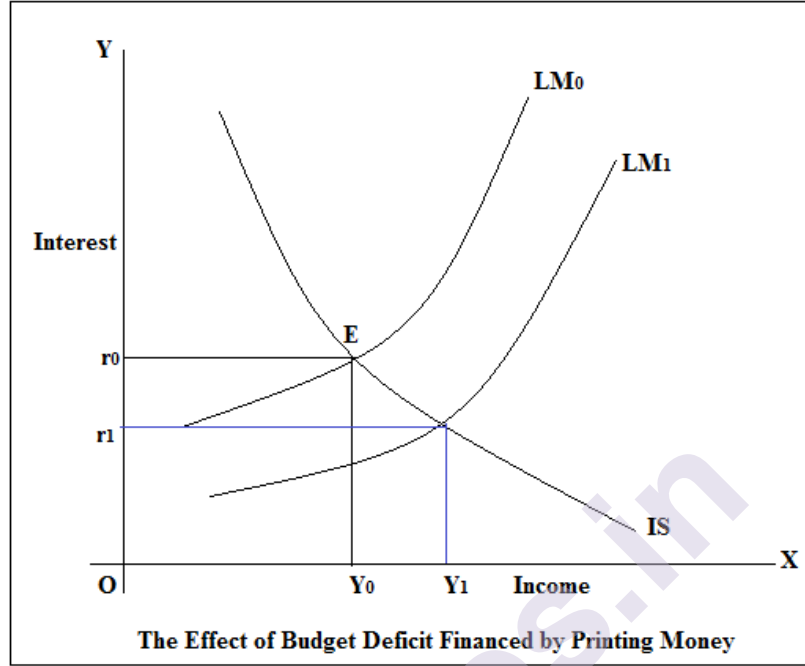
$$BD = G - t(y) \quad \text{----- (१)}$$

जर $G - t(y) = 0$, तर अर्थसंकल्पातील तूट शून्य असेल आणि म्हणूनच अर्थसंकल्प संतुलित अर्थसंकल्प असेल, जर $G - t(y) = 0$ असेल तर ती अर्थसंकल्पातील तूट असेल, जी अर्थसंकल्पीय म्हणून ओळखली जाते. तर शासनाने आपल्या तुटीला चलन निर्मितीद्वारे वित्तपुरवठा केला. तर अल्पकालीन स्थूल समतोल असा लिहिला जाऊ शकतो :

$$Y = Y(G, M) \quad \text{----- (२)}$$

आकृतीमध्ये दर्शविलेले अल्पकालीन समतोल हा एक साधा IS - LM आहे. येथे समतोल हा उत्पन्न Y आणि व्याजदर बिंदू E वर IS आणि LM वक्राच्या छेदनबिंदूद्वारे निर्धारित केला जातो.

समजा जर या सामातोलावर $G - t(Y) > 0$ असेल, या अर्थसंकल्पातील तूट भरून काढण्यासाठी सरकार जननक्षम चलननिर्मिती करते. यामुळे अर्थव्यवस्थेतील पैशाचा पुरवठा वाढतो आणि LM हा नवीन स्थित LM, च्या उजवीकडे वळतो.

आकृती क्र ४.१

वरील आकृतीत असे दिसून येते की, समतोल उत्पन्नाची पातळी जसजशी y , पर्यंत वाढते तसतसा जाते की r , पर्यंत खाली येतो. येथे असे गृहीत धरले जाते की, अर्थव्यवस्था मंदीत आहे. पैशाच्या पुरवठ्यातील विस्तारामुळे मागणी वाढेल, परंतु किंमती पातळीत पातळीत वाढ होणार नाही.

अर्थसंकल्पीय तूट भरून काढण्यासाठी नवीन चलननिर्मिती केली जाते, तेव्हा निश्चित किंमत पातळीसह या सध्या $IS=LM$ प्रतिमांना अंतर्गत समायोजन प्रक्रिया खाली दर्शविली गेली आहे.

$$dM / dt = [p\{G - t(y)\}] \quad dM / dt = [p\{G - t(y)\}]$$

वरील समीकरण (३) मध्ये $y(M, G)$ ने बदलून,

$$dM / dt = [P\{G - t(YM, G)\}]$$

वरील समीकरणे (३) आणि (४) मध्ये जननक्षम पैशाची (M), कालांतराने झालेली वाढ दर्शविते ज्यामुळे अर्थसंकल्पीय तुटीचा वित्तपुरवठा करण्यास मदत होते, जी $G - t(Y) = 0$ असेल, तर समीकरण (३) वरून $dM/dt=0$ चे अनुसरण करते.

वरील प्रतिमानामध्ये मंदीची परिस्थिती दर्शविली जात असल्याने अर्थसंकल्पीय तुटीला वित्तपुरवठा करण्यासाठी आधी चलननिर्मिती केली तरीही स्थिर मागणी फलनासह, पैशाच्या वाढीचा दर यापेक्षा जास्त असल्यास, चलनवाढीचा परिणाम जाणवेल.

प्रश्न:

- १) रोख्यांच्या वित्तपुरवठ्याद्वारे अर्थसंकल्पीय तुटीचा भरणा द्वारे आपणास काय समजते ते लिहा.

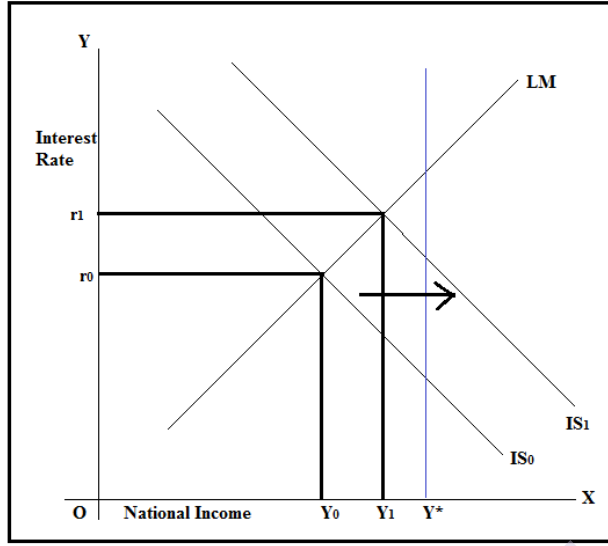
४.४ अर्थसंकल्पीय तुटीचा वित्तपुरवठा

४.४.१ संकल्पना

सरकार रोखे जारी करून लोकांकडून कर्ज घेते आणि अर्थसंकल्पीय तुट भरून काढते. सरकार बँका आणि वित्तीय संस्थांसारख्या आर्थिक मध्यस्थांपर्यंत व्याज देणारे हे रोखे विकते. बँका जनतेच्या चलन ठेवींसह सरकारने जारी केलेल्या रोख्यांचे सदस्यत्व घेतात. त्यामुळे अर्थसंकल्पीय तुटीच्या कर्जवित्तपुरवठ्याला अर्थसंकल्पातील तुटीचे रोखे वित्तपुरवठा असेही म्हटले जाते. सरकारने कर्जाऊ घेतलेला निधी खर्च वाढविण्यासाठी वापरला जातो, तथापि याचा परिणाम म्हणजे सार्वजनिक खर्चात वाढ होते, ज्याचे अल्पकालीन आणि दीर्घकालीन असे दोन्ही परिणाम आहेत. सरकारी खर्च स्वीत असला तरीही करत कपात केल्यामुळेही अर्थसंकल्पीय तूट वाढू शकते. ह्या तुटीसाठी देखील बँकांना किंवा जनतेला रोखे जारी करून वित्तपुरवठा केला जाऊ शकतो. सरकारला केवळ जनतेकडून घेतलेल्या कर्जावरच व्याज द्यावे लागत नाही तर कर्ज घेतलेल्या मूळ रकमेची परतफेडदेखील करावी लागते, ज्यासाठी भविष्यात ते जास्त कर लावू शकते.

केनेशियन अर्थतज्ज्ञांनी सरकारी खर्च किंवा अर्थसंकल्पीय तुटीसाठी कर्ज वित्तपुरवठ्याच्या विस्तारात्मक केनेशियन प्रतिमानानुसार कर्जाऊ घेतलेल्या पैशाच्या वापराद्वारे सरकारी खर्चात वाढ होते आणि तसेच किंमत पातळी स्थिर राहिल्याने खर्च वक्र (C+I+G) वरच्या दिशेला सरकतो. वाढीव कर्जवित्तामुळे, सरकारी खर्चामुळे उत्पादनात तसेच उत्पन्नात वाढ होईल. जसजसे उत्पादनासोबत उत्पन्न वाढेल, त्या दराने कर महसूल ही वाढेल, ज्यामुळे अर्थसंकल्पीय तुट कमी होईल आणि अर्थसंकल्प संतुलित अर्थसंकल्प असेल. हे IS – LM प्रतिमानाद्वारे दर्शविले जाऊ शकते. जिथे IS

आणि LM वक्र आकृतीत दर्शविले आहेत, जेथे उत्पादनाची पूर्ण रोजगार पातळी असताना Y सह अर्थव्यवस्थेत चलन पुरवठा केला जातो.

आकृती क्र. ४.२

जरी समतोल प्रारंभिक उत्पन्न पातळीवर म्हणजेच Y_0 वर असला तरी सरकारी खर्चात कर्ज-वित्त पुरवठा वाढल्यामुळे IS, वर उजवीकडे वक्र सरकलेल्या दिसतो, आणि LM वक्र मात्र समान राहतो. याचा परिणाम म्हणजे राष्ट्रीय उत्पन्नात Y_1 पर्यंत वाढ होते. यामुळे सरकारच्या कर महसूल वसुलीत वाढ होईल आणि पर्यायाने अर्थसंकल्पीय तूट कमी होईल आणि कालांतराने ती नाहीशी होईल. आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे यावरून व्याजदरात वाढ होईल हे दिसून येते, परंतु कर्ज वित्तामुळे, सरकारी खर्च वाढल्यामुळे विस्तारात्मक परिणाम पूर्ण होणार नाही.

४.४.२ अर्थसंकल्पातील तुटीच्या वित्तपुरवठ्यावरील टीका :

कर्ज-वित्तपोषित सरकारी खर्च खाजगी गुंतवणुकीवरील कर्ज वित्तपुरवठ्याच्या क्राउड-आउट परिणामामुळे मोठ्या प्रमाणावर भरून निघतो. हा मुद्दा टीकाकारांनी मांडला आहे.

अर्थसंकल्पीय तूट भरून काढण्यासाठी सरकार निधी कर्जाऊ घेत असल्याने व्याजदर वाढतात. कारण यामुळे कार्यपात्र निधीची मागणी वाढेल. व्याजदर वाढल्यामुळे खाजगी गुंतवणुकीत घट होईल. अशा प्रकारे, कर्ज वित्तपुरवठ्यामुळे सरकारी खर्चात वाढ होते ज्यामुळे खाजगी गुंतवणुकीत Crowd Out दिसून येतो.

Crowding out चा परिणाम खाजगी गुंतवणुकीवर होतो कारण सरकारी खर्चातील वाढीचा निव्वळ विस्तारात्मक परिणाम नगण्य आहे. त्याच बरोबर सरकारी खर्चात कर्जबुडव्या विस्तारामुळे सार्वजनिक कर्जत वाढ झाल्याचा भार समाजाला सहन करावा लागतो. जर अर्थसंकल्पीय तूट कर कमी करण्यासाठी कारणीभूत असेल, अगदी सार्वजनिक खर्च स्थिर राहिल्यास व्याजदरातही वाढ होईल ज्यामुळे खाजगी

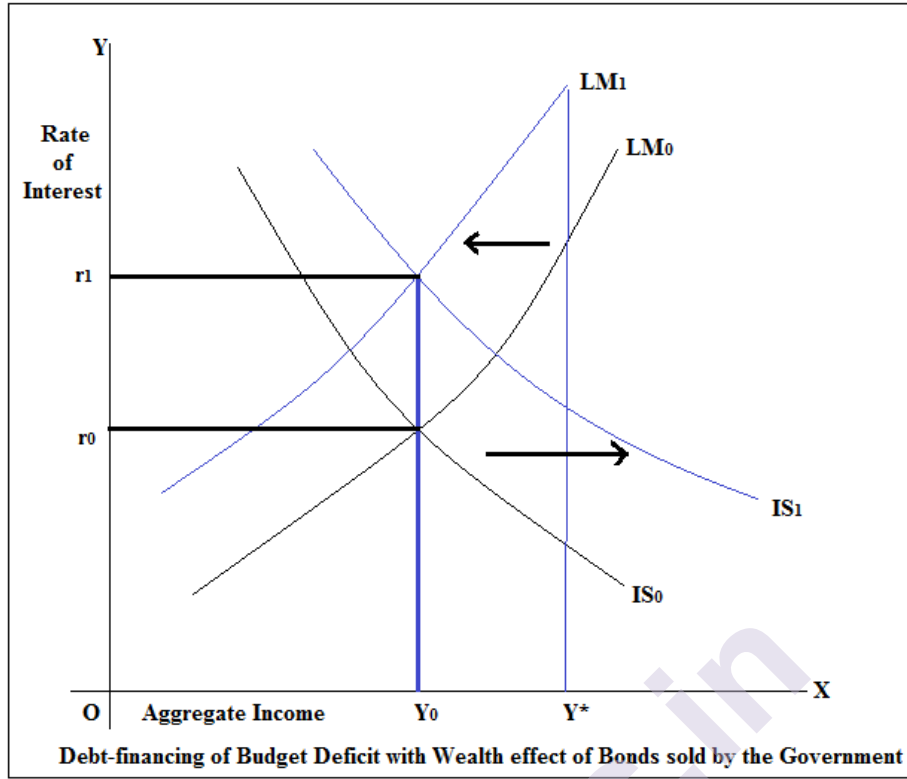
गुंतवणुकीवर Crowding out परिणाम होईल. याचे मुख्य कारण म्हणजे कर कमी केल्याने उपभोग खर्च वाढतो. त्यामुळे लोकांची बचत कमी होते, या कमी बचतीमुळे व्याजदर वाढतात. त्यामुळे खाजगी गुंतवणुकीत घट होते.

प्रश्न :

- १) चलनी नोटा जारी करणाऱ्या तुटीच्या वित्तपुरवठ्याद्वारे अर्थसंकल्पातील तूट ही संकल्पना स्पष्ट करा.
- २) अर्थसंकल्पीय तुटीसाठी करण्यात येणाऱ्या तुटीच्या वित्तपुरवठ्याच्या मर्यादा काय आहेत?

४.५ कर्ज-वित्तपुरवठ्याच्या संपत्ती परिणाम (Wealth Effect of Debt Financing)

Crowding out परिणामावर चर्चा करताना कर्जाच्या वित्तपुरवठ्याच्या संपत्तीच्या परिणामाकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष केले गेले आहे. अर्थसंकल्पातील तूट भरून काढण्यासाठी रोखे (Bonds) जारी करताना सरकार खाजगी संपत्ती निर्माण करण्यास मदत करणे. हे मुख्यत्वे वस्तुस्थितीकडे आहे की ज्यांना ते वाटप केले गेले आहे. अशा लोकांद्वारे असे रोखे संपत्ती मानले जातात. पटीनकिन आणि फ्रीडमन यांनी त्यांच्या पैशाच्या मागणी फलनामध्ये संपत्तीची संपत्तीची संकल्पना सामाविष्ट केली आहे. त्यांच्या प्रतिमानानुसार, इतर घटकांव्यतिरिक्त संपत्तीचे वास्तविक मूल्य पैशाची मागणी ठरवते. अर्थसंकल्पाच्या रोखे वित्तपुरवठ्याचा संपत्ती प्रभाव ओळखला गेला, तर तो अर्थव्यवस्थेच्या गतिशील वर्तनावर महत्वपूर्ण प्रभाव पाडतो. अर्थसंकल्पीय तुटीचा कर्जवित्तपुरवठा करताना सरकार जनतेला रोखे जारी करते, त्यामुळे लोकांची संपत्ती वाढते व पुढे पैशाची मागणी वाढते. पैशाची मागणी वाढल्याने आणि पैशाचा पुरवठा स्थिर राहिल्याने LM वक्र आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे LM_0 ते LM_1 असा डावीकडे सरकेल.

आकृती क्र. ४.३

(टिप :- जेव्हा सरकारी खर्चासाठी नवीन चलनी नोटांच्या मुद्रणाद्वारे वित्तपुरवठा केला जातो, तेव्हा LM वक्र खालच्या दिशेने म्हणजेच उजवीकडे सरकेल.)

सरकारी खर्चात वाढ झाल्याने IS वक्र नवीन स्थितीत म्हणजे IS₁ ला उजवीकडे सरकतो. ज्यामुळे एकूण उत्पन्न वाढते. अर्थसंकल्पीय तुटीला वित्तपुरवठा करण्यासाठी सरकारने जारी केलेल्या रोक्यांच्या संपत्ती अभावामुळे LM वक्र डावीकडे सरकतो. व्याजदरात वाढ होते आणि त्यामुळे खाजगी गुंतवणुकीत कमी होते. फ्रीडमन प्रतिमानानुसार संपत्तीचा परिणाम खूप मोठा असतो आणि सरकारी खर्चातील वाढीचा विस्तारात्मक परिणाम भरून काढतो. आकृतीमध्ये दाखविल्याप्रमाणे, सुरुवातीला समतोल पातळी Y₀ वर आहे. सरकारी खर्चात वाढ झाल्यामुळे रोखे जरी करून हा वित्तपुरवठा केला जात आहे. त्यामुळे IS वरून IS₁ ला सरकतो आणि संपत्तीच्या प्रभावामुळे LM वक्र डावीकडे सरकतो. म्हणजेच LM₁ ला येतो. येथे आपण पाहू शकतो की, व्याजदर r₀ ते r₁ पर्यंत वाढतात, ज्याचा उत्पन्नाच्या स्तरावर कोणताही परिणाम होत नाही, जो Y₀ स्तरावर अपरिवर्तीत राहतो. व्याजदरात वाढ झाल्यामुळे खाजगी गुंतवणुकीत इतकी घसरण होते की ती कर्ज-वित्तीय अर्थसंकल्पीय तुटीचा विस्तारित परिणाम पूर्णपणे निष्प्रभ करते. यामुळे अर्थसंकल्पीय तूट कायम राहते. कर्जाचा संचय होत जातो आणि मग ते नियंत्रणहीन होते.

४.६.१ निष्कर्ष (Conclusion)

येथे आपण पहिले आहे की, जेव्हा अर्थसंकल्पीय तूट कर्ज-वित्तपोषित असते, तेव्हा त्याचा अर्थव्यवस्थेवर विस्तारात्मक प्रभाव पडतो, परंतु Crowding out परिणामामुळे याला आव्हान देण्यात आले. तथापि, विविध अर्थतज्ञांच्या मतानुसार, कर्ज वित्तपुरवठ्याचा परिणाम अतिशयोक्तीपूर्ण आहे.

किंबहुना, जेव्हा अर्थव्यवस्था उत्पन्नांच्या पूर्ण रोजगार पातळीपेक्षा कमी दराने काम करत असते, तेव्हा अर्थसंकल्पीय तुटीच्या कर्जपुरवठ्याच्या परिणाम मर्यादित किंवा नगण्य असतो. बहुधा, जेव्हा संसाधनांचा समतोल रोजगार कमी असतो आणि त्यामुळे उत्पादनात तफावत असते, त्यावेळी अर्थसंकल्पीय तुट भरून काढण्यासाठी सरकार आर्थिक नैराश्यावर मत करण्यासाठी वित्तपुरवठा करण्यासाठी कर्ज रोखे आणते. पुराव्यांवरून असे दिसून येते की, रोक्यांच्या विक्रीचा संपत्ती परिणाम लक्षणीय नाही.

प्रश्न :

१) कर्ज वित्तपुरवठ्याचा संपत्ती परिणाम स्पष्ट करा.

४.६ अर्थसंकल्पीय तुटीचा कर्ज-वित्तपुरवठा रिकार्डीयन समतुल्यतेचा दृष्टीकोन

आर्थिक धोरणावरील केनेशियन मतांवर सुरुवातीच्या नावसनातनवादी अर्थतज्ञांनी टीका केली होती कारण त्यांच्या मते त्यांना Crowding Out कडे दुर्लक्ष केले आहे. जेव्हा विस्तारित राजकोषीय धोरणामुळे व्याजदरात वाढ होते, तेव्हा Crowding Out होते, ज्यामुळे शेवटी व्यावसायिक गुंतवणुकीत घट होते, त्यामुळे राजकोषीय विस्तार धोरणाचे परिणाम मर्यादित किंवा कमी होतात. केनेशियन अर्थतज्ञांनी शेवटी Crowding Out ची वस्तुस्थिती स्वीकारली आणि आता चर्चेचे लक्ष प्रत्यक्षात किती Crowding Out होते या वस्तुस्थितीकडे वळले. नवशास्त्रीय अर्थशास्त्रज्ञांनी त्यांचे मत पुढे ठेवले आणि सांगितले की, वित्तीय धोरण पूर्णपणे कुचकामी आहे, कारण सरकारी खर्चात वाढ झाल्याने खाजगी गुंतवणुकीत खर्चात समान घट होईल, यामुळे सरकारी खर्चातील वाढीचा परिणाम तटस्थ होईल आणि शेवटी एकूण मागणीवर कोणताही परिणाम होणार नाही. या विरोधात केनेशियन अर्थशास्त्रज्ञांनी अपूर्ण Crowding Out _____ साठी

युक्तिवाद केला, अशा प्रकारे त्यांनी हे सत्य स्वीकारले की जरी वित्तीय धोरण त्यांच्या मूळ विचारापेक्षा कमकुवत असले तरीही काही प्रमाणात प्रभावी असते.

राजकोषीय धोरणावर रॉबर्ट बॅरो आणि इतर नवीन सनातनवादी अर्थशास्त्रज्ञांनी टीका केली. जर लोकांच्या अपेक्षा तर्कशुद्ध असतील, तर सरकारी अर्थसंकल्पात झालेल्या कोणत्याही बदलांच्या त्यांच्या खाजगी बचतीवर परिणाम होऊ शकतो.

उदाहरणार्थ –

जर लोकांना अर्थसंकल्पीय तूट असेल, तर लोकांना असे वाटू शकते की उच्च अर्थसंकल्पीय तूट म्हणजे त्यांना भविष्यात सर्व सरकारी कर्जे फेडण्यासाठी अधिक कर भरावा लागेल. म्हणून त्यांनी आता बचत सुरु केली पाहिजे. दुसरीकडे जर सरकारने अतिरिक्त अर्थसंकल्प तयार केला. तर लोकांना असे वाटू शकते की अतिरिक्त अर्थसंकल्प किंवा कमी तुटीच्या अर्थसंकल्पामुळे सरकारला निधीची गरज नाही आणि भविष्यात कर दरात कर कपात होण्याची ते अपेक्षा करू शकतात आणि यामुळे अर्थव्यवस्थेतील सध्याच्या बचतीला प्रोत्साहन मिळणार नाही.

रिकार्डीयन समतुल्यतेनुसार, तर्कसंगत खाजगी कुटुंबे सरकारी कर्ज किंवा बचतीची भरपाई करण्यासाठी त्यांची बचत बदली शकतात. १९ व्या शतकाच्या सुरुवातीस (१७७२-१८२३) अर्थशास्त्रज्ञ डेव्हिड रिकार्डो यांच्या लेखनाशी ही कल्पना संबंधित असल्याने याला रिकार्डीयन समतुल्य म्हणून ओळखले जाते. जर रिकार्डीयन समतुल्यतेचा हा सिद्धांत पूर्णपणे खरा असेल, तर खाजगी सरकारी खर्चात काही वाढ झाली तर अर्थसंकल्पीय तूट वाढेल ज्यामुळे उपभोग खर्चात घट होईल ज्यामुळे कुटुंबांना शक्य तितकी अधिक बचत करता येईल. कारण त्यांना भविष्यातील कर दायित्वाचा अंदाज असू शकतो. यामुळे एकूण मागणीवरील सरकारी खर्चाचा परिणाम निष्प्रभ होईल आणि वित्तीय धोरण पूर्णपणे कुचकामी ठरेल. रिकार्डीयन समतुल्यतेच्या सिद्धांतानुसार सरकारी कर्जामध्ये वाढ झाल्यास खाजगी बचत समान प्रमाणात वाढेल, तर दुसरीकडे सरकारी कर्जामध्ये कोणतीही घट झाल्याने खाजगी बचत कमी होईल. कधीकधी हा सिद्धांत खरा असतो तर इतरवेळी तो अजिबात खरा शकत नाही.

४.६.१ रिकार्डीयन समतुल्यतेची व्याख्या:

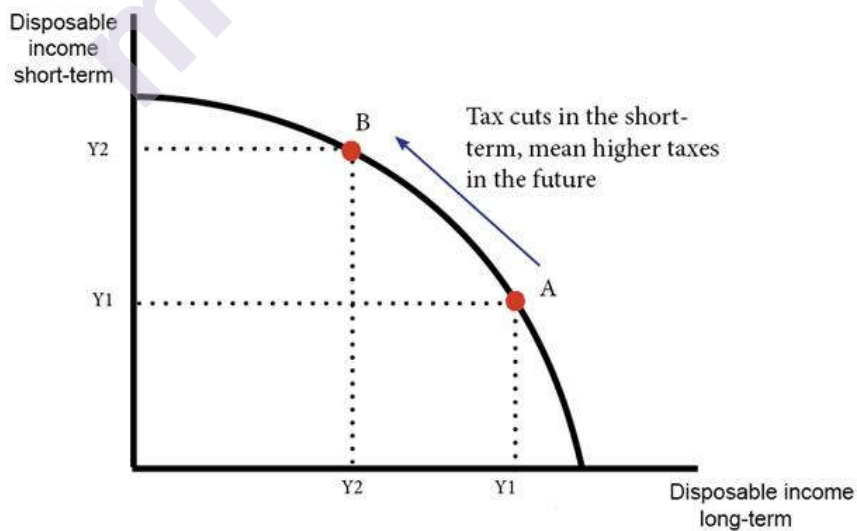
येथे कल्पना अशी आहे की जर ग्राहकांना असा अंदाज आहे की, त्यांना कर सवलत मिळेल किंवा कर कपात केली जाईल, त्याला सरकारी कर्जाद्वारे वित्तपुरवठा केला जाईल. तर ते भविष्यातील करांमध्ये वाढ होईल, अशी अपेक्षा देखील करतात. यावरून आपण असे म्हणू शकतो की, त्यांचे आयुष्यभराचे उत्पन्न तसेच राहते आणि म्हणून ग्राहकांचा खर्चही तसाच राहील. त्याचप्रमाणे जर सरकारी खर्च जास्त असेल, ज्याला कर्जाद्वारे वित्तपुरवठा केला जात असेल, तर याचा अर्थ होईल.

हा सिद्धांत खरा ठरविण्यासाठी जर कर कपात उच्च सरकारी कर्जाद्वारे वित्तपुरवठा करून केली गेली तर अशा कर्जाचा एकूण मागणीवर कोणताही परिणाम होणार नाही. कारण ग्राहक भविष्यातील वाढीव कर भरण्यासाठी कर सवलत किंवा कपात वाचवतील.

४.६.२ रिकार्डीयन समतुल्यतेची गृहीतके :

- १) **उत्पन्न जीवन चक्र गृहीतक** : ग्राहकांना त्यांच्या संपूर्ण जीवनात त्यांचा उपभोग खर्च वापरायचा असतो. अशाप्रकारे जर ग्राहकांना भविष्यात करांमध्ये कोणतीही वाढ होण्याची अपेक्षा असेल तर ते त्यांच्या सध्याच्या कर कपात किंवा सवलतीपासून बचत करतील जेणेकरून ते भविष्यातील कर भरण्यास सक्षम होतील.
- २) **तर्कशुद्ध अपेक्षा** : ग्राहकांच्या काही तर्कसंगत अपेक्षा असतात. त्यामुळे जर काही कर कपात असेल तर ते त्याला प्रतिसाद देतात कारण की भविष्यात ते कदाचित करात वाढ होण्याची देखील शक्यात असते.
- ३) **परिपूर्ण भांडवली बाजार** : गरज भासल्यास कुटुंबे त्यांच्या उपभोग्य कर्जासाठी कर्ज होऊ शकतात.
- ४) **आंतरपिढीय जनहीत** : जर सध्याच्या पिढीसाठी करात कपात किंवा कर सवलत असेल तर त्याचा अर्थ भविष्यातील पिढ्यांसाठी जास्त कर किंवा वाढ होऊ शकते. त्यामुळे वर्तमान पिढी वर्तमान कर कपात किंवा सवलतींना प्रतिसाद देईल आणि पुढील पिढीसाठी अधिक संपत्ती वाचवण्याचा प्रयत्न करेल. जेणे करून भविष्यातील कर वाढीसाठी पैसे देऊ शकतील.

४.६.३ रिकार्डीयन समतुल्यते अंतर्गत कर कपातीचा परिणाम (Impact of tax cuts under Ricardian Equivalence)

आकृती क्र. ४. ४

रिकार्डीयन समतुल्यतेमागील तत्त्व या सध्या समतुल्यानाद्वारे स्पष्ट केले जाऊ शकते:

करदरात कपात केल्याने अल्पावधीत विनियोग करण्यायोग्य उत्पन्नात वाढ होते. तथापि दीर्घकालीन विनियोग करण्यायोग्य उत्पन्न कमी होते.

यावरून तर्कसंगत ग्राहक नेहमी विश्वास ठेवतात की, करकपात किंवा करसवलत दिली तरीही त्याचे आयुष्यभराचे उत्पन्न बदलणार नाही. तथापि प्रत्यक्षात केवळ खाजगी क्षेत्रच काही वेळा आपली बचत समायोजित करते आणि सरकारी अंदाजपत्रकीय तुट आणि अधिशेषांची अंशतः भरपाई करते. जेव्हा अर्थसंकल्पीय तुट मोठी असते, तेव्हा बचत वाढण्याची काही चिन्हे दिसतात. यू. एस.ए. मधील विविध अभ्यासातून असे दिसून आले आहे की जेव्हा सरकारी कर्ज वाढते तेव्हा खाजगी बचत ३० सेंट्सपर्यंत वाढते. ९० च्या दशकाच्या उत्तरार्धात झालेल्या जागतिक बँकेच्या अभ्यासातही जगभरातील सरकारी खर्च आणि खाजगी बचत वर्तन यावर अभ्यास केला असता असेच परिणाम दिसून आले आहेत.

त्यामुळे जेव्हा सरकारी अर्थसंकल्प मोठ्या तुटीत जातो खाजगी बचतीमध्ये काही प्रमाणात वाढ होते आणि त्याचप्रमाणे सार्वजनिक अर्थसंकल्प मोठ्या प्रमाणात अधिवेश ठरतो तेव्हा या खाजगी बचतीमध्ये मोठी घट होते. तथापि, असे आढळून आले आहे की, सार्वजनिक कर्जाच्या तुलनेत खाजगी बचतीच्या प्रतिटोल प्रभाव एकास एक गुणोत्तरापेक्षा खूपच कमी आहे. त्यामुळे रिकार्डीयन समतुल्यतेच्या अभावी वित्तीय धोरण कमी प्रभावी ठरू शकते. याचा परिणाम प्रत्येक देशात वेळोवेळी अल्पकालीन आणि दीर्घकालीन देखील प्रभाव बदलतो.

रिकार्डीयन समतुल्यतेच्या समस्या :

रिकार्डीयन समतुल्यतेच्या या सिद्धांतामध्ये विविध समस्या आहेत.

- १) **ग्राहक विवेकी/ तर्कशुद्ध नाहीत :** कर कपात किंवा कर सवलतींमुळे भविष्यात करत होईल. असा अंदाज अनेक कुटुंबांना नसतो, तर दुसरीकडे अनेक कुटुंबे भविष्यातील अर्थसंकल्पीय तुटीचा अंदाज लावू शकत नाहीत आणि त्यामुळे भविष्यातील कर वाढीचाही अंदाज बंधू शकत नाहीत.
- २) **जर अर्थव्यवस्था बिंदू A वर असेल :** सार्वजनिक खर्च वाढल्याने खाजगी खर्चात घट होऊ शकते. Crowding Out चा परिणाम असा दिसून येतो की, जर अर्थव्यवस्था अकार्यक्षमतेच्या टप्प्यावर असेल तर खाजगी क्षेत्रातील खर्चात कोणतीही घट न होता सरकारी खर्च वाढू शकतो.
- ३) **करकपात वाचवली जाते ही कल्पना दिशाभूल करणारी आहे :** मंदीच्या काळात उपभोग घेण्याची सरासरी प्रवृत्ती कमी होऊ शकते, तथापि हे उपभोगण्याच्या सीमांत प्रवृत्तीपेक्षा वेगळे आहे. अभ्यासावर आधारित पुरावे असे दर्शवितात की

करकपातीचा काही भाग खर्च करतात. त्यांची बदल करण्याची सरासरी प्रवृत्ती वाढली तरी ते करकपातीचा खर्च करतात.

- ४) **करकपात आर्थिक वृद्धीस चालना देऊ शकते आणि कर्ज घेण्याची आवश्यकता कमी करू शकते** : मंदीच्या काळात सरकारची कर्जे मुख्यतः कमी कर महसूल, बेरोजगारीच्या लाभांवरील जास्त खर्च इत्यादी कारणांमुळे वाढतात. जर कर कपात आणि सवलतींमुळे अर्थव्यवस्थेतील खर्च वाढला आणि आर्थिक विकासाला प्रोत्साहन मिळाले, तर या वाढीव वृद्धीमुळे कर महसूल चांगला होईल. ज्यामुळे सरकारी कर्जे कमी होण्यास मदत होईल. त्यामुळे जर अर्थव्यवस्थेचा वृद्धी दर वाढला आणि अर्थव्यवस्था मंदीतून सावरण्यास सक्षम असेल तर यामुळे सरकारची आर्थिक स्थिती सुधारेल.
- ५) **मंदीत सरकारी भांडवली एकाधिकारशाही नसणे** : मंदीच्या काळात विस्तारित वित्तीय धोरण हा अर्थव्यवस्थेत खाजगी बचतीचा वापर करण्याचा एक आहे, कारण मंदीच्या काळात खाजगी क्षेत्रातील बचत प्रामुख्याने आत्मविश्वासाच्या अभावामुळे वाढते. सामान्यतः असे मानले जाते की, घेऊन वित्तपुरवठा केलेल्या सरकारी खर्चामुळे खाजगी क्षेत्रातील खर्चात घट होते. तथापि, जेव्हा सरकार एकूण मागणी वाढविण्यासाठी खाजगी क्षेत्रातील बचतीचा वापर करते तेव्हा हे नेहमीच आवश्यक नसते.
- ६) **गुणांक प्रभाव** : सार्वजनिक खर्चात वाढ झाल्यामुळे अर्थव्यवस्थेतील खर्चातही वाढ होऊ शकते. ज्यामुळे शेवटी GDP मध्ये वाढ होऊ शकते व जी अर्थव्यवस्थेतील सरकारी खर्चाच्या वाढीपेक्षा खूप मोठी असू शकते.

प्रश्न

- १) रिकार्डीयन समतुल्यतेची संकल्पना स्पष्ट करा.

४.७ सारांश

जेव्हा सरकारला कर आकारणीद्वारे वाढीव खर्चाचा वित्तपुरवठा करण्यासाठी महसूल वाढवणे कठीण होते तेव्हा सरकारला महसूलाच्या अडचणीचा सामना करावा लागतो आणि सरकारला अर्थसंकल्पीय तुटीचा अवलंब करावा लागतो.

अर्थसंकल्पीय तुटीचा वित्तपुरवठा दोन अंतर्गत संसाधनाद्वारे रोखे जरी करून किंवा चलनी नोटा छापून केला जातो.

जेव्हा सरकार रोखे किंवा कर्जयोग्य रोख्यांची विक्री किंवा महसूल आणि खर्चाची तफावत भरून काढण्यासाठी बाजारात नवीन चलनी नोटा छापते तेव्हा त्यास पैसा/ रोखे यांद्वारे केलेल्या अर्थसंकल्पीय वित्तपुरवठा म्हणतात. पण त्यामुळे अर्थव्यवस्थेत चलनवाढ निर्माण होते.

जेव्हा सरकार महसूल आणि खर्चातील तफावत भरून काढण्यासाठी रोखे जारी करते तेव्हा त्याला अर्थसंकल्पीय तुटीचा रोख्यांद्वारे वित्तपुरवठा म्हणतात. या पद्धतीनुसार सरकार अर्थसंकल्पीय तूट दूर करू शकते किंवा कमी करू शकते.

४.८ प्रश्न

- १) सरकारी अर्थसंकल्पीय खर्चबंध तपशीलवार सांगा.
- २) आकृतीच्या साहाय्याने अर्थसंकल्पीय वित्तपुरवठ्यातील रोख्यांद्वारे वित्तपुरवठा स्पष्ट करा.
- ३) आकृतीच्या साहाय्याने अर्थसंकल्पीय तुटीसाठी असलेल्या तुटीचा वित्तपुरवठा या संकल्पनेचे परिक्षण करा. त्याच्या मर्यादा कोणत्या आहेत?
- ४) आकृतीच्या साहाय्याने कर्जवित्तपुरवठ्याचा संपत्ती परिणाम स्पष्ट करा.
- ५) रिकार्डीयन समतुल्यता म्हणजे काय? रिकार्डीयन समतुल्यतेच्या समस्या कोणत्या आहेत?

नव केन्सवादी अर्थशास्त्र -I

घटक रचना

- ५.१ उद्दिष्टे
- ५.२ नव केन्सवादी अर्थशास्त्राचा अर्थ आणि परिचय
- ५.३ मानकीवचे नव केन्सवादी प्रतिमान
- ५.४ गणिताच्या स्वरूपात मानकीवचे नव केन्सवादी प्रतिमान
- ५.५ नव केन्सवाद आणि असमतोल
- ५.६ प्रश्न
- ५.७ संदर्भ

५.१ उद्दिष्टे:

१. नव केन्सवादी प्रतिमान समजून घेणे.
२. नव केन्सवादी अर्थशास्त्रा अंतर्गत किमतींमध्ये चिकटपणाची संकल्पना जाणून घेणे.
३. मेनू खर्चाची संकल्पना समजून घेणे
४. मानकीव यांच्या नव केन्सवादी विश्लेषणाच्या गणिती व्युत्पत्तीचा अर्थ लावणे.
५. असमतोलाची संकल्पना समजून घेणे

५.२ नव केन्सवादी अर्थशास्त्र:

नव केनेसियन सूक्ष्म आर्थिक सिद्धांता मध्ये अल्प कालावधीतील किंमत स्थिरतेचा वापर केला आहे. अल्प कालावधीतील किंमत स्थिरता हा या सिद्धांताचा पाया आहे **नव केन्सवादी अर्थशास्त्र** अपूर्ण स्पर्धेवर आधारित आहे. अपूर्ण स्पर्धेतर्गत उत्पादन संस्थांचा मागणी वक्र हा डावीकडून उजवीकडे उतरता असतो. अपूर्ण स्पर्धेतर्गत मागणी वक्र उत्पादन संस्थेद्वारे किमती कमी केल्याने विक्रीत काही वाढ होईल परंतु प्रतिस्पर्धी उत्पादन संस्था देखील त्यांच्या किमती कमी करण्याची शक्यता असते परिणामी किमती बदलणे किंवा समायोजित करणे फायदेशीर ठरणार नाही.

नव केन्सवादी प्रतीमानाचे घटक:

१. नव केन्सवादी प्रतीमान हे अपूर्ण स्पर्धेवर विश्वास ठेवते.
२. पूर्वीचे केन्सवादी प्रतीमान पैसा पुरवठ्याच्या कठोरतेवर आधारित होते. नवीन केनेसियन प्रतिमान किंमत स्थिरतेवर लक्ष केंद्रित करते.
३. नव केन्सवादी प्रतीमान हे वास्तविक चलांची स्थिरता गृहीत धरते जसे की वास्तविक वेतन, एकूण मागणीतील बदलांच्या तुलनेत किंमतीची सापेक्ष पातळी.
४. नव केन्सवादी प्रतीमान मागणी निश्चिती मधून उत्पन्न झाले आहे. हे प्रतिमान असे गृहीत धरते की उत्पादन संस्था किंमती निर्धारित करतात आणि ज्या वस्तूची मागणी आहे अशाच वस्तूंचे उत्पादन करतात. जर त्यांनी त्यांच्या किंमती बदलल्या नाहीत तर. मागणीमध्ये वाढ झाल्यास अधिक उत्पादन करतात आणि विक्री करतात.
५. नव केन्सवादी प्रतीमान असे गृहीत धरते की श्रमाची मागणी हि वास्तविक एकूण मागणी आणि वास्तविक वेतनावर अवलंबून असते. एकूण मागणीत घट झाल्यास श्रमाची मागणी कमी होऊन अधिक बेरोजगारी चा सामना करावा लागू शकतो. जर वेतन कठोर (स्थिर) नसेल तर त्याचा रोजगारावर परिणाम होईल आणि त्यामुळे बेरोजगारी देखील अधिक वाढेल.

५.३ मानकीवचे नव केन्सवादी प्रतिमान

पारंपारिक केन्सवादी प्रतिमान असे गृहीत धरते की उत्पादन बाजारात पूर्ण स्पर्धा प्रचलित आहे. नव केन्सवादी प्रतिमानानुसार उत्पादन संस्था पूर्ण स्पर्धा करत नाहीत. कारण उत्पादन बाजारपेठेतील पूर्ण स्पर्धेअंतर्गत एखाद्या व्यक्तीचा किंवा उत्पादन संस्थेचा किंमतीवर प्रभाव नसतो. उत्पादनाची किंमत हि वस्तूच्या मागणी आणि पुरवठ्यावर अवलंबून असते. पूर्ण स्पर्धात्मक उत्पादन संस्था एकाच किंमतीला चिकटून राहत नाहीत.

याउलट मानकीव व इतर नव केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञ अपूर्ण स्पर्धेच्या बाजारपेठेचा पुरस्कार करतात. जसे कि, मत्केदारी.

उत्पादन बाजारात, उत्पादन संस्था त्यांच्या किंमती स्थिर ठेवण्यास प्राधान्य देतात (स्थिर) जेव्हा एकूण मागणी कमी होते. अपूर्ण बाजारपेठेत मागणी वक्र खाली उतरता असतो. कोणतीही अस्थिरता अर्थात बाजारपेठेच्या रचने मधील बदल दाखवतो की पैशांच्या पुरवठ्यामध्ये आकुंचन झाल्यामुळे एकूण मागणी कमी होते, अपूर्ण स्पर्धात्मक बाजारपेठेतील उत्पादन संस्था किंमत कमी करत नाहीत.

ज्यामुळे उत्पादन संस्था काही ग्राहक गमावू शकतात परंतु सर्वच नाही. रिचर्ड फ्रोयेन यांच्या मते “एकाधिकारवादी प्रतिस्पर्धी आणि सामुहिक मत्केदार यांचा त्यांच्या उत्पादनांच्या किंमतीवर काहीप्रमाणात प्रभाव असतो. किंबहुना अशा उत्पादन संस्था आपल्या उत्पादनाच्या किंमती कमी करण्यास उत्सुक नसतात. मागणी कमी झाल्यावर देखील उत्पादन संस्था त्यांच्या पूर्वीच्याच किंमतीला चिकटून राहिल्यास विक्री कमी

होईल, परंतु त्यांनी ठेवलेली विक्री किंमत अजूनही तुलनेने उच्च प्रारंभिक किंमतीवर असेल. तसेच, जर सर्व उत्पादन संस्था आपल्या सुरुवातीच्या किंमतीला चिकटून राहिल्यास कोणत्याही उत्पादन संस्थेची विक्री कमी होणार नाही."

मेनू खर्च:

मेनू खर्च म्हणजे एखाद्या उत्पादन संस्थेला त्याच्या किंमती बदलल्यामुळे होणारा खर्च. मानकीव आणि इतर नवीन केनेसियन अर्थशास्त्रज्ञांच्या मते किंमत न बदलण्याचे मूळ कारण म्हणजे त्यांच्या उत्पादनाच्या एकूण मागणीत बदल झाल्यामुळे, फर्मला काही समायोजन करावे लागतात ज्यात काही खर्च समाविष्ट असतो. किंमती बदलण्यासाठी, काही समस्येचा सामना करावा लागतो जसे एखाद्या उत्पादन संस्थेला एक नवीन किंमत यादी छापून ती त्याच्या ग्राहकांकडे पाठवणे, त्याच्या विक्री कर्मचाऱ्यांमध्ये नवीन किंमत यादी वितरित करणे. किंमत समायोजन करण्याच्या खर्चाचा समावेश करण्याच्या प्रणालीला मेनू खर्च म्हणतात. बहुदा उपहार गृहाच्या बाबतीत हे घडते. जेव्हा हॉटेल किंवा उपहार गृहे किंमती बदलतात तेव्हा ते नवीन मेनू छापतात आणि त्यावर खर्च करतात.

काही केन्सवादी अर्थतज्ज्ञांच्या धारणेवर काही अर्थतज्ज्ञांनी असायुक्तिवाद केला कि, मेनू खर्चाचे परिणाम खूपच सुक्ष्म आहेत परिणामी एकूण मागणी कमी होत असताना किंमतीच्या स्थिरते मागे ते इतके प्रभावी कारण असू शकत नाही. किंमतीच्या स्थिरतेसाठी नव केन्सवादी अर्थतज्ज्ञांच्या स्पष्टीकरणावर टीका झाली असली तरी मानकीव असा युक्तिवाद करतात की "लहान याचा अर्थ शुल्लक असा नाही; मेनू खर्च कमी असला तरी त्यांचा संपूर्ण अर्थव्यवस्थेवर मोठा परिणाम होऊ शकतो. "

मानकीव यांनी केलेली एकूण मागणी बाह्यतेची शिफारस केली:

एकूण मागणी बाह्यतेचे फायदेशीर परिणाम - याचा अर्थ एखाद्या उत्पादन संस्थेने केलेल्या किंमतीचा सकारात्मक परिणाम इतर उत्पादन संस्थांवर होईलच असे नाही. मानकीवच्या म्हणण्यानुसार, "किंमत कमी होण्याच्या फायद्याची किंमत समायोजनाच्या खर्चाशी तुलना करून उत्पादन संस्था निर्णय घेते, तरीही एकूण मागणीच्या बाह्यतेमुळे, किंमत कपातीचा समाजाला होणारा फायदा लाभांपेक्षा अधिक असेल. तर उत्पादन संस्था आपला निर्णय घेताना या बाह्यतेकडे दुर्लक्ष करते, म्हणून ती मेनू खर्च न करण्याचा निर्णय घेऊ शकते आणि किंमत कमी करणे जरी सामाजिकदृष्ट्या इष्ट असले तरी. किंमती ठरवणाऱ्यांसाठी स्थिर किंमती इष्टतम असू शकतात."

स्थिर किंमतींसाठी जबाबदार इतर घटक:

१. ग्राहकांच्या सद्भावनाचे संभाव्य नुकसान.

२. प्रतिस्पर्धी उत्पादन संस्थांकडून आपेक्षित जास्त किंमत कपात.

१. जेव्हा उत्पादन संस्था उत्पादनाची किंमत वाढवते, तेव्हा ग्राहकांची सद्भावना गमावली जाते परंतु मंदीच्या काळात उत्पादन संस्थेने किंमतींमध्ये कपात केल्याने असे सूचित होते की जेव्हा मंदीच्या काळातून अर्थव्यवस्था सावरेल तेव्हा किंमत वाढेल. उत्पादन खर्चात

वाढ झाल्यामुळे बदलणारी किंमत ग्राहकांना समजते. परंतु असा किंमतीतील बदल ग्राहकांवर फारसा प्रभाव टाकत नाही म्हणून किंमतीतील बदलावर प्रतिक्रिया दिली जात नाही. अशा प्रकारे, कंपन्या किंमती स्थिर ठेवण्यास प्राधान्य देतात.

२. किंमती स्थिर राहण्याची इतर हि काही कारणे असू शकतात: मंदीच्या काळात किंमती कमी करत असताना प्रतिस्पर्धी उत्पादन संस्थांमधून जास्त प्रमाणात किंमती कमी होऊ शकतात किंवा यामुळे किंमत युद्धाची परिस्थिती निर्माण होऊ शकते जी बाजारपेठेतील प्रत्येक उत्पादन संस्थेला हानी पोहोचवते. हे सामुहिक मत्तेदारीच्या बाजाराला लागू आहे जिथे प्रत्येक उत्पादन संस्था किंमतीशी इतर घटकांशी तीव्र करत असतात तेव्हा त्यांच्या प्रतिस्पर्धी उत्पादन संस्थांच्या किंमतीच्या निर्णयावर नजर ठेवत असतात.

अशा प्रकारे, आपण असा निष्कर्ष काढू शकतो की जर किंमत समायोजनाची वरील खर्च जास्त असेल तर किंमती स्थिर राहतील. आणि एकूण मागणीतील बदलांच्या प्रतिसादात किंमती समायोजित होत नसल्यास, मागणीतील अस्थिरता व्यवसाय चक्रावर परिणाम करते, ज्यामुळे अर्थव्यवस्थेत तेजी आणि मंदी येते.

५.४ गणिताच्या स्वरूपात मानकीवचे नव केन्सवादी प्रतिमान

मानकीव यांचे नव केनेसियन मॉडेलचे गणितीय प्रतिनिधित्व मूलभूत गृहितकांवर आधारित आहे. असे गृहीत धरू की तेथे मोठ्या संख्येने उत्पादन संस्था आहेत. प्रत्येक उत्पादन संस्था आपली उत्पादनांवर काही / आंशिक मत्तेदारी अधिकार ठेवतात. अशा बाजाराचे उदाहरण म्हणजे मत्तेदारी युक्त स्पर्धात्मक बाजार आणि सामुहिक मत्तेदारी बाजार होय.

- प्रत्येक उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनास असणारी मागणी येणारी मागणी Y_i आहे. P_i म्हणजे उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाची एकूण किंमत पातळी (P) सापेक्ष किंमत.
- आणि Y ही उत्पादनाची एकूण मागणी आहे.

म्हणून प्रत्येक उत्पादन संस्थेसाठी मागणीचे समीकरण

$$y_i = (P_i / P)^{-e} Y \quad (१)$$

समीकरण (१) दर्शवते की उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाची मागणी त्याच्या सापेक्ष किंमतीवर अवलंबून असते.

- मागणीची किंमत लवचिकता (e) आणि
- एकूण मागणी (Y)

हे अधिक सोपे करण्यासाठी मानकीव असे गृहीत धरतात की वास्तविक एकूण मागणी (Y) वास्तविक पैश्याच्या पुरवठ्या द्वारे निर्धारित केली जाते, उदाहरणार्थ: $Y = M/P$

समीकरण (१) मध्ये Y साठी M/P ची जागा घेते

$$t+1 Y_i = (P_i / P^e M / P) \text{-----} (२).$$

समीकरण (२) असे दर्शवते की एखाद्या उत्पादन संस्थेची मागणी एकूण किंमत (i/P) आणि पैशाचा पुरवठा ($/$) च्या सापेक्ष किंमतीवर अवलंबून असते जी एकूण मागणी ठरवते. याशिवाय, उत्पादन संस्थेची सापेक्ष किंमत उत्पादनाच्या दिलेल्या एकूण मागणीवर त्याची सापेक्ष स्थिती ठरवते.

म्हणून,

$$P_i = e / e-1 W / MP_L$$

$$e-/e-1 = \text{नफा}$$

$$W / MPL = \text{सीमांत खर्च.}$$

एक उत्पादन संस्थेचा नफा जो आपण π ने दर्शवतो तो किंमत आणि सीमांत किंमत यांच्या फरकाला मागणी आणि केलेल्या विक्रीच्या गुणाकाराने मिळवता येतो.

$$\text{म्हणून नफा } (\pi) = (P_i - w / Mp_L) Y_i \text{-----} (४)$$

आता समजा नाममात्र पैशांचा पुरवठा कमी झाला ज्यामुळे एकूण मागणीत घट झाली, किंमत अपरिवर्तित राहिली आहे. समीकरण (२) च्या बाबतीत (M) मध्ये घट झाल्यावर, प्रत्येक उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाची मागणी, (Y) घटेल ज्यामुळे मंदी येईल, प्रत्येक उत्पादन संस्थेची किंमत अपरिवर्तित राहिल. त्यामुळे, मागणी कमी झाल्यास उत्पादन संस्थांनी किंमती कमी करणे आवश्यक आहे. उत्पादन संस्थांनी किंमत कमी केल्याने अधिक विक्री आणि नफा होईल.

परंतु मानकीवच्या अनुसार उत्पादन संस्थांनी किंमत समायोजन केल्यास केवळ दुय्यम उत्पन्नात वाढ होईल आणि अगदी लहान मेनू खर्चही त्यापेक्षा जास्त असेल. त्यामुळे उत्पादन संस्था किंमती समायोजित करणार नाहीत. सरासरी किंमतीमध्ये कोणताही बदल न झाल्यामुळे म्हणजेच बदललेल्या मागणीच्या अटींमुळे अर्थव्यवस्थेत मंदी येईल. म्हणून उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनावर (Y) मध्ये कपात होईल, समीकरण (४) द्वारे मोजल्या गेलेल्या नफ्यात घट होईल. हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की मानकीव स्पष्ट करतात की किंमत समायोजनाच्या मेनू खर्चाच्या तुलनेत किंमत कमी केल्याने इष्टतम लाभ खूपच लहान असेल.

दुय्यमतेच्या अटी:

१. जर सध्याची किंमत आणि नफा यातील फरक - कमाल (इष्टतम) किंमत कमी असेल तर किंमत समायोजन करण्याचा संभाव्य लाभ खूप लहान असेल.

२. जर उत्पादन संस्थेच्या उत्पादनाच्या मागणीची किंमत लवचिकता कमी असेल, तर नफ्यातील वाढ नवीन नफा जास्तीत जास्त पातळीवर समायोजित करण्यासाठी कमी संवेदनशील असते.

अशा प्रकारे उत्पादन संस्थां मागणीत बदल झाल्यावर किंमती समायोजित करत नाहीत. कारण त्यांच्या किंमती संबंधी निर्णय घेताना ते त्यांच्या किंमती समायोजित करण्याचे बाह्य मागणीचे फायदे विचारात घेत नाहीत.

म्हणून वरील स्पष्टीकरणातून, असा निष्कर्ष काढू शकतो की किंमत पातळी (P) आणि सापेक्ष किंमती समान आहेत. अशाप्रकारे, एकूण मागणीत घट झाल्यामुळे उत्पादन कमी होऊन अर्थव्यवस्थेत मंदी येते.

किंमत समायोजन आणि समन्वयाचा अभाव:

हे गणितीदृष्ट्या देखील सिद्ध झाले आहे की उत्पादन संस्था एकूण मागणी कमी झाली तरी किंमत समायोजित करत नाहीत, ज्यामुळे अर्थव्यवस्थेमध्ये मंदी येते. मंदी ही अशी परिस्थिती आहे जी अर्थव्यवस्थेसाठी सामाजिकदृष्ट्या अनिष्ट आहे. कारण मंदीच्या काळात, आर्थिक क्रियाकलाप मंदावतात. कमी उत्पादकता, कमी उत्पादन, शेवटी राष्ट्रीय उत्पन्न कमी करते

त्यामुळे उत्पादन संस्थांमध्ये समन्वय आवश्यक आहे. परंतु उत्पादन संस्थांमध्ये समन्वय नसल्यामुळे उत्पादन बाजारात अनिश्चितता कायम राहते. इतर उत्पादन संस्थांमध्ये कोणत्या किंमती ठरवतील याचा इतर उत्पादन संस्थांना अंदाज नसतो.

अशाप्रकारे, मानकीवच्या मते, “जर दोन उत्पादन संस्था समन्वय साधू शकल्या तर ते दोघेही त्यांच्या किंमती कमी करतील आणि पसंतीच्या परिणामापर्यंत पोहोचतील. वास्तविक जगात समन्वय अनेकदा कठीण असतो कारण किंमती ठरवणाऱ्या कंपन्यांची संख्या मोठी असते. याचा अर्थ किंमती फक्त स्थिर असू शकतात कारण लोक तशी अपेक्षा करतात, जरी यामध्ये कोणाचे हि हित नाही. ”

५.५ नव केन्सवाद आणि असमतोल

समग्रलक्षी अर्थशास्त्रामध्ये १९७० आणि १९८० च्या दशकामध्ये सुरुवातीला वॉलरास यांच्या व्यतिरिक्त असमानता दृष्टिकोनाने लक्षणीय परंतु तुलनेने अल्पकालीन लोकप्रियता मिळवली, त्यानंतर तो विचार मागे पडला कारण समग्रलक्षी अर्थशास्त्रीय संशोधनाने बाजारातील गृहितकांच्या आधारावर पुन्हा नव केन्सवादी प्रतीमानाकडे आपला मोर्चा वळविला. नाव सनातनवादी अर्थशास्त्रानुसार किंमत आणि वेतन हे लवचिक असते तर नाव केन्स वादी बरोबर याच्या अगदी उलट युक्तिवाद करतात, म्हणजे किंमती आणि/किंवा वेतनामध्ये काही प्रमाणात कठोरता असते, ज्यामुळे उत्पादनामध्ये अल्पकालीन चढउतार आणि त्यांच्या क्षमतेच्या आसपास बेरोजगारी निर्माण होते.

असमतोल दृष्टिकोन हा सामान्य समतोल गृहितकावर अवलंबून नाही. त्याऐवजी लक्षणीय त्या ऐवजी अपूर्ण बाजारपेठ शक्यता विचारात घेतली जाते, उदाहरणार्थ: बेरोजगारी आणि

व्यवसाय चक्रातील चढउतार स्पष्ट करण्यासाठी पुरवठा आणि मागणी यांच्यातील सतत विचलन, बाजाराच्या छोट्या घटकाकडून रेशनिंग होणे. यावरून असमानतेचे क्षेत्र स्पष्ट होते आणि बाजारातील धक्के, धोरण समायोजन आणि वेतन आणि किंमत समायोजनांच्या परिणामी असमानतेचे विश्लेषण करते. विषमतेचा दृष्टिकोन दिलेली नव केन्सवादी प्रतिमाने प्रतिबंधात्मक आणि अनावश्यक सामान्य समतोल गृहितकावर अवलंबून असतात, उदा. वस्तू आणि श्रम बाजारात मागणी आणि पुरवठ्याची समानता.

श्रमिक बाजारपेठेतील महत्त्वपूर्ण असमतोल चौकट हि श्रमाची मागणी आणि श्रमाचा पुरवठा सूत्रानुसार ठरते, वास्तविक रोजगार निश्चित करणारे अल्पकालीन तत्त्व आणि नाममात्र वेतन समायोजन समतोल जो अतिरिक्त श्रम पुरवठ्यास मुख्य घटक म्हणून समाविष्ट करतो.

नाममात्र वेतन समायोजन (किंमत समायोजन) समीकरण हे निर्धारित करते की वेतन हे श्रम बाजारातील कोणत्याही अतिरिक्त मागणी किंवा पुरवठ्याशी जुळते. वेतन आणि किंमतींचे असमानतेमध्ये समायोजन करण्याच्या प्रक्रियेला कधीकधी नाव केन्सवादी उदाहरण केस असे म्हटले जाते, वेतन किंमतीपेक्षा वेगाने समायोजित होते.

- **असमतोलाचे विश्लेषण समग्र लक्षी अर्थशास्त्राच्या चार भिन्न घटकांना वेगळे करते:**

१. केनेसियन बेरोजगारीचे वैशिष्ट्य म्हणजे वस्तू आणि श्रम बाजारात अतिरिक्त पुरवठा होय.
२. सनातनी बेरोजगारीचे वैशिष्ट्य म्हणजे वस्तूंच्या बाजारपेठेत अतिरिक्त मागणी आणि श्रम बाजारात अतिरिक्त पुरवठा.
३. वस्तू आणि कामगार बाजार दोन्हीमध्ये जास्त मागणी झाल्यास छुपी महागाई येते.
४. श्रम बाजारात जास्त मागणी झाल्यास व वस्तू बाजारात अतिरिक्त पुरवठा झाल्यास श्रम साठवण / कमी खर्च होतो.

- वेगवेगळ्या घटकांचा आर्थिक क्रियाकलापांवर भिन्न परिणाम होत असतो. केनेसियन बेरोजगारी च्या स्थिती मध्ये शासन आर्थिक आणि वित्तीय उत्तेजनांवर लक्ष केंद्रित करते परिणामी समतोल स्थितीच्या दिशेने उत्पादन आणि रोजगार वाढवते. असमानतेसाठी जबाबदार घटक किंमत आणि मजुरीच्या संदर्भात समायोजित करणे आवश्यक आहे जे केनेसियन प्रतिमाना मध्ये स्वाभाविकपणे मंद आहेत.

- याउलट, सनातनी बेरोजगारी च्या स्थिती मध्ये शासन रोजगार वाढवण्यासाठी वास्तविक वेतन कमी करण्यावर लक्ष केंद्रित करते; तसेच कामगारांच्या उत्पन्नावरील कर कमी करते.

- दडपलेल्या महागाईच्या संदर्भात महागाई कमी करण्यासाठी प्रतिबंधात्मक आर्थिक आणि वित्तीय धोरणे आवश्यक आहेत.

- कामगार आणि बाजारपेठेतील समतोल पुनर्संचयित करण्यासाठी श्रम साठवणुकीच्या संदर्भात वेतनात वाढ आवश्यक आहे.

असमानतेचे प्रतिमान घटक बदलामुळे आंतरिकदृष्ट्या अरेषीय पद्धतीने कार्य करते. ज्यावरून विविध धोरण निर्मिती होते.

५.६ प्रश्न:

१. नव केन्सवादी अर्थशास्त्राची संकल्पना स्पष्ट करा.
२. मानकीवच्या नवीन केनेसियन मॉडेलचे वर्णन करा.
३. मानकीवच्या नवीन केनेसियन मॉडेलचे गणितीय वर्णन करा.
४. नव केनेसियन अर्थशास्त्र आणि असमानतेचे वर्णन करा.

५.७ संदर्भ

1. Mankiw N Gregory (2008),” New Keynesian Economics” The concise encyclopaedia of economics. Library of economics and Liberty Retrieved. 27 September, 2010.
2. Edward Shapiro Macroeconomics Analysis, 5th edition, Galgota Publication (P) Ltd, New Delhi 110002, Year 1997.
3. Romer, David, 2012, Advances Macroeconomics, McGraw-Hill, Fourth Edition.
4. Dr H.L. Ahuja, Macro Economics Theory and Policy, S. Chand and Company Ltd., Ram Nagar, New Delhi-110055, Fifteen Revised Edition.
5. Wickens, Michael, 2011, Macroeconomic theory and the Dynamic General Equilibrium Approach, Princeton university press

नव केन्सवादी अर्थशास्त्र -II

घटक रचना

- ६.० उद्दिष्टे
- ६.१ नव केन्सवादी अर्थशास्त्र आणि अनेकविध असमतोल
- ६.२ भौतिक केनेशियन गुणक पुनर्रचना
- ६.३ महागाईचे नव केन्सवादी प्रतिमान
- ६.४ प्रश्न
- ६.५ संदर्भ

६.० उद्दिष्टे

१. नव केन्सवादी अर्थशास्त्र आणि अनेकविध असमतोल संकल्पना समजून घेणे
२. भौतिक केनेशियन गुणक पुनर्रचना जाणून घेणे
३. नव केन्सवादी प्रतिमान समजून घेणे.

६.१ नव केन्सवादी अर्थशास्त्र आणि अनेकविध असमतोल:

जॉन एच. कोक्रेन यांच्या अभ्यासानुसार, जेव्हा नैसर्गिक व्याज दर नकारात्मक असतो आणि नाममात्र दर शून्यावर अडकलेला असतो. तेव्हा नव केन्सवादी प्रतीमानाच्या सर्वसाधारण उपायामध्ये तरलता सापळ्यात खोल मंदी आणि अपरस्फीति पाहिली.

नव केन्सवादी प्रतीमान हे समग्रलक्षी अर्थशास्त्राची शाखा आहे. जे केन्सवादी अर्थशास्त्राला एक समग्रलक्षी पाया प्रदान करण्याचा प्रयत्न करते. नवीन शास्त्रीय दृष्टिकोना प्रमाणे, नव केन्सवादी विश्लेषण असे गृहीत धरते की गृह संस्था आणि उत्पादन संस्था यांच्या काही तर्कशुद्ध अपेक्षा आहेत. नव केन्सवादी अभ्यासकांचा असा विश्वास आहे की अपूर्ण स्पर्धा वेतन तसेच किंमत स्थिरता आणि बाजारापेठेच्या अपयशाचे इतर प्रकार नव केन्सवादी अर्थव्यवस्थेत देखील अस्तित्वात आहेत कारण या घटकांमुळे पूर्ण रोजगार पातळी गाठता येत नाही.

विवेकाधीन धोरण राबविण्यामुळे रेषीय चतुर्भुज तर्कशुद्ध अपेक्षा प्रतिमाना मध्ये अनेक समतोल निर्माण होऊ शकतात, एकदा ही शक्यता लक्षात घेतली की धोरणकर्ते आणि इतर मध्यस्थ मागे पडलेल्या चलनांना प्रतिसाद देऊ शकतात. जे ब्लेक आणि किरसानोवा यांच्या मतानुसार त्यांच्या सध्याच्या वेतनावर परिणाम करत नाहीत.

एका पेक्षा अधिक समतोल म्हणजे आर्थिक प्रतिमानाचा समतोल सांगणाऱ्या समीकरणाचे समाधान एकापेक्षा अधिक चालांनी होत असणे होय. एकाधिक समतोल स्थानिक पातळीवर एकमेव असू शकतो किंवा हे संतुलनाचे सातत्य असू शकते. जर समतोल स्थानिक पातळीवर एकच असेल तर साधारणपणे त्यांची संख्या विषम असते. ही वस्तुस्थिती संगणनात (computing) उपयोगी आहे. उदाहरणार्थ खेळासाठी नॅश समतोलाचा संच, जर दोन शुद्ध धोरण समतोल असतील तर किमान एक मिश्रित धोरण समतोल असणे आवश्यक आहे.

आधुनिक नव केन्सवादी अर्थशास्त्र हे वास्तविक व्यवसाय चक्र सिद्धांताद्वारे विकसित झालेल्या साधनांना १९३६ साली प्रसिध्द झालेल्या केन्सवादी अर्थशास्त्राच्या काही मध्यवर्ती सिद्धांतांशी जोडण्याचा प्रयत्न करते.

व्यापार चक्र दृष्टीकोनः

१. गृह संस्था, उत्पादन संस्था आणि धोरण करते यांचे वर्तन.
२. काही बाजारपेठेचे पूर्णत्व किंवा संसाधनांची मर्यादा.
३. अर्थव्यवस्थेत चढ -उतार घडवू शकणाऱ्या एक किंवा अधिक बहिर्जात परिवर्तनांची उत्क्रांती.

व्यापार चक्र दृष्टीकोनामध्ये नव केन्सवादी अर्थतज्ञांनी सुचवलेले बदलः

१. व्यापार चक्र हे स्पष्टपणे किंमती, वेतन, नाममात्र व्याज दर या संबंधी नाममात्र चल सादर करते.
२. व्यापार चक्र हे वस्तूंच्या बाजारात परिपूर्ण स्पर्धेच्या गृहितकापासून दूर जाते, ज्यामुळे किंमतीवर नफा अधिक्य आकारण्यास सवलत मिळते.
३. हे सामान्यतः कॅल्वो (१९८३) द्वारे प्रस्तावित औपचारिकतेचा वापर करून नाममात्र कठोरता सादर करते, ज्यायोगे एकूण उत्पादन संस्थांमधील काही काही उत्पादन संस्थांचे आपल्या उत्पादनाची किंमत समायोजित करतात.

अपूर्ण स्पर्धेची धारणा बहुतेक वेळा श्रम बाजारापर्यंत वाढवली जाते याचे कारण वेतन कठोरता होय.

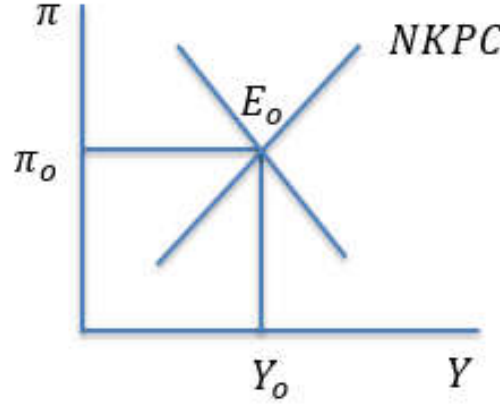
नव केन्सवादी अर्थव्यवस्थेचे गुणधर्मः

१. मौद्रिक धोरणातील बहिर्मुख बदल, हे केवळ नाममात्र चालांवारच नाही तर वास्तविक चालांवर देखील परिणाम करतात.
२. अर्थव्यवस्थेचा समतोलचा कोणत्याही धक्क्याला प्रतिसाद हा मौद्रिक धोरणाच्या नियमापासून स्वतंत्र नसतो.

नव केन्सवादी अर्थव्यवस्थेचे संबंधः

१. समीकरण असे सांगते कि वर्तमान उत्पादन आणि भविष्यातील अपेक्षित उत्पादन यामधील फरक व वास्तविक व्याज दर आणि नैसर्गिक व्याज दर यांच्यातील फरक हे सम प्रमाणात आहेत.

२. नव केन्सवादी फिलिप्स वक्र हे दर्शवतो की सध्याची महागाई हि पुढील कालावधीत अपेक्षित महागाईवर आणि उत्पादनातील फरकावर अवलंबून असते.
३. नव केन्सवादी अर्थव्यशास्त्र हे नाममात्र व्याज दर कसे निर्धारित केले जातात याचे नियम दर्शवते.

केन्सचे मूळ प्रतिमान

आकृती क्र. ६.१

वरील आकृतीमध्ये अर्थव्यवस्थेचा समतोल दर्शविला आहे. एकूण मागणी ची सारणी समतोल आणि व्याज दराचे नियम एकत्र करते, महागाई आणि उत्पादन यांच्यातील अंतर व्यस्त संबंधाला जन्म देते, कोणत्याही अपेक्षेसाठी, NKPC (नव केन्सवादी फिलिप्स वक्र.) द्वारे दोन चलामधील सकारात्मक संबंध दर्शवते, महागाईच्या अपेक्षा दिल्या. अर्थव्यवस्थेचा समतोल बिंदू E हा AD वक्र आणि NKPC वक्रांच्या छेदनबिंदू द्वारे निर्धारित केला जातो.

एकाधिक समतोलाच्या नव केन्स वादी प्रतीमानाचे दोन परिमाण:

१. बहिर्जत मौद्रिक धोरण केवळ नाममात्र चालांनाच नाही तर वास्तविक चलांना देखील प्रभावित करेल. व उत्पादन आणि महागाईचा नैसर्गिक दर अपरिवर्तित राहील.
२. चलनविषयक धोरण परिणाम कारक ठरते कारण उत्पादन (आणि इतर वास्तविक चाले) यांचा गैर-मौद्रिक धक्क्यांना मिळणारा प्रतिसाद, उदा: धक्का जो उत्पादनाची नैसर्गिक पातळी आणि मध्यवर्ती बँकेने स्वीकारला व्याजदर बदलतो.

६.२. केनेशियन गुणकाची हिस्टेरेसिस पुनर्रचना (Hysteresis

Reconstructing the Keynesian multiplier):

१९८० च्या दशकात युरोपमध्ये "अंतर्गत आणि बह्यास्त " यंत्रणा अस्तित्वात होती त्या संदर्भात प्रोफेसर ब्लँचार्ड आणि समर यांनी (१९८६) हिस्टेरेसिस उच्च बेरोजगारी हि संकल्पना मांडली

अर्थशास्त्रातील हिस्टेरेसिस म्हणजे अर्थव्यवस्थेतील एखादी घटना, त्या घटनेस कारणीभूत असलेले घटक काढून टाकल्यानंतर किंवा तसेच ठेवल्यानंतर देखील बदलत

नाही. उदाहरणार्थ यामध्ये बेरोजगारीच्या विलंबित परिणामांचा समावेश असू शकतो ज्यायोगे अर्थव्यवस्था सुधारल्यानंतरही बेरोजगारीचा दर वाढतच राहतो. हिस्टेरेसिस हे मंदी संपल्यानंतरही कामगारांना रोजगार देणारे नोकरी कौशल्य गमावण्यापासून कर्मचाऱ्यांमध्ये कायमस्वरूपी बदल दर्शवू शकते.

नव केन्सवादी प्रतिमानामध्ये हिस्टेरेसिस बेरोजगारीचा सरासरी कालावधी वाढल्याने बेरोजगारीचा दर आणि बेरोजगारीचा कालावधी यामुळे कामगारांच्या बाजाराशी जुळवून घेण्याच्या कार्यक्षमतेत घट होते. उत्पादकतेची आंतरिक प्राधान्ये आणि मौद्रिक धक्क्यांमुळे मोठा आणि अधिक सतत प्रतिसाद निर्माण होण्यातून हायस्टेरेसिस निर्माण होतो.

प्रतिमान:

रावेन्ना आणि वॉल्श (२०११) कूझ आणि लुबिक (२००७) इत्यादी निरनिराळ्या अर्थतज्ज्ञांनी घेतलेल्या निरंतर प्रयत्नांच्या योगदानातून हे प्रतिमान तयार केले गेले आहे.

● गृह संस्था:

पुढील उदाहरणानुसार एक प्रतिनिधीक कुटुंब आपला अपेक्षित आजीवन उपभोग उपयुक्तता किमान पातळीवर राखत असते हे दर्शवते.

$$U = E \sum_{t=0}^{\infty} B^t D_t \frac{C_t^{j-a}}{1-a} \dots\dots\dots 1$$

σ म्हणजे प्रतीस्थापनाच्या आंतरिक लवचिकतेचा विरुद्ध.

➤ C म्हणजे उपभोग, C^m घरगुती बाजारपेठेत तयार होणाऱ्या एकूण वस्तू आणि Z^h बेरोजगार घरातील सदस्यांची उत्पादकता आहे आणि L हा रोजगार असलेल्या कुटुंबाचा वाटा आहे.

अशा प्रकारे $C = C^m + Z^h (1 - L)$.

➤ डिस्काउंट फॅक्टर, β ला एक इंटरटेम्पोरल पसंती बदल गुणाकाने गुणाकार केला जातो, D- घरगुती अधीरतेच्या धक्क्यांमधील फरक. या चलाचा विचार अपेक्षित बचतीचे धक्के दर्शवण्यासाठी केला जाऊ शकतो, उदाहरणार्थ, आर्थिक संकटाचा परिणाम.

सवलत धक्का:

$$Dt = PD \ln D_{T-1} + \sum D_t \dots\dots\dots 2.$$

D ची सरासरी १ आहे. एखादे कुटुंब q किंमतीसाठी १ च्या मोबदल्यावर विशिष्ट कालावधीचे नाममात्र बॉन्ड खरेदी करू शकते आणि बाजारातील उपभोगाच्या उत्पादित वस्तू P किंमतीवर मिळवू शकते. कुटुंब W इतके वेतन मिळवते, आणि अंतिम माल उत्पादन करणाऱ्या संस्थांकडून नफा प्राप्त करते.

त्यांच्या नियोजित खर्च मर्यादा

$$P_t C_t^m + q_t B_{t+1} \leq w_t L_t + B_t \dots\dots\dots ३$$

कुटुंबांचे सर्वोत्तम कल्याण साधण्यासाठी

$$q_t = BE \frac{D_{t+1}}{D_t} \left(\frac{C_t}{C_{t+1}} \right)^a \frac{1}{\pi_{t+1} + 1} \dots\dots\dots ४$$

जेथे π_{t+1} हा महागाईचा दर t पासून $t+1$ पर्यंतच्या कालावधीसाठी आहे.

याचा अर्थ असा होतो की D_t मधील वाढ रोख्यांच्या किंमती कमी करते.

(किंवा, वैकल्पिकरित्या, नाममात्र व्याज दर i वाढवते, जेथे $q_t = 1 / (1 + i t)$)

मध्यवर्ती वस्तूचे उत्पादन:

उत्पादन संस्था मजुरांची करतात आणि रेखीय तंत्रज्ञानाचा वापर करून एकसंध मध्यवर्ती वस्तूचे उत्पादन करण्यासाठी त्याचा वापर करतात.

$$Y_t = Z_t L_t - V_t \dots\dots\dots ५$$

V ही रिक्त पदांची संख्या आहे.

उत्पादकता Z ची सरासरी एक आहे.

$$Z_t = P_z \ln Z_{t-1} + \sum z, t \dots\dots\dots ६$$

श्रम बाजार:

पृथक्करण बाह्य दराने होते असे गृहीत धरले जाते δ आणि कामगारांची संख्या H द्वारे दिले जाते, म्हणून विशिष्ट दिवशी नियुक्त केलेले श्रम t द्वारे दर्शविले जाते.

$$L_t = (1 - \delta) L_{t-1} + H_t \dots\dots\dots ७$$

कालावधीच्या सुरुवातीस बेरोजगारांची संख्या t द्वारे दिली जाते.

$$U_t = 1 - (1 - \delta) L_{t-1} \dots\dots\dots ८$$

मॅचिंग फंक्शननुसार जोड्या केल्या जातात

$$H_t = A_t V_t^2 U_t^1 \alpha \dots\dots\dots ९$$

- A म्हणजे जुळणाऱ्या तंत्रज्ञानाची उत्पादकता.

कामगार बाजारपेठेतील कठोरता म्हणजे रिक्त पदांचे आणि बेरोजगारांचे प्रमाण $x = V / U$

अशा प्रकारे रिक्त जागा यशस्वीरित्या भरण्याची शक्यता $Ax^{\alpha-1}$, जी x मध्ये कमी होत आहे.

बेरोजगार कामगाराला Ax^a द्वारे दिलेली नोकरी मिळण्याची शक्यता असताना, बेरोजगारीचा सरासरी कालावधी, M ने दर्शविल्यानुसार विकसित होतो.

$$M_t = \frac{U_{t-1}}{U_t} (1 - \chi_{t-1}) M_{t-1} + 1 \dots\dots\dots 90$$

स्थिर स्थिती दर्शविण्यासाठी बार चिन्हाचा वापर करण्यात येतो, बेरोजगारीचा स्थिर अवस्थेचा कालावधी रोजगार देण्याच्या दाराच्या व्यस्ततेद्वारे दिला जातो.

$$M = \frac{1}{A\chi^a} \dots\dots\dots 91$$

या स्थिती मध्ये प्रतीमानामध्ये हिस्टेरेसिस प्रवेश करते जुळणी कार्यक्षमतेत घट म्हणून बेरोजगारीचा कालावधी त्यानुसार वाढतो.

$$A_t = A_e - y\left(\frac{M_t}{M} - 1\right) \dots\dots\dots 92$$

जेथे $\bar{A}$ हा सामान्यीकरण स्थिरांक असतो तेव्हा $y = 0$ असतो तेव्हा बॉल 1999 याच्या म्हणण्या नुसार "हिस्टेरेसिस नाही" हे दर्शवते. हिस्टेरेसिसच्या अनुपस्थितीत उत्पादन संस्था रिक्त पदे झपाट्याने कमी करून धक्क्याला प्रतिसाद देतात ज्यामुळे बेरोजगारीत वाढ होते. हिस्टेरेसिसचा अर्थ असा आहे की भविष्यात कामावर घेणे अधिक महाग होईल, म्हणून हिस्टेरेसिसच्या उपस्थितीत कंपन्या सध्याच्या काळात त्यांच्या नोकरभरतीत कपात करणार नाहीत. हिस्टेरेसिस अंतर्गत रिक्त पदांच्या सहज समायोजनामुळे बेरोजगारी कमी होण्याआधी अनेक कालावधीसाठी वाढते कारण धक्का बसल्यानंतर कार्यक्षमता कमी होते, हिस्टेरेसिसचा अर्थ आहे की कंपन्यांना नंतरच्या कालावधीत अधिक रिक्त जागा भरणे आवश्यक आहे.

उत्पादकता कमी झाल्यामुळे पुरवठ्यावर नकारात्मक परिणाम होऊ शकतो ज्यामुळे शेवटी अर्थव्यवस्थेत चलनवाढ होते कारण अशा प्रभावामुळे आउटपुट गॅप देखील अर्थव्यवस्थेत वाढतो शेवटी टेलर नियमानुसार व्याजदरात वाढ होते. हिस्टेरेसिसमुळे, चलनवाढ आणि व्याजदर त्यांच्या स्थिर स्थितीत हळूहळू परत येतात.

लवचिक किमती आणि वास्तविक मजुरी अंतर्गत प्रचलित असणाऱ्या बेरोजगारीच्या दराने बेकारीचा नैसर्गिक दर प्रदान केला जाऊ शकतो, हिस्टेरेसिसमुळे कामावर ठेवण्याच्या खर्चात बदल लक्षात घेऊन. स्टिग्लिट्झ (१९९४) च्या अभ्यासानुसार अपूर्ण भांडवली बाजार आणि क्रेडिट रेशनिंगमुळे परिणाम आणखी वाढू शकतो मंदीमुळे, वाढीचा दर आणखी वाढण्यास अडथळा निर्माण होतो. त्या व्यतिरिक्त आवर्ती नकारात्मक मागणी धक्के, जसे की श्रमिक बाजारातील लवचिकीकरण धोरणांमुळे निर्माण होणारे, दीर्घकालीन वाढीचा दर कमी होऊ शकतो. हिस्टेरेसिस प्रवृत्त करू शकणारे पहिली सूक्ष्म आर्थिक प्रक्रिया म्हणजे एकूण मागणीतील घटशी संबंधित कमी नवनिर्मिती दर, ज्यामुळे उत्पादकता वाढीमध्ये घट होते.

हिस्टेरेसिसवरील वादाचे पुनरुज्जीवन जागतिक मंदी नंतर च्या कालावधीत झाल्याचे पहावयास मिळते. राष्ट्रीय उत्पन्न, बेरोजगारी आणि इतर अनेक आर्थिक चले २००८ च्या मंदीनंतर च्या कालावधीशी तुलना करता अजूनही आवश्यक दरापेक्षा कमी आहेत ज्यामुळे हिस्टेरेसिसची धारणा मजबूत होण्यास मदत होते.

६.३ महागाईचे नव केन्सवादी प्रतिमान:

नव केन्सवादी समग्रलक्षी प्रतिमान हे शैक्षणिक अर्थशास्त्रज्ञ आणि केंद्रीय बँकांद्वारे चलनविषयक धोरण विश्लेषणासाठी एक महत्वाचे कार्यगृह बनले आहेत. हे मत्तेदारीच्या स्पर्धात्मक उत्पादन संस्था आणि गृहसंस्थाद्वारे नाममात्र कठोरतेशी संबंधित आहे जे अनिश्चित अंतराने इष्टतम किंमती आणि वेतन निश्चित करतात.

नवीन केनेशियन प्रतिमानाने तीन नेटवर्किंग चॅनेल सादर केले ज्याद्वारे महागाई निर्माण होते.

१. उत्पादन संस्था वेगवेगळ्या वेळी किंमती निश्चित करत असल्याने, उत्पादन संस्थांमध्ये किंमतीचे वैविध्य दिसते. हा किंमतीचा प्रसार महागाईच्या दराबरोबर वाढतो आणि त्यामुळे उत्पादनातील कार्यक्षमता कमी होते.
२. मत्तेदारी स्पर्धेच्या अंतर्गत ज्या उत्पादन संस्था किंमती ठरवतात, त्यांच्या किंमती त्यांच्या किरकोळ उत्पादन खर्चापेक्षा जास्त असतात. महागाई दराचा परिणाम उत्पादन संस्थांनी निर्धारित केलेल्या सरासरी नफा निरिच्छीतीवर होतो आणि त्यामुळे मत्तेदारी शक्तीमुळे अकार्यक्षमता निर्माण होते.
३. महागाईच्या उच्च स्तरावर, उत्पादन संस्थांचे किंमतीचे निर्णय तुलनेने कमी संवेदनशील असतात. ज्यामुळे एकूण मागणीवर त्याचा परिणाम होतो, जो उत्पादन संस्थेच्या वास्तविक किरकोळ खर्चाशी संबंधित असतो. त्यामुळे, चलनवाढीच्या उच्च दरांवर चलनविषयक धोरण कमी प्रभावी होते. यामुळे महागाई उच्च परिवर्तनशील होते, ती खर्चिक असते.

नव केन्सवादी फिलिप्स वक्र, तर्कसंगत अपेक्षांशी सुसंगत आहे. जॉन टेलर आणि स्टॅनले फिशर यांनी कॅल्व्हो किंमतीचा वापर करून काही सुसूत्रीकरण वापरले आहेत, कॅल्व्हो किंमतीच्या कठोरतेचे स्वरूप खालीलप्रमाणे दिले आहे.

प्रत्येक कालावधीत, फक्त एक यादृच्छिक अपूर्णांक $(1 - \theta)$ उत्पादन संस्था त्यांची किंमत पुनर्रस्थापित करू शकतात; इतर सर्व उत्पादन संस्था त्यांच्या किंमती अपरिवर्तित ठेवतात जेव्हा उत्पादन संस्था त्यांची किंमत पुनर्रस्थापित करायची असते, तेव्हा त्यांनी हे लक्षात घेतले पाहिजे की किंमती या अनेक कालावधीसाठी किंमत निश्चित असते म्हणून एक दीर्घ कालावधी निवडून किंमत निश्चित केली जाते Z_t जे "नुकसान सूत्र" किमान राखते.

$$L(Z_t) = \left(\sum_{k=0}^{\infty} (\theta B)^k E_t(z_t - P^*_{t+k})^2 \right) \dots\dots\dots 9$$

जेथे β शून्य ते एक च्या मध्ये असते. P^*_{t+k} हा ऑप्टिकल किंमतीचा लॉग आहे जो किंमतीत कठोरता नसल्यास फर्म $t+k$ कालावधीमध्ये सेट करेल.

इष्टतम पुनर्स्थापित किंमत:

इष्टतम मूल्य Z_t साठी चे वास्तविक धोरण (म्हणजेच पुनर्स्थापित करण्यासाठी उत्पादन संस्थांनी निवडलेली किंमत) अगदी सोपे आहे.

$$l^1(z_t) = 2 \sum_{k=0}^a (\theta B)^k E_t(z_t + P_{t+k}^*) = 0 \dots\dots\dots २$$

Z_t अटींना P^*_{t+k} अटींपासून वेगळे केल्यास. ३

$$\sum_{k=0}^a (\theta B)^k = \frac{1}{1-\theta B} \dots\dots\dots ४$$

असे समीकरण पुन्हा लिहावे लागेल.

$$\frac{z_t}{1-\theta B} = \sum_{k=0}^a (\theta B)^k \varepsilon_t P_{t+k}^* \dots\dots\dots ५$$

$$Z_t = (1-\theta B) \sum_{k=0}^a (\theta B)^k \varepsilon_t P_{t+k}^* \dots\dots\dots ६$$

वरील सर्व समीकरण असे सांगतात की उत्पादन संस्थेने आपली किंमत भविष्यात पुनर्स्थापित करण्याची अपेक्षा असल्यास व दर कालावधीत किंमत बदलण्यास असमर्थ ठरत असल्यास, उत्पादन संस्था आपल्या किंमती योग्य किंमतीच्या "सरासरी" जवळ ठेवण्याचा प्रयत्न करतील.

ही "संघर्षरहित इष्टतम" किंमत P_t^* म्हणून गृहीत धरली जाते. उत्पादन संस्थांच्या इष्टतम किंमत धोरणामध्ये किंमतीला किरकोळ खर्चावर निश्चित नफा फरक म्हणून सेट करणे समाविष्ट असते.

$$P_t^* = \mu + mC_t \dots\dots\dots ७$$

म्हणून इष्टतम पुनर्स्थापित किंमतीचे सूत्र पुढीलप्रमाणे लिहिले जाऊ शकते.

$$z_t = (1-\theta B) \sum_{k=0}^a (\theta B)^k E_t(u = m_{c_{t+k}}) \dots\dots\dots ८$$

न्यू- केनेशियन फिलिप्स वक्र:

कॅल्व्हो अर्थव्यवस्थेमध्ये एकूण चलनवाढीचे वर्तन.

एकूण किंमत पातळी म्हणजे कॅल्व्हो अर्थव्यवस्थेमध्ये ही शेवटच्या कालावधीतील एकूण किंमत पातळी आणि नवीन पुनर्स्थापित किंमतीची फक्त एक भारित सरासरी आहे, ज्याचा भर θ' द्वारे निर्धारित केला जातो.

$$P_t = \theta P_{t-1} + (1-\theta)z_t \dots\dots\dots ९$$

वर्तमान आणि मागील एकूण किंमत पातळींचे समीकरण म्हणून पुनर्निर्धारित किंमत व्यक्त करण्यासाठी वरील समीकरणाची पुनर्रचना केली जाऊ शकते.

$$Z_t = \frac{1}{1-\theta}(P_t - \theta P_{t-1}) \dots\dots\dots १०.$$

इष्टतम पुनर्स्थापित किंमतीसाठी समीकरण (८), प्रथम यादृच्छिक फरक समीकरण

$$y_t = ax_t + bE_{t+1} \dots\dots\dots ११$$

पुढील प्रमाणे सोडवता येईल

$$y_t = a \sum_{k=0}^{\infty} b^k E_t x_{t+k} = k \dots\dots\dots १२$$

समीकरण (८) चे परीक्षण करताना, आपण पाहू शकतो की Z_t ने पहिल्या क्रमाचा यादृच्छिक फरक समीकरणाचे पालन केले पाहिजे.

$$y_t = Z_t \dots\dots\dots १३$$

$$x_t = \mu + mC_t \dots\dots\dots १४$$

$$\alpha = 1 - \theta\beta \dots\dots\dots १५$$

$$b = \theta\beta \dots\dots\dots १६$$

पुनर्स्थापित किंमत

$$z_t = \theta B E_t z_{t+1} + (1 - \theta B)(\mu + mC_t) \dots\dots\dots १७$$

समीकरण (१०) मध्ये z_t मध्ये बदल केल्यास आपल्याला पुढील सूत्र मिळते.

$$\frac{1}{1-\theta}(P_t - \theta P_{t-1}) = \frac{\theta B}{1-\theta}(E_{t+1} P_{t+1} - \theta P_t) + (1 - \theta B)(\mu + mC_t) \dots\dots\dots १८$$

सूत्र पुढील प्रमाणे सोपे केले जाऊ शकते

$$\pi_t = B E_{t+1} \pi_{t+1} + \frac{(1-\theta)(1-\theta B)}{\theta} (\mu + mC_t - P_t) \dots\dots\dots १९$$

जिथे $\pi_t = P_t - \theta P_{t-1}$ हा महागाई दर आहे. हे समीकरण न्यू केनेशियन फिलिप्स वक्र म्हणून ओळखले जाते. त्यात म्हटले आहे की, महागाई दोन घटकांवर अवलंबून असते.

$$१. \text{पुढील काळातील अपेक्षित महागाई } E_t \pi_t + 1$$

$$२. \text{घर्षणरहित इष्टतम किंमत पातळीमधील अंतर. } \mu + mC_t \text{ आणि चालू किंमत पातळी } P_t$$

हे स्पष्ट करण्याचा आणखी एक मार्ग म्हणजे चलनवाढ वास्तविक किरकोळ खर्चावर

$$y_t = Zt$$

$$x_t = \mu + mc_t$$

$$a = 1 - \theta B$$

$$b = \theta B$$

सकारात्मकपणे अवलंबून असते. $mc_t - Pt$.

कॅल्व्हो प्रतिमानामधील उत्पादनसंस्था त्यांची किंमत सीमांत खर्चावर निश्चित नफा अधिक्य म्हणून ठेवू इच्छितात जर किमती आणि किमतीचे गुणोत्तर जास्त होत असेल. (म्हणजे जर $mc_t - Pt$) तर यामुळे महागाईचा दबाव वाढेल कारण ज्या उत्पादन संस्था किंमती पुनर्स्थापित करत आहेत.

- न्यू केनेशियन फिलिप्स वक्र आणि लुकासची टिका:

उत्पादन त्यांच्या संभाव्य पातळीपेक्षा जास्त राहिल्यास चलनवाढीची अपेक्षा कालपरत्वे वर जाईल हे सर्वमान्यपणे स्वीकारले जाते आणि धोरणकर्त्यांना चलनवाढ आणि उत्पादन यांच्यातील समतोल निवडण्यास फारसा वाव नाही.

$$\pi_t = \pi_{t-1} + \alpha - B\mu_t$$

त्यामुळे महागाईतील बदल आणि बेरोजगारीची पातळी यांचा संबंध आहे. न्यू केनेशियन फिलिप्स वाक्राच्या मते, मध्यवर्ती बँकेने भविष्यात सकारात्मक आउटपुट अंतर दूर करण्यासाठी स्वतःला वचनबद्ध असल्याची घोषणा करून (आणि लोकांचा विश्वास) कमी चलनवाढ ताबडतोब साध्य केली जाऊ शकते.

क्लारीडा, ग्याली आणि गर्तालर (१९९९) ने प्रमाणित न्यू केनेशियन प्रतीमानाची एक संक्षिप्त आवृत्ती सादर केली आहे जी नाममात्र किमतीच्या कठोरतेला मूर्त रूप देते फक्त मजुरीचा दर लवचिक असतो आणि श्रमिक बाजार नेहमीच पूर्ण असतो. नाममात्र वेतन कठोरतेला समाविष्ट करण्यासाठी प्रतीमानाचा विस्तार करणे आवश्यक आहे, परंतु समीकरणाची प्रणाली अधिक क्लिष्ट ठरते.

अपूर्ण स्पर्धात्मक उत्पादनसंस्थांमध्ये, मत्तेदारीयुक्त स्पर्धात्मक बाजारपेठेतील उत्पादन संस्था त्यांचा उत्पादन खर्च आणि भविष्यातील किंमत यावर त्यांच्या किमती निश्चित करतात. त्या आगामी काळातील किमतींची अपेक्षित भावी वाटचाल विचारात घेतात.

नवीन केनेशियन फिलिप्स वक्र (NKPC) वर्तमान महागाई ते भविष्यातील अपेक्षित चलनवाढ.

$$\pi_t = \lambda\chi_t + BE_t\pi_{t+1} + \mu_t$$

- येथे π_t हे त्याच्या दीर्घकालीन पातळीपासून चलनवाढीचे विचलन आहे.

- xt हे उत्पादनातील अंतर आहे, उत्पादनातील सध्याची पातळी आणि किमती पूर्णपणे लवचिक असल्यास प्रचलित होणाऱ्या पातळीमधील आनुपातिक फरक आहे.
- Et अपेक्षित कार्य जे t वेळेवर उपलब्ध असलेल्या माहितीवर सशर्त आहे.
- Ut ही व्यत्यय संज्ञा आहे जी समीकरणाशी जोडली जाते आणि खर्च वाढ धक्क्याची व्याख्या आहे.
- β हे एक मोजमाप आहे जो व्यक्तींच्या व्यक्तिनिष्ठ सवलतीचे दर मोजतो.
- λ हे एक सकारात्मक मापदंड आहे जे उत्पादन संस्थेच्या उत्पादन कार्याच्या वैशिष्ट्यांवर, विविध प्रकारच्या वस्तूंमध्ये बदलण्याची क्षमता, उत्पादन संस्थेच्या त्यांची किंमत बदलण्याची वारंवारता आणि β यावर अवलंबून असते.

नवीन केनेशियन फिलिप्स वक्र (NKPC) मिळवण्यासाठी गृहीतके:

१. कॅल्व्हो (१९८३) च्या अभ्यासानुसार कोणत्याही कालावधीत उत्पादन संस्था त्यांच्या किंमतींमध्ये सुधारणा करण्याची सतत शक्यता असते.
२. एकतर चलनवाढीचा दीर्घकालीन ट्रेड रेट शून्याच्या बरोबरीचा असतो (युन १९९६), ज्या काळात उत्पादन संस्था महागाई द्वारे निर्धारित दराने त्यांच्या किमती पुन्हा इष्टतम करत नाहीत.
३. नवीन केनेशियन फिलिप्स वक्र (NKPC) इष्टतम किंमत एकत्रित करून तयार केला जातो – उत्पादन संस्थांमध्ये निर्णय घेणे आणि नंतर चलनवाढीच्या दाराच्या आसपासच्या परिणामी समीकरणाचा प्रथम क्रम अंदाजे घेणे, जो युन (१९९६) यांच्या संशोधना नुसार गृहीतके वापरल्याशिवाय शून्य असणे आवश्यक आहे.
४. एकूण भांडवलाचा साठा अल्पावधीत निश्चित केला जातो, परंतु भांडवलाचे तात्काळ आणि विविध उत्पादन संस्थांमध्ये विनाखर्च पुनर्विलोकन केले जाऊ शकते.

नवीन केनेशियन प्रतिमानामध्ये महागाईची किंमत:

दीर्घकालीन समतोलतेमध्ये उत्पादनसंस्थांच्या किंमतींच्या वर्तनाची अंमलबजावणी करून, अस्कारी (२००४) नुसार नवीन केनेशियन प्रतिमानामध्ये सरासरी चलनवाढ आणि उत्पादनाच्या दरम्यान नकारात्मक समतोल आहे हे दाखवणे शक्य आहे.

नकारात्मक समतोल असण्याची कारणे:

१. जर उत्पादन संस्थांनी अनेक कालावधीसाठी त्यांच्या किमती निश्चित केल्या व महागाई सकारात्मक असल्यास त्यांच्या सापेक्ष किमती कालांतराने कमी होतील.
२. उत्पादन संस्थां त्यांच्या किमती ग्राहक पातळीवर वाढवतील जेणेकरून त्या सुरुवातीला एकंदर किमतीच्या पातळीपेक्षा जास्त असतील.
३. जेव्हा त्यांनी त्यांच्या किमती प्रथम निर्धारित केल्या तेव्हा उत्पादन संस्था त्यांच्या वस्तूंचे उत्पादन सामाजिकदृष्ट्या जे इष्टतम आहे, त्यापेक्षा कमी करतील आणि चलनवाढीमुळे त्यांची सापेक्ष किंमत कमी होईल, त्यामुळे त्यांच्या मालाचे जास्त उत्पादन होईल. जर एखाद्या सामाजिक नियोजकाने संसाधनांचे वाटप केले तर तो

किंवा ती मत्तेदारीच्या स्पर्धात्मक उत्पादन संस्थेद्वारे उत्पादित केलेल्या प्रत्येक प्रकारच्या चांगल्या उत्पादनाच्या किरकोळ उत्पादकतेशी बरोबरी करेल.

४. किमतीचा प्रसार हे महागाईचे वाढते कार्य आहे आणि रिअल ग्रॉस डोमेस्टिक प्रॉडक्ट (जीडीपी) हे स्थिर राज्य चलनवाढीचे घटते कार्य आहे.

टेलर किंमतनिर्धारण , कॅल्व्हो किंमतीपेक्षा किमतीच्या प्रसाराचे परिमाणात्मक परिणाम क्रमाने लहान आहेत.

टेलर प्राइसिंग असे मानते की उत्पादन संस्था त्यांच्या किमती यादृच्छिक ऐवजी स्थिर ठेवतात, सकारात्मक चलनवाढीच्या कालावधीच्या संख्येसह, सर्वात कमी सापेक्ष किमती असलेल्या उत्पादन संस्थांनी सरासरी लांबीपेक्षा एक कमी कालावधीसाठी त्यांच्या किमती बदलनार नाहीत.

जरी किमतीतील बदलांमधील सरासरी कालावधी तुलनेने कमी असला तरीही. कॅल्व्हो किंमती अंतर्गत, सर्वात कमी सापेक्ष किमती असलेल्या उत्पादन संस्थांनी त्यांच्या किमती अनिश्चित काळासाठी स्थिर ठेवल्या आहेत.

कॅल्व्हो प्राइसिंग आणि टेलर प्राइसिंगमधील किमतीच्या प्रसारासाठी परिमाणवाचक फरक महागाईच्या कल्याणकारी खर्चावर महत्त्वपूर्ण परिणाम करतो.

चलनवाढीचा दर ज्यामुळे सरासरी नफा अधिक्य कमी केला जातो तो प्रतीमानाच्या सर्व संरचनात्मक मापदंडांवर अवलंबून असतो ज्यामध्ये विविध प्रकारच्या वस्तूंमध्ये प्रतिस्थापनाची लवचिकता आणि नाममात्र किमतीची सरासरीचा समावेश होतो.

जेव्हा सर्व उत्पादन संस्थांच्या किमती चलनवाढीच्या दराने वाढतात, तेव्हा फिलिप्स वक्रचा उतार हा महागाईवाढीच्या दारापासून स्वतंत्र असतो.

चलनवाढीच्या उच्च दरावर चलनविषयक धोरण कमी प्रभावी होते:

चलनविषयक धोरणाची कमी झालेली परिणामकारकता ही चलनवाढीचा खर्च आहे. अस्कारी आणि रोपेल (२००६) दर्शविते की, विवेकाधीन चलनविषयक धोरणांतर्गत, मध्यवर्ती बँकेने महागाईतील फरकांना कमी तीव्रतेने प्रतिसाद देणे इष्टतम आहे.

चलनविषयक धोरणाचे परिणाम:

ज्या तीन माध्यमातून चलनवाढ खर्चिक असते ते दीर्घकालीन चलनविषयक धोरणासाठी (स्थिर चलनवाढीच्या राज्य पातळीची निवड) आणि अल्पकालीन स्थिरीकरण धोरण (किंमत-स्तरीय स्थिरतेची इष्टतम पातळी) या दोन्हीवर परिणाम करतात.

नव केनेशियन प्रतिमानामध्ये इष्टतम चलनवाढ:

१. वॉलमन (२००१) यांच्या मतानुसार जेव्हा चलनवाढ शून्य असते तेव्हा स्थिर स्थितीत किमतीचा प्रसार कमी केला जातो. नफा अधिक्याच्या विकृतीमुळे येणारा खर्च

महागाईपेक्षा कमी सकारात्मक दराने कमी केला जातो, महागाईचा इष्टतम दर निवडताना या दोन विकृतींचा खर्च फरकाने संतुलित केला पाहिजे.

२. अमनोएत (२००७) आणि अम्ब्लेर आणि इंतेखाबी (२००६) यांच्या अभ्यासानुसार जर तांत्रिक प्रगतीचा कल दर सकारात्मक असेल, तर वेतन आणि किमतीच्या चलनवाढीचे कल दर वेगळे असावेत जेणेकरून वास्तविक वेतन आर्थिक समतोल वाढू शकेल. नवीन केनेशियन प्रतिमानामध्ये तांत्रिक प्रगतीमुळे किमतीच्या चलनवाढीचा कल दर शून्याकडे कमी करण्याचे फायदे वाढतात.
 ३. चलनवाढीच्या उच्च दरांवर फिलिप्स वक्राची पाठराखणकरणे देखील चलनविषयक धोरणाची परिणामकारकता वाढवण्यासाठी अनुकूल ठरेल.
 ४. नवीन केनेशियन प्रतिमान किंमत पातळीच्या परिवर्तनशीलतेच्या इष्टतम पातळीशी संबंधित आहे.
 ५. चांगला अर्थाशास्त्राज्ञ केवळ नाममात्र किमतीची कठोरता गृहीत धरतो आणि त्यांचा असा विश्वास आहे की आर्थिक धोरण. जे अर्थव्यवस्थेला लवचिक किमतीनुसार समान समतोल प्राप्त करण्यास अनुमती देते.
- अशाप्रकारे, आपण असा निष्कर्ष काढू शकतो की नवीन केनेशियन प्रतिमानानुसार महागाईच्या खर्चाबद्दलची आपली गुणात्मक समज खूप समृद्ध केली आहे. ते मध्यवर्ती बँकांद्वारे नजीकच्या भविष्यासाठी अंदाज साधने म्हणून आणि चलनविषयक धोरणाच्या इष्टतम आचरणाचे विश्लेषण करण्यासाठी लागू केले जाऊ शकतात.

६.४ प्रश्न:

१. महागाईच्या संदर्भात स्थूल अर्थशास्त्रीय नव केन्सवादी प्रतिमान स्पष्ट करा.
२. केनेशियन गुणकाची हिस्टेरेसिस पुनर्रचना म्हणजे काय?
३. नव केनेशियन अर्थशास्त्र आणि एखादिक असमतोलाचे वर्णन करा.

६.५ संदर्भ:

1. Heijdra, Ben J. and Frederick Van Der Ploeg, 2002, Foundations of modern macroeconomics, Oxford University press, Oxford.
2. Dr. H.L Ahuja, Macro Economics, Theory and policy. S. Chand and Company Ltd. Ram Nagar, New Delhi 110055, Fifteenth Revised Edition.
3. Edward Shapiro Macro Economic Analysis, 5th edition Galgotia Publication (P) Ltd, New Delhi 110002, year 1997.

4. for module III Macro Economic New Keynesian, Arcand, J. Brezis (1993) Disequilibrium dynamic during the great depression. J. Macro exon 15(3)- 583-589.
5. Van Aarle, Bas (2017): Macroeconomic fluctuations in a New Keynesian disequilibrium model, Journal of Economic structure, ISSN 2193-2409, Springer, Heidelberg, vol.
- 6, 155-1 opp. 1-20 6. Rudiger Dornbusch Stanley Fischer, Richard Startz, Macroeconomics, Ninth edition. McGraw Hill education private limited 2004.
7. Mankiw, N. Gregory (2008). "New Keynesian Economics "The concise Encyclopaedia of Economics. Library of Economics and Liberty Retrieved 27 September 2010
8. Blanchard, O.J., Khan, C.M (1980). The solution of linear difference models under rational expectations Econometrica 48,1305-1311
9. Jordi Gali (2012), centre de Recerca en Economia Internacional
10. Steve Ambler, The costs of Inflation in New Keynesian model.

समग्रलक्षी अर्थशास्त्रीय धोरणे – I

घटक रचना

- ७.१. उद्दिष्टे
- ७.२. स्थूल आर्थिक धोरण
- ७.३. नियम विरुद्ध विवेक
- ७.३.१. चलनविषयक धोरणातील नियम विरुद्ध विवेकवाद
- ७.३.२. नियम विरुद्ध विवेक यासंबंधी विविध अर्थशास्त्रज्ञांचे दृष्टिकोन
- ७.४. विश्वासार्हता आणि प्रतिष्ठा
- ७.४.१. विश्वासार्हता आणि प्रतिष्ठेचे महत्त्व
- ७.४.२. प्रतिष्ठा आणि विश्वासार्हता: एक पर्यायी केनेशियन दृष्टीकोन
- ७.५ प्रश्न

७.१. उद्दिष्टे

- १. स्थूल आर्थिक धोरण समजून घेणे
- २. चलनविषयक धोरणातील नियम आणि विवेक यांचे महत्त्व जाणून घेणे.
- ३. विश्वासार्हता आणि प्रतिष्ठा यांच्यातील संबंध स्थापित करणे.
- ४. प्रतिष्ठा आणि विश्वासार्हतेसंबंधी केनेशियन दृष्टिकोन समजून घेणे

७.२. स्थूल आर्थिक धोरण

स्थूल आर्थिक धोरण आर्थिक उद्दिष्टे साध्य करत असताना व्यापार चक्रांचे परिणाम नियंत्रित करण्यावर लक्ष केंद्रित करते. विशिष्ट उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी स्थूल आर्थिक धोरणे तयार केली जातात. आर्थिक धोरण ठरवत असताना शाश्वत आर्थिक वृद्धीसाठी स्थिर आर्थिक परिस्थिती निर्माण करण्याचे उद्दिष्ट ठेवले जाते.

तसेच किंमत स्थिरता, पूर्ण रोजगार पातळी, राष्ट्रीय उत्पन्नाची पातळी वाढवणे, चालू खात्यातील शिल्लक, अर्थव्यवस्थेतील सहभागीघटकांची उपयुक्तता आणि जीवनमान उंचावण्यासाठी आर्थिक वाढ प्रदान करणे अशा प्रकारची दीर्घकालीन उत्पन्न वाढवण्यासाठी अनेक दुय्यम उद्दिष्टे सुद्धा आर्थिक धोरण तयार करत असताना ठेवली जातात. या धोरणांची

रचना अर्थव्यवस्थेमधील एकूण पुरवठा आणि एकूण मागणीवर प्रभाव टाकण्यासाठी केली जाते.

राजकोषीय धोरण हे आकारले जाणारे करांचे प्रकार आणि स्तर, सार्वजनिक कर्जाचे प्रमाण आणि स्वरूप, सरकारी खर्चाची पातळी आणि रचना यामधील बदल यासंबंधी असते. सरकार चालू आणि भांडवली खर्चाद्वारे आणि अप्रत्यक्षपणे, खर्च, कर, खाजगी उपभोग, गुंतवणूक आणि निव्वळ निर्यातीवरील हस्तांतरणाच्या परिणामाद्वारे आर्थिक क्रियाकलापांना खुले प्रोत्साहन प्रदान करत असते. राजकोषीय धोरण हे सरकारद्वारे उघडपणे नियंत्रित केलेले समग्रलक्षी आर्थिक धोरणाचे एकमेव अंग आहे. सध्याच्या संस्थात्मक तरतुदीनुसार, सरकारच्या कर-खर्च-कर्ज कार्यक्रमात चढ-उतार करून एकूण मागणी प्रवृत्त करणे हे वित्तीय धोरणाचे उद्दिष्ट आहे. १९३० च्या दशकात अशा प्रकारचे वित्तीय धोरण वापरण्याचे श्रेय जे.एम. केन्स यांना जाते ज्यांनी मौद्रिक धोरणाला काही स्थूल आर्थिक उद्दिष्टे साध्य करण्याचे साधन म्हणून संबोधले आहे .

चलनविषयक धोरणाची व्याख्या समष्टि आर्थिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी मध्यवर्ती बँकेच्या पैशाच्या पुरवठ्यावर नियंत्रण ठेवणारे एक धोरण म्हणून केली जाऊ शकते. पारंपारिक आर्थिक धोरणांमध्ये व्याजदरांचे समायोजन, खुल्या बाजारातील क्रिया आणि बँक राखीव निधी निर्धारित करणे यांचा यामध्ये समावेश होतो. बाजार अधिक कार्यक्षमतेने कार्यरत करण्यासाठी पुरवठा-बाजूची धोरणे तयार केली जातात. पुरवठा-बाजूला धोरणाचे दोन मुख्य प्रकार आहेत. मुक्त बाजाराच्या पुरवठा बाजूला स्पर्धात्मकता वाढवण्यासाठी धोरणांद्वारे कोणताही सरकारी हस्तक्षेप नसतो. उदाहरणार्थ, खाजगीकरण, नियंत्रणमुक्ती, कमी आयकर दर आणि कामगार संघटनांची कमी झालेली शक्ती.

हस्तक्षेपवादी पुरवठा-बाजूचे धोरण हे बाजारपेठेच्या अपयशावर मात करण्यासाठी सरकारी हस्तक्षेप म्हणून स्वीकारले जाते. उदाहरणार्थ, वाहतूक, शिक्षण आणि दळणवळणावर सरकारी खर्च जास्त केला जातो. पुरवठा बाजूच्या धोरणात खाजगी क्षेत्राला सरकारी मालकीची मालमत्ता विकणे. नियंत्रणमुक्त करणे- म्हणजे एखाद्या विशिष्ट उद्योगातील सरकारचे अधिकार कमी करणे, यास सहसा उद्योगामध्ये अधिक स्पर्धा निर्माण करण्यासाठी मान्यता दिली जाते. वर्षानुवर्षे, नियमन आणि नियंत्रणमुक्तीच्या समर्थकांमधील संघर्षामुळे बाजारातील परिस्थिती बदलली आहे. आयकर दर कमी करणे. - लोकांना अधिक कठोर परिश्रम करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे, ज्यामुळे प्रदान केलेल्या श्रमाच्या तासांमध्ये वाढ आणि अधिक उत्पादनामुळे कामगार पुरवठ्यात वाढ होईल. त्याचप्रमाणे महामंडळ करत कपात केल्याने कंपन्यांना जास्त नफा मिळतो तो नफा ते पुढील गुंतवणुकीसाठी वापरू शकतात आणि प्रोत्साहन म्हणून काम करतात. श्रम बाजारांची नियंत्रण मुक्तता- कामगार संघटनांची शक्ती कमी करते, बेरोजगारीचे फायदे कमी करते, किमान वेतन काढून टाकणे या सर्व सुधारणांचा उद्देश कामगार बाजार अधिक लवचिक बनवणे हा आहे. उदा. जेव्हा उत्पादन संस्थांसाठी कामगारांना कामावर ठेवणे आणि काढून टाकणे सोपे आणि/किंवा स्वस्त असते, तेव्हा त्यांना कामावर घेण्याची अधिक शक्यता असते. आर्थिक बाजारपेठा नियंत्रणमुक्त करणे. - वित्तीय बाजारांचे नियंत्रणमुक्तीमुळे व्याजदरांची अस्थिरता वाढू शकते. जुलै १९९१ पूर्वी RBI नियमाने बँका आणि इतर वित्तीय (डिपॉझिटरी) संस्थांद्वारे ठेवीच्या विविध श्रेणींवर भरता येणाऱ्या व्याजदरांवर

कमाल मर्यादा घातली होती. सध्याच्या परिस्थिती मध्ये, व्यावसायिक बँका आणि इतर बँकिंग संस्था त्यांचे व्याज दर निश्चित करू शकतात. मुक्त व्यापार वाढवला जात आहे. व्यापारातील इतर अडथळे कमी केले जात आहेत. विनिमय दर समायोजन हा आणखी एक धोरणात्मक उपाय आहे. परकीय चलन बाजारातील मागणी आणि पुरवठा यामुळे ठराविक वेळी नाममात्र विनिमय दर निर्धारित होते. विनिमय दरामध्ये केलेला हस्तक्षेप ही एक विनिमय दरांमधील हालचालींमुळे होणारे मूल्यांकन परिणाम दूर करण्यासाठी अवलंबलेली प्रक्रिया आहे. सदर प्रकरणामध्ये विनिमय दर आणि चलनवाढ्यांच्यातील संबंध एक समष्टि आर्थिक धोरण उपाय म्हणून पाहणार आहोत, वास्तविक जगामध्ये अनेक धोरणे अंतर्गत आणि बाह्य अशा दोन्ही प्रकारच्या अडथळ्यांच्या अधीन असतात. सामान्यतः असे मानले जाते की राजकोषीय धोरण (म्हणजे कर दर किंवा सरकारी खर्चातील बदल) यामध्ये अंमलबजावणी आणि परिणाम यामध्ये खूप मोठे अंतर असते, अनेकदा अर्थसंकल्प उशिराने मंजूर होतात. चलनविषयक धोरणामध्ये अंमलबजावणी मधील अंतर फारच लहान असते, मुख्यत्वे अंतर्गत कालावधी कमी असल्यामुळे आणि राजकोषीय धोरणामध्ये आर्थिक स्थितीकरणाव्यतिरिक्त इतर समस्या असू शकतात म्हणून, असे गृहित धरू की केवळ मौद्रिक धोरण उत्पादन स्थिर करण्यासाठी वापरले जाते.

स्थूल अर्थशास्त्रीय सिद्धांत हे सनातनी, नवसनातनी, केन्सवादी, नवकेन्सवादी यांसारख्या अर्थशास्त्राच्या विविध शाखांद्वारे मांडले गेले आहेत. पुढे आपण यापैकी काहींचा अभ्यास करणार आहोत.

७.३. नियम विरुद्ध विवेक

अर्थशास्त्रज्ञ सामान्यतः नियम किंवा विवेक म्हणून धोरण बनविण्याच्या पद्धतींचे वर्गीकरण करतात. नियम हे वेळेची सुसंगतता देतात. अल्पावधीत जनतेने मागणी केलेला परिणाम दीर्घकाळात अपेक्षित असलेल्या परिणामाशी सुसंगत असतो. चलनविषयक धोरण नियमांचे खालील पैलू आहेत - धोरण प्रतिसाद जे पूर्वनिर्दिष्ट योजनांचे पालन करतात, व बाजार पेठेला अर्थव्यवस्थेच्या घटकांवर सोडण्याऐवजी बाजारपेठेला दिशानिर्देश देतात. अर्थशास्त्रीय नियमांमुळे धोरणकर्त्यांना रोजगार वाढ सुलभ करण्यासाठी अल्पकालीन चलनवाढ यासारख्या सहज प्रलोभनांपासून दूर राहणे सोपे होते.

नियमांचे प्रकार:

- अ. **सतत पैशांच्या वाढीचा नियम** - अर्थव्यवस्थेची स्थिती काहीही असली तरी पैशाचा पुरवठा स्थिर दराने वाढत राहतो. हा नियम मागणीच्या चढउताराचा एकमेव स्रोत पैसा आहे असे सांगतो.
- आ. **कार्यकर्ता नियम** - हा नियम आर्थिक धोरणाने उत्पादनाच्या पातळीवर तसेच चलनवाढीवर प्रतिक्रिया दिली पाहिजे.

उत्पादनातील अंतर $(y - y^p)$ चलनवाढ $(\pi - \pi^T)$ विचारात घेतल्यास (उत्पादनातील अंतर म्हणजे अर्थव्यवस्थेचे वास्तविक उत्पादन आणि संभाव्य उत्पादन यांच्यातील फरक होय). संभाव्य उत्पादन म्हणजे एक अर्थव्यवस्था जेव्हा सर्वाधिक कार्यक्षम असते-म्हणजे पूर्ण

क्षमतेने काम करते तेव्हा जास्तीत जास्त वस्तू आणि सेवा निर्माण होतात. अनेकदा, संभाव्य उत्पादनाला अर्थव्यवस्थेची उत्पादन क्षमता म्हणून संबोधले जाते. आणि महागाईतील अंतर = वास्तविक जीडीपी – अपेक्षित जीडीपी]

कायडल्यांड आणि प्रेस्कॉटयांच्या म्हणण्या नुसार, (१९७७) नियम हे सार्वजनिक धोरणकर्ते आणि त्यांच्या संभाव्य कृतींवर परिणाम करणाऱ्या घटकांचे निरीक्षण करतात. १९३० च्या दशकात हेन्रीसायमन्सने किमतीच्या पातळीबद्दल अनिश्चितता कमी करण्यासाठी आणि त्याद्वारे खाजगी-क्षेत्राचे नियोजन सुलभ करण्यासाठी आर्थिक नियमांना प्रोत्साहन दिले. अशा नियमांचे सर्वोत्तम उदाहरण मिल्टन फ्रीडमन यांनी दिलेले आहे, जे एक वाजवी धोरण म्हणून सतत पैशाच्या वाढीचा नियम सुचवतात. असा आणखी एक नियम स्टॅनफोर्ड इकॉनॉमिस्ट जॉन टेलर यांनीही तयार केला होता. त्यांच्या शिफारशींमध्ये मध्यवर्ती बँकांनी व्याजदर तुलनेने उच्च (कठोर चलनविषयक धोरण) ठेवावेत जेव्हा चलनवाढ त्याच्या लक्ष्यापेक्षा जास्त असते म्हणजे जेव्हा अर्थव्यवस्था पूर्ण-रोजगार पातळीच्या वर असते आणि उलट परिस्थितीत तुलनेने कमी-व्याज दर ठेवावा.

धोरण हे नियमाचे पालन करून किंवा विवेकबुद्धी वापरून निर्धारित केले जावे यावर बराच काळ वाद सुरू आहे. सुरुवातीला असे वाटू शकते की विवेकबुद्धीनुसार, एखाद्याला नेहमी नियम पाळण्याचा पर्याय असतो, कारण विवेक हा नेहमीच नियमावर वर्चस्व गाजवत असतो. आपण पुढे पाहणार आहोत की असे होत नाही, कारण कोणतीही कृती करण्यास मुक्त असण्याची क्षमता अनिष्ट परिणाम घडवू शकते. तत्त्वतः नियम खूप गुंतागुंतीचे असू शकतात हे लक्षात ठेवून आपण अधिक क्लिष्ट नियमांऐवजी साध्या नियमांवर लक्ष केंद्रित करू परंतु पारंपारिक आर्थिक धोरणाशी संबंधित नियम हे अनिश्चिततेवर लक्ष केंद्रित करतात. आर्थिक धोरणाचा उत्पादनावरील परिणाम नीट समजला नाही तर ते धोरण स्थिर होण्याऐवजी अस्थिरहोते. मिल्टन फ्रीडमनच्या विचारातून आलेला हा मुद्दा पुढील विवेचनातून अधिक स्पष्ट होईल.

समजा चल X_t आहे जे पॉलिसी मेकरला स्थिर करायचे आहे. जेव्हा आर्थिक धोरण लागू केले जाते तेव्हा Z_t ला त्या चलाचे वर्तन दर्शवू दिले आणि Y_t चा धोरणावर प्रभाव असू द्यावा. नंतर $Z_t = X_t + Y_t$, किंवा धोरण अंतर्गत चलाचे वर्तन = चलाचे वर्तन + चलाचे परिणाम. स्थिरीकरण धोरण केवळ तेव्हाच प्रभावी होईल जेव्हा $\sigma_z^2 < \sigma_x^2$ किंवा धोरण अंतर्गत चलातील फरक हा धोरणाशीवायफरक कमी आहे. X , Y आणि Z च्या व्याख्यांमधून आपण पाहतो की:

$$\sigma_z^2 = \sigma_x^2 + \sigma_y^2 + 2r_{xy}\sigma_x\sigma_y$$

जेथे

r_{xy} हा x आणि y मधला सहसंबंध आहे. त्यामुळे धोरण फक्त तेव्हाच स्थिर होईल जेव्हा.

$$r_{xy} < -\frac{1}{2} \frac{\sigma_y}{\sigma_x}$$

सर्व प्रथम हे लक्षात घ्यावे लागेल की धोरण मूलतः अर्थव्यवस्थेतील चढउताराला प्रत्युत्तर म्हणून निर्माण केले जाते. दुसरे म्हणजे धोरण निर्माण करत असताना ठेवलेल्या आवश्यक अटी व्यवहारात पूर्ण करणे कठीण असते. धोरणाच्या परिणामांचे मानक विचलन (standard deviation) धोरण बदलाच्या मानक विचलनाच्या बरोबरीचे असल्यास, धोरण कमीतकमी अर्ध्या वेळेस योग्य दिशेने जाणे आवश्यक आहे (म्हणजे, सहसंबंध -5 आणि -1 दरम्यान असणे आवश्यक आहे.) विलंबांच्या (lags) अस्तित्वामुळे अर्थव्यवस्थेला चालना मिळू शकते कारण धोरणांचे परिणाम आधीच सुरू होत आहे किंवा अर्थव्यवस्था शिखरावर पोहोचल्या नंतर ती उतरतीला लागत आहे. चलावर धोरणाचे परिणाम जितके कमी असतील तितके ही परिस्थिती अधिक सहजतेने गाठली जाते. धोरणाचे परिणाम धोरणाच्या भिन्नतेपेक्षा लहान आहेत असे गृहीत धरावे लागेल.

धोरण कर्त्याची विवेकबुद्धी दिलेल्या परिस्थितीला प्रतिसाद म्हणून सर्वोत्तम धोरण तयार करण्यासाठी व्यापक अवकाश प्रदान करते. नवीन धोरण प्रत्येक कालावधीत अनपेक्षित परिस्थितीत लवचिकता प्रदान करते. जर धोरणकर्त्यांनी विवेकी धोरण निवडले असेल, तर ते भविष्यातील कृती किंवा क्रियाकलापांना कोणतेही बंधन घालत नाहीत. धोरणकर्ते उत्पादन संस्था आणि सामान्य लोकांच्या अपेक्षेपेक्षा अधिक विस्तारात्मक धोरण लागू करू शकतात, परिणामी, आर्थिक उत्पादनात वाढ होईल आणि अल्पावधीत बेरोजगारी कमी होईल. जेव्हा परिस्थिती अनिश्चित असते आणि धोरण-निर्मात्यांच्या घोषणा सामान्य लोकांसाठी विश्वासाह असतात अशा परिस्थितीत धोरणकर्त्याची विवेकबुद्धी सार्वजनिक हिताची अधिक चांगल्या प्रकारे सेवा करू शकते. जर त्यांनी विस्तारक धोरण अवलंबिले नाही तर त्यांची दीर्घकाळात महागाई संदर्भात कामगिरी चांगली असू शकते.

७.३.१. चलनविषयक धोरणातील नियम विरुद्ध विवेकवाद:

मिशकीन आणि बहुतेक अर्थशास्त्रज्ञांनी चलनवाढीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी मौद्रिक धोरणाची रचना करण्यात यावी असे सांगितले आहे. ज्याला मर्यादित विवेक म्हटले जाऊ शकते जे पारंपारिक मुद्राधोरण नियमांचा आणि विवेकाचा समतोल साधते. अशा प्रकारे द्वेधात्मक विवेकाधीन धोरणाची छाप टाकून देतात. नियम खूप कठोर असू शकतात कारण ते कोणतीही आकस्मिकता पाहू शकत नाहीत, नियमांची दुसरी समस्या म्हणजे नियम निर्णय क्षमतेचा वापर करत नाहीत. तिसरे म्हणजे अर्थव्यवस्थेच्या रचनेची योग्य माहिती न घेता नियम लादले गेले तर कोणताही धोरणात्मक निर्णय चुकीचा सिद्ध होईल. अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक बदलांमुळे आर्थिक प्रतिमानामधील गुणकांमध्ये बदल घडून येतो, यामुळे विवेकबुद्धी योग्य ठरते. अशा प्रकारच्या निर्णयास द्वेधात्मक - विवेकाधीन धोरण असे म्हणतात.

कालावधी साठी जेव्हा धोरण कर्त्यांना इष्टतमचलनविषयक नियमन नियम किंवा भविष्यातील योजना आखायची असते अशावेळी चलनविषयक धोरणाच्या विश्वासाहतेची समस्या उद्भवते. अशा परिस्थितीत खाजगी क्षेत्राचा समतोल राखण्याच्या गरजेतून निर्माण झालेल्या काही मर्यादांनुसार चलन प्राधिकरणाला अधिकाधिक कार्य करावे लागेल. जेव्हा धोरण करते भविष्यातील कालावधीसाठी t_0+s सर्वोत्कृष्ट धोरण निवडतात तेव्हा धोरणकर्त्याने या कालावधीसाठी t_0+s धोरणाचा वेळोवेळी खाजगी आर्थिक क्षेत्राच्या

वर्तनावर याचा कसा परिणाम होईल याचा विचार केला पाहिजे जेव्हा t_0+s कालावधी येतो तेव्हा खालील समस्या उद्भवते: t कालावधीसाठी निर्धारित केलेल्या चलनविषयक धोरणाचा मार्ग यापुढे इष्टतम असेल का? $t_0 + s$ कालावधीत सुद्धा जर t_0 कालावधी साठी निर्धारित केलेले धोरण प्रभावीपणे राबवविले तर हे धोरण t_0+s कालावधी साठी सुद्धा इष्टतम असेल. सामान्यतः, चलनविषयक धोरणाच्या तज्ञांच्या अभ्यासानुसार, असे धोरण यापुढे इष्टतम राहणार नाही. ग्राहकांनी घेतलेले निर्णय t_0 आणि t_0+s या कालावधी दरम्यान घेतलेले असतात व ते निर्णय अंमलात आलेले असतात परिणामी, चलनविषयक धोरण यापुढे त्यांच्यावर प्रभाव टाकू शकत नाही. अशा परिस्थितीत आर्थिक धोरण निर्मात्याला अनेक समस्यांचा सामना करावा लागतो, तात्कालिक परिस्थिती मध्ये योग्य असलेल्या धोरण ऐवजी ते वेगळ्या धोरणास प्राधान्य देतील. या परिस्थितीत, त्याने केलेली मूळ निवड गतिमानपणे विसंगत (dynamically inconsistent) असेल. t_0 कालावधीसाठी इष्टतम असणारे चलनविषयक धोरण हे धोरण गतिमानपणे t_0+s कालावधी साठी विसंगत असेल. म्हणून मागील कालावधीत स्वीकारलेले धोरण यापुढे इष्टतम नसेल.

दिलेल्या स्पष्टीकरणात,

(t) – पॉलिसी निर्मात्यांद्वारे कोणतीही पॉलिसी तयार केली जाते तेव्हाचा कालावधी.

(t_0)— पॉलिसी प्रत्यक्षात लागू केली जाते तो कालावधी.

(t_0+s) हा भविष्यातील कालावधी आहे जेथे समान जेथे समान धोरण अद्याप चालू आहे.

सर्वसाधारणपणे, अर्थव्यवस्थेत काही बाह्यत्वे अस्तित्वात असतात आणि त्यामुळे गतिमान विसंगती नियंत्रित करण्यासाठी पुरेशी साधने उपलब्ध नसतात. अशी स्थिती बहुसंख्य अर्थव्यवस्थांमध्ये आढळते.

यातून असे दिसून येते कि जर चलनविषयक निर्णय घेणाऱ्याने निर्धारित कालावधीचा आदर करणे महत्वाचे आहे कारण चलनविषयक धोरणातील बदलाची किंमत खूप मोठी असते, असे वर्तन ठेवल्यास गतिशील विसंगती समस्या अप्रासंगिक बनते. प्रत्यक्षात, चलनविषयक धोरण विवेकाधीन वातावरणात निर्धारित केले जाते ज्यामध्ये निर्णय अनुक्रमे घेतले जातात आणि धोरणकर्त्यांनी घेतलेल्या निर्णयांचा आढावा घेणे ही एक सामान्य प्रथा आहे. या स्थितीमध्ये, खाजगी मध्यस्थ आर्थिक धोरण निर्मात्यांच्या भविष्यातील योजनांचा अंदाज वर्तवतील जी धोरणे यापूर्वी योग्य असल्याचे सिद्ध झाले आहेत त्या ऐवजी नवीन धोरण लागू करण्याची अपेक्षा करतील.

किडलँड आणि प्रेस्कॉट (1977) असे म्हणतात की, विवेकाधीन वातावरणात, ज्यामध्ये धोरणकर्ते केवळ सद्यस्थिती लक्षात घेऊन धोरणाचा अवलंब करतील, याचा परिणाम सामान्यतः सामाजिक कार्य जास्तीत जास्त होणार नाही. फायद्यांपासून सुरुवात करून ते उत्पादन वाढवून अनपेक्षित महागाई निर्माण करू शकते आणि त्यामुळे नैसर्गिक

बेरोजगारीदरापेक्षा कमी बेरोजगारीदर निर्धारित करू शकते. व सरकारी महसूल देखील वाढवू शकतो, ज्याचा नवीन कर उत्पन्न आकारण्यासारखाच परिणाम होईल, बॅरो आणि गॉर्डन (1983) दर्शवतात की नियम-आधारित चलनविषयक धोरण स्वीकारल्यास विवेकाधीन धोरणापेक्षा कमी खर्च येतो. चलनविषयक धोरण नियम वापरण्याच्या बाबतीत, मध्यवर्ती बँक महागाईची अशी पातळी निवडेल जी अपेक्षित महागाईशी सुसंगत असेल. याचा परिणाम महागाई मुले होणारे नुकसान कमी होईल. चलनविषयक धोरण नियमांच्या वापरामुळे विवेकाधीन धोरणापेक्षा अधिक समाधानकारक परिणाम मिळतात, जे किडलँड आणि प्रेस्कॉट यांनी विषद केलेल्या निष्कर्षाशी जुळतात. विवेकाधीन धोरणाच्या बाबतीत चलनवाढपूर्वाग्रहाचे अस्तित्व दोन कारणांमुळे उद्भवते: एक वस्तुस्थिती ही आहे की जेव्हा आर्थिक मध्यस्थांच्या अपेक्षा निर्धारित केल्या जातात तेव्हा मध्यवर्ती बँक अपेक्षित चलनवाढीपेक्षा जास्त चलनवाढ निर्माण करण्यास उत्तेजित होते आणि दुसरे कारण म्हणजे मध्यवर्ती बँक चलनवाढीचा दर शून्यावर येण्यास प्रतिबंध करू शकत नाही.

याचे स्पष्टीकरण असे आहे की चलनवाढीचा दर शून्यावर आणण्या संबंधीचे चलनविषयक धोरण धोरणकर्ते राबवतील याची शाश्वती नसते. महागाईचा दर शून्य असेल आणि खाजगी मध्यस्थांचा अंदाज महागाई शून्य असेल असा असेल या गृहीतकावर आधारित असेल, असे जरी त्यानी जाहीर केले, तरीही किंमत पातळी वाढण्यास प्रवृत्त करणे हे खाजगी मध्यस्थांच्या हिताचे असते.

७.३.२. नियम विरुद्ध विवेक यासंबंधी विविध अर्थशास्त्रज्ञांचे दृष्टिकोन:

नियम विरुद्ध विवेक या वादाचा उगम हेन्री सायमन्सच्या लेखनातून झाला आहे. चलन आणि मागणी देय ठेवीचे प्रमाण निश्चित करणे किंवा आर्थिक प्राधिकरणाने आपली प्रतिष्ठा मागे ठेवून अर्थव्यवस्थेच्या विविध अवस्थांमध्ये कोणती कारवाई केली जाईल याची घोषणा करताना सर्वसाधारणपणे धोरणात्मक नियम निर्दिष्ट केला जाऊ शकतो. जरी टेलर नियमासारख्या समीकरणाच्यास्वरूपात नियम निर्धारित केलेले, तरीही त्यासाठी उत्पादनाची नैसर्गिक पातळी आणि अपेक्षित किंमती यासारख्या चलांची आवश्यकता असतेच हि चले फक्त अंदाज असतात.

जेव्हा अर्थव्यवस्था घसरत असते तेव्हा तो पैशाचा पुरवठा वाढवत असतो तेव्हा सक्रिय नियम कार्यरत असतो व जेव्हा पैशाचा पुरवठा वार्षिक ठराविक टक्केवारीने वाढतो तेव्हा त्याला निष्क्रिय धोरण नियम म्हणतात.

सकृत दर्शनी नियम हे नियामक असतात परंतु त्यापैकी काही नियम हे मार्गदर्शक आहेत, याचा अर्थ ते धोरण कर्त्यांना अधिकचे स्वातंत्र्य देतात त्या मूल्यांचा अंदाज लावतात. नियमांमधला धोका म्हणजे नियमांसाठी प्रशासकीय अधिकार बदलण्याची प्रवृत्ती, ज्यामुळे स्पर्धा कमकुवत होते आणि सरकारी क्रियाकलापांचा विस्तार होतो.

१९९० मध्ये, अमेरिकेचे राष्ट्र अध्यक्ष जॉर्ज एच. डब्ल्यू. बुश यांनी कॉंग्रेसला दिलेल्या त्यांच्या संदेशात "पॉलिसी रूल" ऐवजी "पॉलिसी सिस्टीम" हा शब्द वापरला. विवेकबुद्धीने वित्तीय संस्थांना आवश्यक जबाबदारी सोपवणे आवश्यक आहे जसे की फेडरल रिझर्व्ह (किंवा मध्यवर्ती बँक) समष्टी आर्थिक उद्दिष्टे आणि धोरणे त्यांना योग्य वाटतील अशा

पद्धतीने ठरवण्यासाठी त्यांना स्वातंत्र्य दिले पाहिजे. अर्थ तज्ञ केनेथॉरोयांच्या म्हणण्यानुसार अनिश्चिततेचे जग विवेकी धोरणांची मागणी करते. निर्णय हे वेळ आणि अनुभवानुसार सुधारत असतात, त्यासाठी आवश्यक असणारी माहिती असते जी फक्त अनुक्रमे उपलब्ध असते.

मध्यवर्ती बँकेसारखी निर्णय घेणारी संस्था, त्यांच्या समोर असलेल्या समस्येचे विश्लेषण करते आणि सर्वोत्तम धोरणात्मक कारवाईचा निर्णय घेते. जेव्हा अर्थव्यवस्थेत व्यत्यय निर्माण करणाऱ्या प्रारंभिक परिस्थितीत बदल करता येत नाही तेव्हा विवेकाधीन धोरण विसंगत ठरू शकते. किंवा जेव्हा धोरण पूर्णत्वास येण्यास उशीर लागतो तेव्हा दूरदृष्टी आवश्यक असते. परिणामी नियम विरुद्ध विवेक असा वाद प्रायोगिकपणे चालूच राहतो.

जर पैशाचा पुरवठा नियमित केला असेल, तर चलनवादी हे पैसा आणि बाजारातील किमती यांच्यातील अंतर्निहित दुवा शोधतात. अनुभवजन्य तपासणीसाठी पैशाची व्याख्या आणि स्थिर वेग-अभिसरण कार्य यांचा अभ्यास आवश्यक आहे. अशा परिस्थितीत चलन अधिक मागणी-ठेवीहि पैशाची व्याख्या नियम ठरविण्यासाठी पुरेशी नाही कारण लोक पैसे साठवतात (तरलतेला प्राधान्य देतात), बरेच "पैसा सदृश्य" पर्याय अस्तित्वात असू शकतात, वेतन आणि किमतीची कठोरता अस्तित्वात असू शकते. जर मजुरी आणि किमतीची कठोरता मर्यादित असेल, तर एखादा नियम कार्य करू शकतो, पण त्यासाठी त्याला इक्विटी किंवा बॉन्ड्स सारख्या पर्यायांची आवश्यकता नाही; कर्जे दीर्घ मुदतीची असणे आवश्यक आहे जेणेकरून मुदलाची परतफेड करणे बंधनकारक असणार नाही. सायमन याच्या मतानुसार, असे धोरण विरोधाभासी दिसते, कारण त्यासाठी एकीकडे बुद्धिमान आर्थिक व्यवस्था आणि दुसरीकडे नियमांची विश्वासाहता आवश्यक असते.

मिल्टन फ्रीडमन यांनी पैशाच्या पुरवठ्यासंबंधी दोन नियम मांडून या संबंधी युक्तिवाद केला आहे, एक "k-टक्के नियम" आणि "फ्रीडमन नियम", ज्याला त्यांनी नंतर अनुक्रमे "५ टक्के आणि २ टक्के नियम" म्हणून संबोधले, 5 टक्के नियमात, "पैशाचे एकूण प्रमाण देशांतर्गत स्थिरतेच्या आवश्यकतांनुसार स्वयंचलितपणे निर्धारित केले जाते". आंतरराष्ट्रीय परिस्थितीशी सामना करण्यासाठी, फ्रीडमनने तरल विनिमय दरासह ५ टक्के नियमाची तरतूद दर्शविली आहे. तथापि, २ टक्के नियम, अर्थव्यवस्थेतील कठोरपणा आणि कालावधी यांच्या प्रभावांविरुद्ध चालतो, जे अल्पकालीन आहेत. दीर्घकालीन २ टक्के नियमानुसार व्याज दर अंदाजे शून्य होण्यासाठी पैसे तयार करण्याच्या संधी त्याग खर्चाशीबरोबरी साधण्यासाठी नाममात्र व्याज दर आवश्यक असतो. अगदी अलीकडे जेफ्रीब्रेनन आणि जे. बुकानन यांनी राजकीय कारणास्तव आर्थिक नियम स्वीकारले आहेत - विवेकबुद्धी असलेले, मध्यवर्ती बँकेला सामाजिकदृष्ट्या इष्टतम असलेला चलनवाढीचा दर निर्माण करण्याची परवानगी द्यावी. जेणेकरून त्यांना पैशाच्या निर्मितीतून मिळणाऱ्या उत्पन्नाचा आनंद घेता येईल.

पैशाचे कार्य स्थिर गतीने होण्यासाठीचे संशोधन दुय्यम होते कारण पैशाच्या वेगाचे सूत्र अल्पावधीत परिवर्तनशील असते. त्याऐवजी फ्रीडमन अधिक सामान्य पुराव्याकडे वळले, ज्यात त्यांनी अनुभवजन्य विश्लेषणासाठी स्थायी-उत्पन्न संकल्पनेचा वापर केला. Finn Kydland आणि Edward Prescott 1977 यांच्या म्हणण्यानुसार, धोरण नियम हे

सामाजिक कल्याणात सुधारणा आणू शकतात. प्रशासनातील बदलामुळे लोक त्यांच्या अपेक्षा आणि त्यांचे सध्याचे निर्णय बदलतात. वेगवेगळ्या प्रशासनाच्या कर धोरणांबद्दल लोकांच्या वेगवेगळ्या अपेक्षा असतात. लोकांना अशा बदलांची थोडीशी माहिती झाल्यावर, ते त्यांच्या अपेक्षा समायोजित करतात आणि त्यानुसार आपले वर्तन करतात. जे अर्थव्यवस्थेच्या सद्यस्थितीत समतोल साधू शकतात किंवा साधू शकत नाहीत. अशा स्थितीत काही धोरण नियम या अर्थाने अपूर्ण असतात कारण त्यांच्या प्रतिसादाची यंत्रणा सुरुवातीच्या परिस्थितीवर अवलंबून असते आणि त्यानंतरच्या कालावधीत सुरुवातीचे धोरण चालू ठेवणे इष्टतम नसते.

रॉबर्ट जे. बॅरो आणि डेव्हिड गॉर्डन यांनी असे मत व्यक्त केले की लोक अचानक होणारी चलनवाढ दूर करण्यासाठी त्यांच्या चलनवाढीच्या अपेक्षा समायोजित करतील, ज्यामुळे उच्च चलन पुरवठा आणि समतोल चलनवाढीची शक्यता निर्माण होईल. धोरणात्मक नियम लागू केले असल्यास, अपेक्षा-आधारित चलनवाढ होणार नाही, परंतु धोरण निर्मात्यांना नियम तोडण्यासाठी प्रोत्साहन मिळेल – कारण फिलिप्स वक्रानुसार उच्च महागाई म्हणजे कमी बेरोजगारी आणि अधिक आर्थिक वाढ होय. धोरणकर्ते त्यांची "प्रतिष्ठा" किंवा "विश्वासाहता" याबद्दल चिंतित असल्यास धोरणकर्ते आणि जनता यांच्यामध्ये खेळासारखी परिस्थिती निर्माण होते.

७.४. विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठा:

१९८० च्या दशकाच्या मध्यात नव सनातनी अर्थशास्त्र (तर्कसंगत अपेक्षा) विकास बरोबर - चलनविषयक धोरणाच्या अंमलबजावणीच्या दृष्टीने एक महत्वपूर्ण प्रतिमान बदल झाला, जिथे किंमत स्थिरता हे मध्यवर्ती बँकेचे मुख्य उद्दिष्ट बनले. मुथ, लुकास, सार्जेंट आणि वॉलेस सारख्या अर्थतज्ञांच्या कार्याचा उपयोग वास्तविक उत्पादन आणि रोजगारावर परिणाम करण्यासाठी नव्हे तर महागाई नियंत्रणात ठेवण्यासाठी केला पाहिजे यावर सहमती झाली. जिथे माहितीमध्ये कोणताही अडथळा नाही. खालील गृहितकांची एकत्रित स्वीकृती देतात जसे की तर्कसंगत अपेक्षा, संपूर्णपणे लवचिक किमती गृहीत धरून सतत बाजार पूर्णत्वास नेणारी समतोल अर्थव्यवस्था आणि नफा व उपयोगिता वाढवणारी वर्तणूक, आर्थिक धोरणाच्या अनुमानांबद्दल अनेक महत्वपूर्ण घटक कमी करतात. आर्थिक धोरणाची अकार्यक्षमता, उत्पादन आणि रोजगार कमी आणि दीर्घ मुदतीसाठी महागाई वाढ रोखण्याचा खर्च वास्तविक क्रियाकलापांवर पडतो. इष्टतमविवेकाधीन धोरणांमधून काल-विसंगती समस्यासमस्या निर्माण होत असते. मध्यवर्ती बँक आणि त्याच्या धोरणांसाठी प्रतिष्ठा आणि विश्वासाहता. अनुक्रमे तंत्रज्ञान आणि नियमांचा विकास जे चलनविषयक धोरण प्रतिबंधित करतात आणि महागाईचा पूर्वाग्रह आणि वेळ-विसंगती समस्या टाळण्याचा प्रयत्न करतात.

नव सनातनी अर्थशास्त्राने लक्षणीय प्रगती केली आहे. चलनविषयक सिद्धांतातील या घडामोडींनी केंद्रीय बँकांच्या प्रतिष्ठेचे महत्त्व आणि चलनविषयक धोरणाच्या संचालनासाठी त्यांच्या धोरणांची विश्वासाहता आणि अर्थव्यवस्थेतील अपेक्षित परिणाम यावर प्रकाश टाकला आहे. तर विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठा यासंबंधीच्या नवीन प्रतिमानामध्ये नवीन शास्त्रीय गृहीतके एकत्र आली आहेत. त्यांची रचना अग्रगण्य आहे, त्याच वेळी, प्राप्त केलेले

परिणाम मौद्रिक धोरण तटस्थतेच्या कल्पनेशी सुसंगत बनले आहेत, त्यांनी या कल्पनेलाही बळकटी दिली आहे की जर केंद्रीय बँकांद्वारे देखरेख केलेली उद्दिष्टे विश्वासाह मानली गेली तर चलनविषयक धोरण अधिक प्रभावी होईल. आणि जर हे सार्वजनिक धोरण मध्यवर्ती बँकांनी लागू केले असेल तर ती मुख्यतः किंमतस्थिरतेबद्दल चिंतित आहे. मध्यवर्ती बँकांची प्रतिष्ठा आणि विश्वासाहता संबंधित कामांच्या विकासाचे स्पष्टीकरण देणारी सैद्धांतिक रचना आणि त्यांची धोरणे विवेकापेक्षा 'नियमावर' जास्त आधारित आहेत.

चलनविषयक धोरणाची विश्वासाहता आणि मध्यवर्ती बँकांच्या प्रतिष्ठेबाबतचे युक्तिवाद प्रथमच फेलनर, किडलँड आणि प्रेस्कॉट (1977) यांनी सादर केले –आदी विश्वासाहतेच्या बाबतीत फेलनर, किडलँड यांनी आणि नंतरप्रतिष्ठेच्या बाबतीत बॅरो आणि गॉर्डन यांनी आपले विचार मांडले. जेव्हा त्यांनी उच्च आणि अवांछित महागाई दर असणाऱ्या अर्थव्यवस्थांचे विश्लेषण केले. किडलँड आणि प्रेस्कॉट आणि बॅरो आणि गॉर्डन या जोड्यांच्या कार्याद्वारे चलनवाढीच्या पूर्वाग्रह आणि काळ-विसंगती समस्यांवर उपाय शोधण्यासाठी विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठा हे मुख्य घटकांचे प्रतिनिधित्व करतात हे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला. विश्वासाहता ही जाहीर ठरवलेल्या उद्दिष्टाची पूर्तता करण्यासाठी स्वतःला कटीबद्ध ठेवण्यासंबंधी मध्यवर्ती बँकेच्या क्षमतेवर आणि दृढनिश्चयावर जनतेच्या विश्वासावर अवलंबून आहे, म्हणजेच, जर धोरणे (किंवा योजना) विश्वासाह असतील, तर प्रतिष्ठा ही जनतेशी संबंधित आहे. धोरणकर्त्याच्या प्राधान्यांबद्दल आणि आर्थिक अधिकारी करतील त्या कृतींबद्दल जनतेने तयार केलेल्या अपेक्षांवर विश्वास आधारित आहे. तर यापुढील प्रतिष्ठा ही मध्यवर्ती बँकेच्या कृतींबद्दल सार्वजनिक अपेक्षांच्या अधीन आहे आणि चलनविषयक प्राधिकरणांची चलनविषयक धोरणे अधिक प्रभावी होतील आणि नंतर मध्यवर्ती बँकांनी त्यांची प्रतिष्ठा मजबूत केली आणि चलनवाढीच्या स्थिरतेशी संबंधित नियम पाळल्यास चांगली विश्वासाहता प्राप्त होईल. मध्यवर्ती बँकर्स आणि अर्थशास्त्रज्ञांनी मध्यवर्ती बँकांसाठी त्यांची धोरणे चालवण्यासाठी आणि त्यांचे ध्येय अधिक चांगल्या प्रकारे साध्य करण्यासाठी काही मूलभूत तत्वे मार्गदर्शक म्हणून मान्य केली आहेत.

ही तत्वे पुढील प्रमाणे आहेत, किमतीची स्थिरता, राजकोषीय धोरण हे चलनविषयक धोरणाशी संरेखित असले पाहिजे, काळ-विसंगती ही समस्या निश्काशित करणे आवश्यक आहे, चलनविषयक धोरण दूरदृष्टीचे असावे, उत्तरदायित्व निश्चित असावे, आर्थिक धोरण उत्पादन तसेच किंमतीतील चढउतार आणि स्थिरतेबद्दल चिंतित असावे. वित्तीय प्रणाली, शाश्वत आर्थिक वाढ, कमी बेरोजगारीचा दर, चलनविषयक धोरण वास्तविक व्याजदर आणि अपेक्षांद्वारे कार्य करते. चलनविषयक अर्थव्यवस्थेच्या संकल्पनांसह, प्रभावी मागणी आणि केनेशियन तरलता प्राधान्य, उत्पादन आणि रोजगार सुधारण्याची शक्यता तसेच चलनवाढ स्थिरता हे मध्यवर्ती बँकांचे लक्ष्य बनले आहे. मध्यवर्ती बँकर्सच्या प्रतिष्ठेची भूमिका आणि त्यांच्या धोरणांची विश्वासाहता बदलणे आवश्यक आहे कारण दोन्हीचा वापर लोकांच्या अपेक्षांवर प्रभाव टाकतो, ज्यामुळे एकूण मागणीत बदल होतो.

सार्वजनिक निर्णयांद्वारे वास्तविक आणि भविष्यातील आर्थिक कामगिरीवर प्रभाव टाकण्यासाठी केंद्रीय बँकांची विशेषतः चलनविषयक धोरणाची क्षमता, केवळ व्याजदराच्या भविष्यातील मार्गावरच नव्हे तर भविष्यातील राज्याच्या स्थितीबद्दल तसेच खाजगीक्षेत्राच्या अपेक्षांवर प्रभाव टाकण्याच्या क्षमतेवर अवलंबून असते. अर्थव्यवस्था पण

ज्या प्रकारे ते वास्तव आणि भविष्यातील धोरणे अंमलात आणतात, त्यांच्या घोषणा करतात आणि यासाठी ते जनतेला उत्तरदायी असतात. प्रतिष्ठा आणि विश्वासाहतेच्या संकल्पना आणि त्यांचे महत्त्व यांचा अभ्यास करत असताना मध्यवर्ती बँकांची धोरणे तटस्थ नसतात हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे याचा अर्थ, चलनविषयक धोरणे वास्तविक आणि नाममात्र चलांवर परिणाम करतात. मध्यवर्ती बँकेद्वारे प्रतिष्ठा विकसित केली जाते आणि कठोर नियम-आधारित धोरणाची वचनबद्धता अपेक्षांच्या स्थितीवर आणि नंतर आर्थिक कामगिरीवर परिणाम करते, ज्याला आपण "विश्वसनीयता सापळा" म्हणतो - ज्यामुळे चलनविषयक धोरण निष्प्रभ बनते जेव्हा आवश्यक असेल तेव्हा वास्तविक क्रियाकलापावर प्रभाव टाकत नाहीत.

७.४.१. विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठेचे महत्त्व:

तर्कसंगत अपेक्षांच्या नेतृत्वाखाली समष्टि आर्थिक सिद्धांतामध्ये आमूलाग्र परिवर्तन घडले त्याच वेळी, पुढील समस्येतून एक नवीन चर्चा उद्भवली: आर्थिक धोरणाच्या कृती अनेक कालावधीत केल्या जातात तेव्हा सामाजिक नुकसान कसे कमी करता येईल. काल-विसंगतीची समस्या समजून घेण्यासाठी खालील परिस्थिती समजून घेणे आवश्यक आहे: सरकार प्रबळ घटक म्हणून इष्टतम धोरण ठरवते आणि नंतर धोरणाचे पालनकर्ते असलेल्या खाजगी क्षेत्राला आपले हेतू जाहीर करते; जर या धोरणावर विश्वास ठेवला असेल, तर पुढील कालावधीत ते इष्टतम राहू शकत नाही, कारण सरकारला असे आढळून आले आहे की त्याच्या पूर्वी घोषित केलेल्या इष्टतम धोरणाच्या आश्वासनावर परत जाण्यास प्रोत्साहन मिळत आहे. या अर्थाने, t कालावधी साठी सुचवलेले इष्टतम धोरण काल विसंगत असते जर $t + n$ कालावधीत ते परिपूर्ण पण भिन्न इष्टतम धोरण सूचित करते, परिणामी, काल-विसंगत धोरणे भविष्यातील घोषित धोरणांची विश्वासाहतालक्षणीयरीत्या कमकुवत करतील.

नव सनातनी दृष्टिकोनाच्या युक्तिवादानुसार मध्यवर्ती बँकेची घोषणा हिधोरणाशी पूर्व-बांधिलकी नसल्यामुळे आणि सामान्यतः त्याच्या विवेकाधिकाराचा वापर करत असल्याने, धोरण कर्त्याला फसवणूक करण्यास प्रोत्साहन मिळते, ज्यामुळे घोषित धोरण काल-विसंगत आणि नंतर गैर-विश्वासाह होईल. विवेकाधीन धोरणे महागाईचा पूर्वाग्रह दर्शविल्यामुळे इष्टतम पातळीच्या खाली परिणाम देतात. येथे तथाकथित इष्टतम धोरण काल विसंगतीमुळे त्याची विश्वासाहता गमावून बसते त्यामुळे ते व्यवहार्य किंवा इष्टतम नसण्याची शक्यता वाढते.

विश्वासाहते संबंधी रुढीवादी दृष्टीकोन:

आर्थिक प्रणाली आणि सक्रिय धोरणे ठळकपणे स्थिर आहेत. शिवाय, हे सूचित करते की आर्थिक धोरणे केवळ तेव्हाच प्रभावी ठरेल जेव्हा, धोरणकर्त्यांना उत्पादन वाढीस प्रोत्साहन देण्यासाठी फसवणूक करण्यास प्रोत्साहन दिले जाईल (अगदी क्षनिक असले तरीही). तथापि, एकदा खाजगी मध्यस्थानी चलनवाढीबद्दलच्या अपेक्षा दुरुस्त केल्या कि पुढे, उच्च समतोल महागाई दरासह बेरोजगारी त्याच्या नैसर्गिक दराकडे झुकते याचा अर्थ असा की, चलन प्राधिकरणाने विवेकाधीन अधिकारांसह अंमलबजावणी केलेल्या इष्टतम कृतींमुळे चलनवाढीच्या उच्च पातळीसह अर्थव्यवस्थेला सर्वोत्कृष्ट समतोलतेकडे नेण्याचा प्रयत्न

करेल. यावरून असा निष्कर्ष निघतो की मौद्रिक पुरवठा बाह्यरित्या बदलण्याची शक्यता आहे, बेरोजगारीचा दर नैसर्गिक दरापेक्षा कमी करण्याचा प्रयत्न केल्याने, चलनविषयक धोरणाची विश्वासाहता कमी होते कारण आर्थिक मध्यस्थ अनपेक्षित विस्तारांना असणारे प्रोत्साहन ओळखतात. म्हणून, विश्वासाहता सुधारणा या अपेक्षेशी निःसंदिग्धपणे संबंधित आहेत की चलनविषयक धोरण बदलणार नाही, म्हणजेच, चलनविषयक प्राधिकरण त्याच्या घोषणांचे पालन करेल आणि विवेकाधीन कृती अशक्य करणाऱ्या यंत्रणेच्या आधारे अंमलात येईल.

अर्थशास्त्रज्ञ ब्लॅकबर्न आणि क्रिस्टेनसेन यांच्या मते विश्वासाहतेची संकल्पना अर्थशास्त्रात नीट परिभाषित केलेली नाही पण वेगवेगळ्या लेखकांनी विश्वासाहतेचा वेगवेगळे अर्थ लावले आहेत. कदाचित सर्वात सामान्य व्याख्या म्हणजे आर्थिक धोरणाच्या वर्तमान आणि भविष्यातील वाटचालीबद्दलच्या समजुती मूलतः धोरणकर्त्यांनी घोषित केलेल्या धोरणाच्या प्रमाणात किती सुसंगत आहेत यावर अवलंबून आहे. तर ड्रेझेन विश्वासाहतेबद्दल दोन भिन्न धारणा मांडतात: पहिली म्हणजे धोरण कर्त्याची विश्वासाहता म्हणजे धोरण निर्माता तो जे सांगेल तेच करेल आणि धोरणाची विश्वासाहता म्हणजे धोरण पूर्णत्वास नेले जाईल अशी अपेक्षा. नव सनातनी अर्थशास्त्र असे सुचविते की, चलनविषयक धोरण विश्वासाह मानले जाण्यासाठी काही नियम पाळले पाहिजे ज्यामध्ये मध्यस्थ विश्वास ठेवतील की चलन प्राधिकरण वचन मोडणार नाही. म्हणून, धोरण विश्वासाह आहे याची पुष्टी करण्यासाठी जनतेने नियमावर विश्वास ठेवला पाहिजे आणि चलन प्राधिकरण आपल्या अपेक्षित परिणामांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न करत आहे. महत्त्वाच्या चलनविषयक कार्यक्रमाच्या घटकांमध्ये अपेक्षा चांगल्या प्रकारे विचारात घेतल्या जात असल्याने, विशिष्ट धोरणाच्या विश्वासाहतेचा अभाव व केलेल्या अपेक्षांमुळे विशिष्ट ध्येय गाठण्यात अडथळे येऊ शकतात. धोरण विश्वासाहतेचे निकष (अ) अर्थव्यवस्थेवरील परिणामांबद्दल जनतेने केलेल्या अपेक्षा (ब) धोरणकर्त्याची विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठा (क) धोरणकर्त्याला कोणत्या परिस्थितीचा सामना करावा लागतो यावर आधारित आहे. एखादे धोरण एका परिस्थितीत व्यवहार्य असू शकते, परंतु इतर परिस्थितीमध्ये व्यवहार्य असू शकत नाही, म्हणजे, "धोरण निर्मात्याच्या विश्वासाहतेऐवजी बाह्य वातावरण कसे विकसित होईल यावर पुढे धोरण विश्वासाह आहे की नाही याचे मूल्यांकन होईल."

नवसनातनी विचारांनुसार विश्वासाह चलनविषयक धोरणाची खालील वैशिष्ट्ये आहेत:

प्रथम, धोरणाची अंमलबजावणी एका स्वतंत्र मध्यवर्ती बँकेद्वारे एका नियमाद्वारे केली जाते जी मौद्रिक प्राधिकरणाच्या कारवाईस बंधनकारक असते, ती काल विसंगतीची (time-inconsistency) समस्या आणि चलनवाढीचा पूर्वाग्रह टाळते; दुसरे म्हणजे, उत्पादन आणि रोजगार हे दीर्घकालीन रोजगार आणि उत्पादनाच्या नैसर्गिक दरांवर अवलंबून असतील हे लक्षात घेऊन महागाई नियंत्रणात ठेवण्याचा प्रयत्न करते; तिसरे म्हणजे, जनतेच्या अपेक्षांना त्याच्या उद्दिष्टात रुपांतरित करते, आणि परिणामी, जनतेच्या मनामध्ये विश्वास निर्माण करते की अंमलात आणलेले धोरण पूर्ण केले जाईल आणि शक्य तितक्या लवकर ध्येय गाठले जाईल, आणि जेव्हा जेव्हा महागाईविरुद्ध धोरण लागू केले जावे तेव्हा अल्पावधीत महागाई कमी करण्याचा खर्च कमी होईल.

मध्यवर्ती बँका त्यांच्या धोरणांची विश्वासाहता वाढवण्यासाठी आणि लोकांच्या अपेक्षांवर परिणाम करण्यासाठी विशिष्ट प्रकारची प्रतिष्ठा स्थापित करण्याचा प्रयत्न करतील. प्रतिष्ठेच्या संकल्पनेचा विचार मध्यस्था कडून अपेक्षित असलेल्या कृतींच्या संदर्भात केला जाऊ शकतो." प्रतिष्ठा हे सहसा एखाद्या व्यक्तीच्या किंवा समूहाच्या विचारा बद्दलच्या सामान्य धोरणांना सूचित करते" मध्यवर्ती बँकांनी निर्माण केलेल्या प्रतिष्ठेनुसार, लोक अपेक्षा करतात. धोरणकर्त्यांच्या भविष्यातील कृती. उदाहरणार्थ, चलनवाढीवर कठोर भूमिका घेण्याची चलनविषयक प्राधिकरणाची प्रतिष्ठा मजबूत होत असल्याने, स्थिर किंमत वातावरण स्थापित करण्यासाठी आणि टिकविण्यासाठी भविष्यातील चलन प्राधिकरणाच्या कृतीबाबत अपेक्षांवर विश्वास दृढ होत असतो. नवसनातनी अर्थशास्त्रानुसार मध्यवर्ती बँकांना प्रतिष्ठा देते; एक संस्था ज्याने चलनवाढी बाबत कठोर असल्याची प्रतिमा निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. या दृष्टिकोनानुसार, चलनविषयक धोरणाची विश्वासाहता चलनवाढीविरुद्धच्या भविष्यातील आर्थिक कृतींसाठी सार्वजनिक स्वरूपाच्या अपेक्षांवर अवलंबून असते.

वित्तीय संस्था आणि आर्थिक घटक अनेकदा मध्यवर्ती बँकांबद्दल चिंतित असतात. लोक मध्यवर्ती बँकांच्या भूतकाळात कृतीचे निरीक्षण करतात व केलेल्या निरीक्षणावर आधारित सर्व उपलब्ध माहितीचा वापर करून भविष्यातील क्रियाकलापांचा अंदाज बांधण्याचा प्रयत्न करत असतात. यासाठी प्रतिष्ठा एक मूलभूत भूमिका बजावते हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे कारण प्रतिष्ठा एक प्रकारची प्रतिमा निर्माण करत असते.

बॅरो आणि गॉर्डन यांनी सर्वप्रथम धोरणकर्त्यांच्या प्रतिष्ठेचे विश्लेषण करण्यासाठी खेळ प्रतिमान मांडले होते. बॅकस आणि ड्रिफिलने यामध्ये एक अनंत काळ क्षितिज प्रतिमान जोडले (infinite time horizon model) ज्यामध्ये धोरणकर्त्यांच्या प्राधान्यांबद्दल जनतेला खात्री नाही. किडलँड आणि प्रेस्कॉटच्या कामातून प्रेरित होऊन त्यानंतरचे प्रतिमान, फेलनर यांनी मांडले या मध्ये ते असे सुचवतात की विश्वासाहता मिळवण्यासाठी आणि प्रतिष्ठा मजबूत करण्यासाठी कोणताही जवळचा मार्ग नाही म्हणून दोन्हीची निर्मिती आणि संगोपन कालसुसंगत पद्धतीने केले पाहिजे. नवसनातनी अर्थशास्त्र असे मानते की मध्यवर्ती बँक चलनवाढ सातत्याने आपल्या लक्षापर्यंत ठेवण्याचा प्रयत्न करते आणि दीर्घकालावधी मध्ये किंमत स्थिरतेच्या खर्चावर आर्थिक वाढीमध्ये अल्प-मुदतीच्या नफ्यासाठी दबावाचे पालन न करून त्यांची विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठा सुधारू शकते. शिवाय, चलनविषयक धोरण एका कठोर नियमाद्वारे आयोजित केले जावे जेणेकरून धोरणकर्त्यांच्या भविष्यातील कृतींबद्दल जनतेच्या अपेक्षा महागाईसंबंधी कठोर निर्णय घेणारी संस्था असल्याच्या प्रतिष्ठेशी सुसंगत राहतील. निर्विवादपणे, विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठा यामुळे चलनविषयक धोरणांच्या परिणामकारकतेमध्ये लक्षणीय सुधारणा होऊ शकते कारण ते भविष्यातील मध्यवर्ती बँकांच्या कृतींबद्दलच्या अपेक्षांवर मध्यस्थांचा आत्मविश्वास वाढवतात. लवचिक आणि सु-परिभाषित विश्वासाह आर्थिक अधिकार्यांकडून धोरण संकेत अधिक चांगल्या प्रकारे समजून घेतले जातील आणि सामान्यतः बाजारातील सहभागी आणि जनतेद्वारे स्वीकारले जातील, परिणामी अपेक्षांद्वारे अधिक प्रभावी चलनयंत्रणा आणि जेव्हा जेव्हा या प्रकारचे धोरण अंमलात आणले जाते तेव्हा कमी किंमत कमी होते.

नव सनातनी अर्थशास्त्रीय प्रतीमानानुसार अनपेक्षित आर्थिक धोरणे अंमलात आणली जातात तेव्हा बेरोजगारी (उत्पादन) आणि चलनवाढ्यांच्यातील समतोलाने वर्णन करण्यासाठी फिलिप्स वक्राचा वापर करण्यात येतो. ही प्रतिमानेतरकसंगत दृष्टिकोनावर आधारित असल्याने, समतोलाने अस्तित्त्व दीर्घकालीन असते, यावरून असे सुचत होते की मध्यवर्ती बँकांनीकेवळ किंमत स्थिरतेचा पाठपुरावा करा. दुसऱ्या शब्दांत, चलनविषयक धोरणे बाजारपेठेतील क्रियाकलापांवर परिणाम करण्यासाठी वापरली जाऊ नयेत, कारण महागाईचा उच्च दर, उत्पादन आणि बेरोजगारीचा नैसर्गिक दर हे दीर्घकालीन परिणाम असतात. त्यामुळे, मध्यवर्ती बँकांचा लौकीक हा महागाईवर कठोरपणे नियंत्रण ठेवून बेकारीचा दर नैसर्गिक दरापेक्षा कमी ठेवण्याचा प्रयत्न करणारी संस्था असा असला पाहिजे, म्हणजेच चलनवाढ कमी आणि स्थिर ठेवण्यासाठी आणि त्याच्या धोरणांची विश्वासाहता वाढवण्यासाठी आर्थिक नियमांचे कठोरपणे पालन करणारी संस्था म्हणून मध्यवर्ती बँकेने काम केले पाहिजे.

सिसू (Sicsú) (१९९७) यांनी नव सनातनी आर्थिक धोरणांच्या मूलभूत गृहीतकांवर टीका करत असताना असा युक्तिवाद केला की अर्थव्यवस्थेची नैसर्गिक प्रवृत्ती समतोल स्थिती प्राप्त करण्याची नसते; जरी अपेक्षा तर्कसंगतपणे विषम असतील समतोल स्थिरता गुणधर्म प्रचलित होणार नाही. परिणामी त्यांची निराशाही होऊ शकते आणि पुढे चुका होऊ शकतात. या चुकांमुळे बेकारीच्या नैसर्गिक दर कायम ठेवण्यासाठीचे मापदंड बदलू शकतात. चिक(Chick) (१९८३) यांनी मात्र या विश्लेषणासाठी फिलिप्स वक्राच्या वापरास विरोध दर्शविला आहे व त्यांनी पर्यायी केनेशियन दृष्टीकोन पुढे आणला आहे, त्यांनी अर्थव्यवस्थेच्या सामान्य कार्याचे प्रतिनिधित्व करणारी आणि आर्थिक धोरणाला मार्गदर्शन करणारी चौकट म्हणून नवसनातनवादी फिलिप्स वक्र वापरण्याविरुद्ध देखील युक्तिवाद केला आहे. लिबनिओ (Libânio) (२००८) चे कार्य अल्पावधीत आणि दीर्घकाळात आर्थिक क्रियाकलापांसाठी एकूण मागणी महत्त्वाची असते या कल्पनेचा शोध घेते, त्यांनी पुढे वाढीच्या नैसर्गिक दराच्या अंतर्जात त्वावर (endogeneity) चर्चा केली, अलीकडील प्रतिमाने जी नव सनातनी गृहीतकांवर आधारित अर्थव्यवस्थेच्या कार्यपद्धतीचा (प्रक्रिया) विचार करतात ते मध्यवर्ती बँकांना चलनवाढ नियंत्रित करण्यासाठी काही प्रकारचे नाममात्र व्याजदर लागू करण्यास आणि त्यांचे पालन करण्यास सुचवतात. हे नियम महागाईच्या दबावाचा विचार करत नसल्यामुळे, कोणत्याही प्रकारची चलनवाढ मागणीमुळे झाली आहे असे मानून अल्पावधीत उत्पादन आणि रोजगाराला दोष देऊन ते कमी केले जातात परिणामी दीर्घकालीन वाढीची क्षमता कमी होते, म्हणून, भविष्यातज्याला आपण "विश्वसनीयता सापळा" म्हणतो अशी परिस्थिती निर्माण होते.

७.४.२. प्रतिष्ठा आणि विश्वासाहता: एक पर्यायी केनेशियन दृष्टीकोन.

केन्सवादी अर्थशास्त्रज्ञांच्या मते, मौद्रिक अर्थव्यवस्थेच्या संदर्भात "प्रभावी मागणी आणि रोजगारामध्ये चढ-उतार होतात कारण ज्या जगात भविष्य अनिश्चित आणि अज्ञात आहे अशा जगात व्यक्ती पैसे राखून ठेवण्यास किंवा उपभोग आणि गुंतवणुकीचे निर्णय पुढे ढकलणे पसंत करतात". "मूलभूत अनिश्चिततेच्या" वातावरणात निर्णय प्रक्रियेत आर्थिक मध्यस्थांच्या अपेक्षा आणि विश्वासाची स्थिती महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. म्हणूनच, पैसा

आणि मौद्रिक धोरणे देखील महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात, कारण आर्थिक मध्यस्थ, अनिश्चिततेच्या परिस्थितीत उपभोग किंवा गुंतवणुकीद्वारे वस्तू विकत घेण्याऐवजी तरलतेला प्राधान्य देऊ शकतात. मध्यवर्ती बँका त्यांच्या प्रतिष्ठा आणि त्यांच्या धोरणांच्या विश्वासाहतेच्या प्रभावातून अर्थव्यवस्थेच्या कार्यक्षमतेवर कसा परिणाम करू शकतात हे शोधण्यासाठी, आर्थिक मध्यस्थ त्यांच्या अपेक्षा आणि त्यांच्या या अपेक्षांवरील विश्वासाच्या स्थितीवर आधारित निर्णय कसे घेतात हे समजून घेणे आवश्यक आहे. म्हणून, अपेक्षा आणि आत्मविश्वासाचे निर्धारण करणारे घटक आणि या घटकांचा मध्यवर्ती बँकांच्या प्रतिष्ठा आणि विश्वासाहतेवर कसा परिणाम होतो हे जाणून घेणे आवश्यक आहे.

अर्थतज्ञांमध्ये ही एका गोष्टीवर सहमती आहे की अपेक्षा ही एक महत्त्वाची चलनविषयक धोरण प्रसारण वाहिनी आहे. या अर्थाने, अपेक्षा निर्मितीच्या प्रक्रियेशी प्रतिष्ठा विश्वासाहता द्विपदी जोडली गेली आहे. ज्या क्षणी संबंधित आर्थिक निर्णय घेणे आवश्यक आहे त्या क्षणी संपूर्ण माहिती अस्तित्वात नसल्यामुळे, आर्थिक मध्यस्थाला उपलब्ध माहितीचा वापर करावा लागतो, त्यांच्या जीवनातील संदर्भाविषयी आणि त्यांच्यावर प्रभाव टाकू शकणाऱ्या संस्थांबद्दल (मध्यवर्ती बँक) त्यांच्या स्पष्ट ज्ञानाचा वापर करतात आणि त्यांची कल्पनाशक्ती संभाव्य रचनेची माहिती देते. या घटकांच्या आधारे, ते अशा अपेक्षा तयार करतात जे त्यांच्या निर्णयांना मौद्रिक अर्थव्यवस्थेत मार्गदर्शन करतील. या अपेक्षा एक महत्त्वाची चलनविषयक प्रेषण मध्यम मानली जात असल्याने, मध्यस्थाना भविष्याविषयी समान विश्वास असल्यास आणि त्यांना अपेक्षित परिणामांवर पुरेसा विश्वास असल्यास चलन प्राधिकरण त्यांच्या उद्दिष्टांपर्यंत पोहोचण्याची शक्यता वाढवेल. चिंता आणि आत्मविश्वास हा आर्थिक धोरणांच्या अपेक्षेद्वारे प्रसारित होण्याच्या प्रक्रियेचा एक मूलभूत घटक आहे; ते चलनविषयक प्राधिकरणाच्या स्वभावाविषयी आणि ते चलनविषयक धोरण कसे चालवते याविषयी मध्यस्थांच्या समज आणि विश्वासाचे प्रमाण प्रतिबिंबित करते.

मध्यवर्ती बँकांच्या प्रतिष्ठेची संकल्पना - केन्सवादी दृष्टिकोनात आर्थिक मध्यस्थांची मौद्रिक प्राधिकरणाच्या प्राधान्यांबद्दलची धारणा, चलनविषयक प्राधिकरणाकडून अपेक्षित असलेल्या कृती आणि चलन प्राधिकरणाची वैशिष्ट्य यांचा समावेश होतो. जेव्हा विवेकबुद्धी अचानक बदलते तेव्हा अनिश्चितता निर्माण होऊ शकतात, ज्यामुळे लोकांच्या "अपेक्षांची स्थिती" बिघडते. परिणामी अनिश्चितता, लोकांच्या ज्ञानामुळे प्रभावित होते, मध्यवर्ती बँकांच्या प्रतिष्ठेनुसार, स्वीकारलेल्या धोरणाच्या विश्वासाहतेनुसार आणि मध्यवर्ती बँका ज्या संदर्भात कार्य करतात त्या संदर्भात वाढ किंवा कमी होऊ शकते. मध्यवर्ती बँकांची प्रतिष्ठा भूतकाळातील घटनांवर अवलंबून असली तरी भविष्यातील घटनांबद्दलच्या अपेक्षांवर त्याचा परिणाम होऊ शकतो. त्यामुळे, चलनविषयक प्राधिकरणाने किमत स्थिरता आणि आर्थिक वाढीशी संबंधित संस्था म्हणून एक ठोस प्रतिमा निर्माण करणे अपेक्षित आहे. चलन विषयक प्राधिकरणाची प्रतिष्ठा आणि विश्वासाहता धोरणकर्त्यांच्या नियोजित उद्दिष्टांसंदर्भातील अपेक्षा आणि निर्धारित धोरण पूर्णत्वास जाईल हा आत्मविश्वास यांच्या एकत्रीकरणाच्या प्रक्रियेस चालना देतात. चलनविषयक धोरणांवर आणि मध्यवर्ती बँकांवरील विश्वास हा चलनविषयक धोरणाच्या परिणामकारकतेसाठी आवश्यक आहे. आर्थिक वृद्धीसाठी मध्यस्थांनी भांडवली वस्तू मध्ये गुंतवणूक करणे अपेक्षित आहे, म्हणजेच भविष्यातील अपेक्षित नफ्यासाठी व्याजातून मिळणारे उत्पन्न त्यागण्यास प्रेरित

करणे आवश्यक आहे. चलनविषयक आस्थापनेने स्थिर किंमत वातावरण प्रस्थापित करण्यास सक्षम असणे आवश्यक आहे चलनवाढ कमी आणि स्थिर ठेवण्याच्या मध्यवर्ती बँकांच्या वचनबद्धतेचे प्रतिबिंब लोकांच्या अपेक्षांवर दिसेल. जर खाजगी क्षेत्राची अपेक्षा असेल की चलनवाढ आणि विकासाची उद्दिष्टे गाठली जातील, जेव्हा मध्यवर्ती बँकांनी या दोन्हीबद्दलची त्यांची वचनबद्धता प्रकट केली पाहिजे. अशा परिस्थितीत त्यांची धोरणे इतर आर्थिक धोरणांशी समन्वयित केली जातील व त्यासाठी आवश्यक ते प्रयत्न सुसंगतपणे राबवले गेले तर खाजगी क्षेत्र निर्णय घेताना या परिस्थितीचा विचार करेल आणि किंमती समायोजित करण्याचा प्रयत्न करेल. या माहितीच्या आधारे आर्थिक मध्यस्थ महागाई आणि मागणी वाढी संबंधी आपल्या अपेक्षा तयार करेल. चलनवाढ स्थिरता आणि आर्थिक वाढीस चालना देणारी विश्वासाई आणि समन्वित धोरणे अंमलात आणत असल्याने मध्यवर्ती बँका आपली एक मजबूत प्रतिमा निर्माण करतात परिणामी अधिक गुंतवणूक निर्णयांच्या दिशेने "अपेक्षेच्या स्थितीवर" प्रभाव टाकण्याची त्यांची क्षमता सुधारली जाते. याउलट, अनिश्चिततेच्या संदर्भात आणि नव सनातनवादी अर्थतज्ञांच्या शिफारशी गृहीत धरून मध्यवर्ती बँका एक नाजूक प्रतिमा निर्माण करतात ज्यामुळे मध्यस्थांचे तरलता प्राधान्य वाढते कारण त्यांना व्याजदरातील परिवर्तनशीलता कमी ठेवणे कठीण जाते. चलनविषयक धोरण हे अल्पावधीत किंवा दीर्घ मुदतीत तटस्थ नसते हे गृहीत धरून, लोक केवळ महागाई संदर्भात अपेक्षा ठेवत नाहीत, तर भविष्यातील घटनांमुळे त्याच्या व्यवसायाच्या नफ्यावर होणाऱ्या परिणामाचा अंदाज बांधतात. मध्यवर्ती बँका वास्तविक आणि नाममात्र चल बदलण्यात प्रभावी ठरू शकतात. मौद्रिक धोरण तटस्थ नाही या कल्पनेने मध्यवर्ती बँकांना नव सनातनी दृष्टिकोनाने प्रस्तावित केलेल्या कृतीपेक्षा विस्तृत कार्यक्षेत्र प्रदान केले आहे. मध्यवर्ती बँका त्यांची साधने निवडतात आणि त्यांची धोरणे इतर धोरणांशी समन्वय साधत चालवतात.

चलनविषयक धोरण विश्वासाई मानले जाण्यासाठी ते कार्यक्षम असणे गरजेचे आहे. सिसू (Sicsú) (२००१) नुसार, एक कार्यक्षम चलनविषयक धोरण हे अस्पष्ट उद्दिष्ट गाठण्याचे लक्ष ठेवते, त्यासाठीची साधने एकमेकांच्या विरोधाभासात वापरली जाण्याची शक्यता कमीत कमी असते किंवा इतर धोरण साधनांसह ध्येयांच्या पूर्ततेसाठी योग्य साधनांचा वापर करते. आर्थिक मध्यस्थ आणि वित्तीय बाजारांना धोरणकर्त्यांना अपेक्षित असलेल्या दिशानिर्देशांनुसार कार्य करण्यास उद्युक्त करण्यासाठी स्पष्ट संकेत देण्याचे काम असे धोरण करत असते, अशी धोरणे संपूर्ण आर्थिक कामगिरीला हानी न पोहोचवता विशिष्ट ध्येय गाठू शकतात. म्हणून अशा प्रकारचे कार्यक्षम चलनविषयक धोरण अनिश्चितता कमी करण्यासाठी, अपेक्षांचा समन्वय साधण्यासाठी आणि विपरीत परंतु व्यवहार्य उद्दिष्टांचे पालन करण्यात सक्षम असलेल्या संस्थेने केले पाहिजे कमी आणि स्थिर चलनवाढ हे जरी एक अतिशय महत्वाचे उद्दिष्ट असले तरी चलनविषयक प्राधिकरणाचे उद्दिष्ट तेवढ्यांपुरते मर्यादित नसावे.

चलनविषयक धोरण कसे चालवले जावे आणि अर्थव्यवस्थेवर त्याचे काय परिणाम होतात यावरील वादविवादाचा नेहमीच "विवेकाऐवजी नियम" हा त्याचा गाभा राहिला आहे, ज्याचे ज्याचे समर्थन पुढील प्रमाणे केले जाते: अल्प आणि दीर्घ दोन्ही मुदतीमध्ये चलनविषयक धोरण तटस्थ आहे की नाही (आणि प्रभावी) आहेत किंवा नाहीत. जे लोक तटस्थतेचे रक्षण

करतात ते कठोर नियम-आधारित धोरण वापरण्याच्या आवश्यकतेच्या बाजूने युक्तिवाद करतात (i) गतिमानपणे सातत्यपूर्ण कृतींचा वापर (ii) चलनवाढीचा पूर्वाग्रह टाळणे (iii) मध्यवर्ती बँकेच्या उद्दिष्टाची पूर्तता जी स्थिर आणि कमी चलनवाढ आहे – नव सनातनी अर्थशास्त्रानुसार. मध्यवर्ती बँक नेहमी कमी आणि स्थिर किंमत पातळी तयार करण्याचा प्रयत्न करतात जे महागाईतील फरक आणि व्याजदरातील फरक कमी करण्याचा प्रयत्न करतात जेणेकरून इष्टतम आर्थिक वृद्धी प्राप्त केली जाऊ शकेल तथापि व्याजदरातील फेरफारद्वारे कठोर आर्थिक धोरण नियमाचा वापर करून लक्षात घेतलेली चलनवाढ कमी करण्यास आणि चलनवाढ स्थिर करण्यास सक्षम आहे. निष्क्रिय उच्च क्षमतेच्या परिस्थितीचा चलनविषयक धोरणाचा उत्पादन आणि रोजगारावर परिणाम होऊ शकतो हे लक्षात घेता त्यामुळे गुंतवणुकीच्या निर्णयांसाठी प्रतिकूल वातावरण निर्माण होत असल्याने अर्थव्यवस्थेचा सामाजिकदृष्ट्या इष्ट असलेल्या आर्थिक वाढीचा दर कमी राहू शकतो.

केन्सवादी दृष्टीकोन असेसूचित करतो की पूर्ण रोजगार आणि चलनवाढ स्थिरता धोरणे ही पुढीलतीन प्रकारच्या साधनांच्या संयोजन आणि समन्वयाने अंमलात आणली पाहिजेत: मौद्रिक धोरणे, वित्तीय धोरणे आणि उत्पन्न धोरणे. राजकोषीय धोरण हे दीर्घकालीन अपेक्षा टिकवून ठेवण्यासाठी तयार करण्यात आलेले असते कारण राज्य एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नाला पाठिंबा देण्यास वचनबद्ध आहे. उत्पन्नाची धोरणे हि महागाई टाळण्यासाठी वेतन/किंमत संबंधांचे नियमन करतील. चलनविषयक धोरणाची भूमिका या परिस्थितीत, व्यवहाराच्या गरजांसाठी सक्रिय शिल्लक प्रदान करणे आणि गुंतवणुकीला धोका निर्माण करणाऱ्या तरलता प्राधान्यातील वाढ उच्च व्याजदरांमध्ये रूपांतरित होण्यापासून रोखणे ही असेल. ही धोरणे एकत्रितपणे लागू करावीत. म्हणून त्यांच्यापैकी कोणतेही एक धोरण एकट्याने राबविण्याचा विचार केनेशियन अर्थशास्त्रात केला जाऊ शकत नाही कारण तसे केल्यास संकटात सापडलेल्या अर्थव्यवस्थेसाठी अजून अडचणी निर्माण होऊ शकतात.

म्हणून धोरणांची व्याख्या आणि रचना करताना खालील तत्वांचा विचार केला पाहिजे: आर्थिक मध्यस्थांमध्ये अधिक कार्यक्षमपणे, कायमस्वरूपी समन्वय साधण्यासाठी संस्थात्मक रचना निर्माण केल्या पाहिजेत, ज्यामुळे त्यांना सुसंगत धोरणे विकसित करता येतील; अशा संस्थात्मक उपकरणांचा एक संच विकसित करणे आवश्यक आहे, ज्या धोरण निर्मितीच्या वेळी विशेष लक्ष देऊन विशिष्ट धोरणे एकाकी नाही तर अर्थव्यवस्था नियंत्रित करण्यासाठी आणि चालवण्यासाठी जागतिक योजनेचा भाग म्हणून निवडली जावीत (मौद्रिक धोरणेही राजकोषीय धोरणे किंवा इतर कोणत्याही गोष्टींपासून स्वतंत्र नसावीत).

केन्सनंतरच्या दृष्टिकोनामध्ये चलनवाढीची अनेक आणि भिन्न कारणे विषद करण्यात आली आहेत, आणि म्हणूनच चलनवाढ अनेक प्रकारची आहे या मताला अनुसरून महागाईचे वर्गीकरण पुढील प्रमाणे केले जाऊ शकते: वेतन चलनवाढ, नफा किंवा मत्केदारीची चलनवाढ, आयात महागाई, मागणी चलनवाढ, घटत्या परताव्याची चलनवाढ, कर चलनवाढ आणि महागाईचे धक्के. चलनवाढीच्या विविध प्रकारासाठी विशिष्ट महागाईविरोधी साधन वापरावे. उदाहरणार्थ, वेतन आणि नफा, मत्केदारीचे प्रमाण, चलनवाढ ही प्रकरणे उत्पन्नावर आधारित कर धोरणाद्वारे नियंत्रित केली पाहिजेत; आयात चलनवाढीबाबत, विनिमय दर, चलनविषयक, कर आणि औद्योगिक धोरणांचे संयोजन वापरले जाऊ शकते; केवळ किमतीच्या स्थिरतेसह नव्हे तर संपूर्ण आर्थिक स्थिरतेसह

वचनबद्ध राजकोषीय धोरणांद्वारे कर चलनवाढ टाळली पाहिजे. पोस्ट-केनेशियन तज्ञांच्या मते, मागणी महागाईचा मुकाबला आकुंचनात्मक व्यापक आर्थिक धोरणांद्वारे केला गेला पाहिजे, मुख्यतः सरकारी खर्चात कपात करून. पोस्ट केनेशियन अर्थतज्ञ महागाईविरोधी समग्रलक्षी आर्थिक धोरणापेक्षा बरेच काही सुचवतात, एकूणच समग्र लक्षी आर्थिक कामगिरी सुधारण्यासाठी, "विश्वासाहता सापळा" अस्तित्वात येण्याची शक्यता कमी होते.

पर्यायी केनेशियन दृष्टिकोनांनुसार मध्यवर्ती बँकांनी आर्थिक मध्यस्थांच्या "अपेक्षेची स्थिती" प्रभावित करण्याची त्यांची क्षमता सुधारली. नंतर मौद्रिक हस्तक्षेपांद्वारे शक्य तितक्या जलद आणि अधिक परिणामकारकतेसह त्यांची पूर्वनिर्धारित उद्दिष्टे गाठण्यात यश मिळविले. त्यांनी परिभाषित आणि मजबूत केले पाहिजे. संपूर्णपणे अर्थव्यवस्था सुधारण्यासाठी त्यांची क्षमता आणि जबाबदारी दुर्लक्षित न करता त्यांनी त्यांची प्रतिष्ठा परिभाषित आणि मजबूत केली पाहिजे आणि कार्यक्षम आणि विश्वासाह धोरणे अंमलात आणली पाहिजेत - याचा अर्थ असा की उत्पादन आणि रोजगार वेगळे केले जाऊ नयेत.

निःसंशयपणे, चलनविषयक धोरण व्याजदरात फेरफार करून चलनवाढीवर प्रभाव टाकतेपरंतु त्याचा एकूण मागणीवर परिणाम होतो. तथापि, महागाई ही नेहमी मागणी वाढीशी संबंधित नसतेपरिणामी ज्यासाठी इतर प्रकारच्या आर्थिक धोरण हस्तक्षेपांची आवश्यकता असते. महागाईचा सामना करण्या साठी एकाच साधनावर अवलंबून राहता येत नाही.

चलनविषयक धोरणासाठी (व्याजदराच्या नियमाप्रमाणे) नियमाचा अवलंब करणे म्हणजे चलनवाढीच्या अपेक्षेवर आणि नंतर निरीक्षण केलेल्या चलनवाढीवर होणारे परिणाम या संदर्भात असाच एक युक्तिवाद नवसनातनी अर्थशास्त्रज्ञांचा आहे. जे लोक चलनविषयक धोरण कठोरपणे राबवतात ते केवळ चलनवाढीच्या बाबतीत मौद्रिक धोरणाची कामगिरी कशी आहे यावर धोरणाचे यशापयश ठरवतात. ते वास्तविक आर्थिक क्रियाकलापा संदर्भात मौद्रिक धोरणाची कामगिरी किंवा इतर कोणत्याही संभाव्य आर्थिक उद्दिष्टासाठी अक्षरशः नगण्य श्रेय देतात. हे परिणाम अभ्यासताना चलनविषयक धोरणाच्या यशाचे आणि त्याच्या विश्वासाहतेचे मूल्यमापन करणारे मापदंड किंवा आकडेवारी वापरली जात नाहीत.

व्याजदराच्या फेरफार वर चलनवाढीचा मुकाबला करण्यासाठी नियम-आधारित धोरण महागाईच्या प्रक्रियेसाठी जबाबदार असलेल्या कंपन्या आणि किंवा बाजारांमध्ये फरक करत नाही आणि जे नाही. परिणामी, व्याजदरात वाढ केल्यावर किंमत स्थिरतेशी सुसंगतपणे वागणाऱ्या अनेक कंपन्या दंडित होतील. यापैकी काही कंपन्या उच्च आर्थिक खर्च आणि कमकुवत मागणीचा प्रतिकार करू शकत नाहीत, ज्यामुळे दिवाळखोरीची प्रक्रिया सुरू होईल ज्यामुळे बेरोजगारीचा दर वाढेल. इतर कंपन्या अजूनही बेरोजगार असलेल्या कामगारांना सामावून घेण्यासाठी आवश्यक असलेल्या गुंतवणुकीची जाणीव करून देऊ शकतात. म्हणून, जेव्हा हे ओळखले जाते की महागाई प्रक्रियेची सुरुवात नेहमी मागणी वाढीस कारणीभूत ठरू शकत नाही, तेव्हा ते अचूक महागाईचे निदान जारी करण्याची गरज निर्माण करते जे साधनाच्या निवडीसाठी किंवा संयोजनासाठी निर्णायक असेल. इन्स्ट्रुमेंट्स जे महागाई प्रक्रिया कमी करण्यास आणि स्थिर करण्यास मदत करतील.

व्याजदराच्या फेरफारवर आधारित चलनवाढीचा मुकाबला करण्यासाठी करण्यात आलेले धोरण महागाई साठी जबाबदार असलेल्या किंवा जबाबदार नसलेल्या कंपन्या आणि बाजार पेठ यामध्ये कोणताही फरक करत नाही. परिणामी व्याजदरात वाढ केल्यावर किंमत स्थिररतेशी सुसंगतपणे वागणाऱ्या अनेक अत्पादन संस्था दंडित होतात. यापैकी काही कंपन्या उच्च आर्थिक भार आणि कमकुवत मागणीचा प्रतिकार करू शकत नाहीत, ज्यामुळे दिवाळखोरीची शक्यता निर्माण होते. परिणामी बेरोजगारीचा दर वाढेल, इतर कंपन्या बेरोजगार असलेल्या कामगारांना सामावून घेण्यासाठी आवश्यक असलेली गुंतवणूक करू शकणार नाही. म्हणून, महागाई वाढीची सुरुवात नेहमीच मागणी वाढीस कारणीभूत ठरू शकत नाही. अशा परिस्थितीत महागाईचे अचूक निदान करण्याची गरज निर्माण होते. ज्याचा फायदा महागाई कमी करण्यास आणि स्थिर करण्यास मदत करतील अशी साधने निवडीसाठी होईल.

जेव्हा मध्यवर्ती बँका केवळ चलनवाढ कमी आणि ती स्थिर ठेवण्याच्याएकाच उद्दिष्टाने प्रेरित होऊन एका ठोस यांत्रिक व्याजदराच्या नियमावर काम करतात तेव्हा, काही वेळा आर्थिक क्रियांमध्ये सहभागी होणारे गट आणि मध्यस्थ यांच्यातील वितरणात्मक संघर्षाच्या परिणामी किंमत निर्धारणाच्या प्रक्रियेकडे दुर्लक्ष केले जाते, याचा अर्थ हा नियम वेगळ्या अर्थाने वेगवेगळ्या जोड्यांसह भिन्न आर्थिक गटांना प्रभावित करतो; विविध खर्च रचना असणाऱ्या कंपन्यांवर होणारे वेगवेगळे परिणाम, या परिणामास कंपन्यांच्या विशिष्ट प्रकारच्या प्रतिक्रिया आणि निधी जमा करण्याच्या प्रक्रियेचे परिणाम. पाहता शास्त्रीय मार्गाचा अवलंब करून आपली प्रतिमा विकसित करण्यासाठी अशा प्रकारचे धोरण सुचवले जात नाही, कारण ते आर्थिक वाढीसाठी अनुकूल वातावरण तयार करत नाही. त्याऐवजी, ते मध्यवर्ती बँकांसाठी "विश्वासाहतेचा सापळा" अशी परिस्थिती निर्माण करतात, ज्यामुळे संपूर्ण आर्थिक कामगिरी सुधारण्यासाठी मध्यवर्ती बँकांसाठी अपेक्षेच्या पातळीवर ते अव्यवहार्य बनते; आपली प्रतिष्ठा जपण्यासाठी आर्थिक प्राधिकरणाने आर्थिक विकासाला धोका निर्माण करणाऱ्या नियमाचा मागोवा घेणे आवश्यक आहे.

यशस्वी चलनविषयक धोरणासाठी केन्सवादी दृष्टीकोन अभ्यासत असताना प्राप्त केलेली आर्थिक वाढ, प्राप्त झालेली चलनवाढीची स्थिरता, उत्पादन वाढवण्यासाठी वापरलेली स्थापित क्षमता पातळी, उत्पन्न वितरणातील सुधारणा आणि अधिग्रहित चलन-वित्तीय प्रणाली स्थिरता लक्षात घेतली पाहिजे. केंद्रीय बँकांनी त्यांच्या धोरणांचा किमतींच्या प्रक्रियेवर होणारा परिणाम आणि अंतर्गत निधी जमा करण्यासाठी त्यांचे महत्त्व, तसेच तरलता प्राधान्य आणि गुंतवणूक निर्णय यांचा विचार करणे आवश्यक आहे.

७.५ प्रश्न.

१. विवेक धोरण हे धोरण नियमापेक्षा वेगळे कसे आहे, हे स्पष्ट करा?
२. आर्थिक सूत्रीकरणामध्ये विश्वासाहता आणि प्रतिष्ठेचे महत्त्व काय आहे?
३. केनेशियन आणि पोस्ट केनेशियन दृष्टिकोनातून प्रतिष्ठा आणि विश्वासाहता स्पष्ट करा?
४. नियम विरुद्ध विवेकावर वेगवेगळ्या अर्थशास्त्रज्ञांचे मत स्पष्ट करा

७.६ संदर्भ:

1. **Unconventional monetary policy**, Reserve bank of Australia.
2. **Lecture Notes in Macroeconomics**, John C. Driscoll.
3. **Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans**, Finn E. Kydland and Edward C. Prescott.
4. **Reputation, credibility, and monetary policy effectiveness**, Gabriel Caldas Montes.
5. **Rules vs. Discretion: the wrong choice could open the floodgates**, Mark D. Vaughan.
6. **Macroeconomic theory, A Dynamic General Equilibrium Approach**, Michael Wickens.

स्थूल आर्थिक धोरण - II

घटक रचना

८.० उद्दिष्टे

८.१ गतिक विसंगत बँका

८.१.१ बँका, आर्थिक मध्यस्थांमध्ये गतिमान सुसंगतता

८.२ आर्थिक मध्यस्थ आणि अपारंपरिक चलनविषयक धोरण

८.२.१ अपारंपरिक आर्थिक धोरणाची साधने

८.३ महागाई लक्ष्यीकरण आणि विनिमय दर

८.४ प्रश्न

८.० उद्दिष्टे

- बँकिंग व्यवस्थेतील गतिशील सातत्य आणि विसंगतीची संकल्पना समजून घेणे.
- अपारंपरिक आर्थिक धोरणाचा प्रभाव जाणून घेणे.
- आर्थिक मध्यस्थ आणि अपारंपरिक चलनविषयक धोरण यांच्यातील संबंध प्रस्थापित करणे
- अपारंपरिक आर्थिक धोरणाची विविध साधने जाणून घेणे.
- महागाई लक्ष्यीकरण आणि विनिमय दर यांच्यातील संबंध स्थापित करणे.

८.१ गतिशील विसंगती

अर्थशास्त्रात, गतिशील विसंगती ही अशी परिस्थिती आहे ज्यामध्ये निर्णय घेणाऱ्याची प्राधान्ये वेळोवेळी अशा प्रकारे बदलतात की एखादी प्राधान्य वेळोवेळी विसंगत होऊ शकते. ही संकल्पना समजून घेण्यासाठी आपल्याला वेळेची प्राधान्ये समजून घेणे आवश्यक आहे. अर्थशास्त्रात, वेळेचे प्राधान्य हे नंतरच्या तारखेला मिळण्याच्या तुलनेत आधीच्या तारखेला चांगली किंवा काही रोख रक्कम मिळाल्यावर ठेवलेले वर्तमान सापेक्ष मूल्यांकन आहे. सवलतीच्या कार्यामध्ये वेळेची प्राधान्ये गणितीय पद्धतीने समावेशित केली जातात. वेळेचे प्राधान्य जितके जास्त असेल तितकी प्राप्ती किंवा भविष्यात देय खर्चावर दिलेली सूट जास्त असेल. निर्णय घेणारे स्वतःच वेगवेगळ्या वेळी त्यांची प्राधान्ये बदलू शकतात, जेव्हा त्यांच्या स्वतःच्या आवडी निवडी किंवा प्राधान्ये संरेखित नसतात तेव्हा विसंगती

उद्भवते. वेळेची विसंगती म्हणजे निर्णय घेणाऱ्यांच्या वेगवेगळ्या व्यक्तींमध्ये कोणती कृती करावी याबद्दल मतभेद आहेत. औपचारिकपणे, प्रत्येक स्वतःला मिळालेल्या उपयोगितेवर वर वेगवेगळ्या काळजीपूर्वक काम केलेल्या वजनांसह आर्थिक प्रतिमानाचा विचार करा. या शक्यतेचा विचार करा की कोणत्याही स्वतःसाठी, उपयोगितेच्या संचावर स्वतःने दिलेले प्राधान्य दुसऱ्याने दिलेल्या प्राधान्यापेक्षा वेगळे असू शकतात. येथे दोन विशिष्ट उपयोगिते मधील सापेक्ष प्राधान्य हा महत्त्वाचा विचार आहे. सापेक्ष प्राधान्य एक दिलेल्या स्वतः साठी समान असल्यास आणि नंतर हे स्वतःहून वेगळ्यासाठी असल्यास, तर वेळेची विसंगती असू शकते. येथे निर्णय-निर्मात्यांना वेळ-विसंगत प्राधान्ये निवडावी लागतील. सर्व उपयोगितेच्या जोड्यांचे सापेक्ष प्राधान्य सर्व समान असल्यास, निर्णय घेणाऱ्याला वेळ-सुसंगत प्राधान्ये असतात.

विविध स्वरूपांमध्ये, ‘प्रक्षेपण पूर्वाग्रह’ च्या परिणामाच्या रूपात गतिशील विसंगती वाढते. वर्तणुकीची प्रवृत्ती म्हणजे त्यांच्या आगामी सीमांत उपयुक्तता सध्याच्या पातळीवर आणि सातत्यपूर्ण राहतील असे गृहीत धरून चुकीचा अंदाज लावणे. उदाहरणार्थ, अनपेक्षित मार्गाने कालांतराने कोणत्याही वैयक्तिक बदलासाठी सीमांत उपयोगिता म्हणून यामुळे विसंगती निर्माण होते. ग्राहकांच्या आवडीनिवडी, प्राधान्ये आणि सवयी बदलत राहतात. तथापि, अनुभवजन्य संशोधन वेळ एक सबळ गोष्ट करते ती म्हणजे विसंगती ही खरे तर मानवी पसंतींमध्ये मानक असते. यामुळे घेतलेल्या निर्णयांवर लोकांच्या वेगवेगळ्या व्यक्तीद्वारे विसंगती आणि तर्कसंगत निवड सिद्धांताच्या वेळेच्या सुसंगततेच्या पैलूला नकार दिला जाईल. आर्थिक प्रतिमानामध्ये वेळोवेळी निर्णय घेण्याचा समावेश होतो आणि निर्णय घेणारे घातांकीय सवलत देतात. आर्थिक प्रतिमानामध्ये सवलतीच्या फलनाचा वापर वेगवेगळ्या वेळी मिळालेल्या प्राधान्याचे वर्णन करण्यासाठी केला जातो. उदाहरणार्थ, वेळ विभक्त असेल आणि उपयुक्तता वेळ-विभाज्य असेल, सवलतीच्या फलन $F(t)$ मध्ये नकारात्मक प्रथम व्युत्पन्न असेल आणि C_t सह वेळेत वापर म्हणून परिभाषित केले असेल, तर उपभोगाच्या असीम प्रवाहातून एकूण उपयुक्तता पुढील प्रमाणे दर्शविली जाते:

$$U(\{C_t\}_t^\infty = 0) = \sum_{t=0}^{\infty} f(t)u(C_t)$$

C_t ची व्याख्या t वेळी उपभोग म्हणून केली जाते

सवलत फलन $F(t)$ ज्यामध्ये प्रथम ऋणात्मक व्युत्पन्न आहे.

सुसंगत धोरण:

P हा 1 ते T या कालावधीसाठी धोरणांचा क्रम समजूया. (कदाचित अनंत आणि खालील उदाहरणात t ने दर्शविला जाईल)

आणि **D** हा आर्थिक अभिकर्त्याच्या निर्णयांचा संबंधित क्रम आहे.

$$P = (p_1, p_2, p_3, \dots, p_T)$$

$$D = (d_1, d_2, d_3, \dots, d_T)$$

सामाजिक उद्दिष्ट कार्य (S) जे साध्य करायचे आहे:

$$S(d_1, d_2, \dots, d_T, p_1, p_2, \dots, p_T) \quad (1)$$

पुढे, अभिकर्त्याचा "t" कालावधीतील निर्णय सर्व धोरणात्मक निर्णयांवर तसेच मागील धोरणात्मक निर्णयांवर खालीलप्रमाणे अवलंबून असतो:

$$d_t = D_t(d_t, d_{t-1}, p_1, \dots, p_T) \quad (2) \text{ where, } 1 \leq t \leq T$$

अशा चौकटीत इष्टतम धोरण अस्तित्वात असल्यास, ते व्यवहार्य P आहे जे समीकरण (1) मर्यादा समीकरण (2) च्या अधीन आहे.

या परिस्थितीत सुसंगततेची संकल्पना खालीलप्रमाणे परिभाषित केली आहे: धोरण P सुसंगत असेल जर, पूर्वी दिलेल्या निर्णयांनुसार, प्रत्येक कालावधी t साठी, P_t (1) ला महत्तम करत असेल.

$d_1, \dots, d_{t-1}$ आणि ते भविष्यातील धोरण निर्णय ($s > t$ साठी P_s) सारखेच निवडले आहेत.

इष्टतम योजनेची विसंगती दोन-कालावधी उदाहरणाद्वारे दर्शविली जाते.

$T=2$. साठी, P_2 कमाल करण्यासाठी निवडले आहे:

$$S(d_1, d_2, p_1, p_2)$$

(3)

$$d_1 = D_1(p_1, p_2)$$

$$\text{आणि } d_2 = D_2(d_1, p_1, p_2)$$

(4)

योजना सुसंगत असण्यासाठी, p_2 कमाल करणे आवश्यक आहे (3),

मागील निर्णय p_1 , d_1 , आणि मर्यादा (4) भिन्नता आणि आंतरिक समाधान गृहीत

$$\text{धरून, } \delta S - \delta d_2 - \delta D_2 - \delta P_2 + \delta S - \delta P_2 = 0$$

घातांकीय सवलतीमुळे वेळ-सुसंगत प्राधान्ये प्राप्त होतात. घातांकीय सवलत आणि सामान्यतः वेळेनुसार प्राधान्ये बर् याचदा तर्कशुद्ध निवड सिद्धांतात गृहीत धरली जातात कारण त्यांचा अर्थ असा आहे की निर्णय घेणार् या सर्वांचे स्वतः प्रत्येकाने केलेल्या निवडींशी सहमत असेल.

जोपर्यंत उपयोगिता स्वतः बदलत नाहीत तोपर्यंत व्यक्ती स्वतः साठी आगाऊ कोणताही निर्णय वैध राहील (म्हणजे, एक इष्टतम निवड).

अनुभवजन्य संशोधन एक मजबूत गोष्ट बनवते की वेळ विसंगती, खरे तर मानवी आवडीनिवडींमध्ये प्रमाणित आहे. याचा अर्थ लोकांच्या स्वतः च्या वेगवेगळ्या निर्णयांमुळे मतभेद आणि तर्कशुद्ध निवड सिद्धांताच्या वेळेच्या सुसंगततेच्या पैलूला नकार देईल.

८.१.१ बँका आणि वित्तीय मध्यस्थांमध्ये गतिशील विसंगती: Dynamic in consistency in Banks and Financial Intermediaries

केंद्रीय बँका आता पारदर्शकतेकडे प्रभावी धोरणआखणीचे एक महत्त्वपूर्ण साधन म्हणून पाहतात. विवेकबुद्धी वाढवण्यासाठी हेतूपूर्ण लपवण्याच्या जुन्या मध्यवर्ती बँकिंग जगाच्या उलट, नियमसदृश वर्तन कुटुंबांना, व्यवसायांना आणि वित्तीय बाजारातील सहभागींना महागाई कमी आणि स्थिर ठेवण्याशी सुसंगत असलेल्या मध्यवर्ती बँक कृतींचा अंदाज घेण्यास प्रोत्साहित करते.

वेळ-विसंगतीची समस्या कमी करण्याचा एक प्रभावी मार्ग म्हणजे मध्यवर्ती बँकांना देणे. किंमतस्थिरता टिकवून ठेवणे आणि सरकारी हस्तक्षेपाशिवाय लक्ष्य साध्य करण्यासाठी मध्यवर्ती बँकेचे स्वातंत्र्य सुनिश्चित करणे हे प्राथमिक लक्ष्य आहे. किंमत स्थिरतेसाठी अशी संस्थात्मक बांधिलकी आर्थिक धोरणाची विश्वासार्हता वाढवू शकते आणि त्याची कामगिरी सुधारू शकते.

उदाहरणार्थ, श्रमाचे विकृत कर आकारणी किंवा हस्तांतरण कार्यक्रमांची उपस्थिती, चलनविषयक धोरणकर्त्यांना महागाईच्या अपेक्षांसह गतिशील विसंगतीचा सामना करावा लागतो, कारण राजकारणी महागाई कमी करण्याचे आश्वासन देतात. परंतु उद्या एकदा महागाई कमी झाली की बेरोजगारी वाढणे (महागाई आणि बेरोजगारी यांच्यातील संबंध) यांसारखे नकारात्मक परिणाम होऊ शकतात. आर्थिक धोरणकर्त्यांनी अल्पकालीन उद्दिष्टांचा पाठपुरावा करणे निवडल्यामुळे दीर्घकालीन उद्दिष्टे गमावणे म्हणून गतिशील विसंगती वाढते. विस्तारात्मक आर्थिक धोरणमुळे अल्पावधीत जलद आर्थिक विकास होईल आणि बेरोजगारी कमी होईल आणि जे पतधोरण निर्देशांक निवडतील त्यांना हा मार्ग स्वीकारण्याचा मोह होईल, जरी दीर्घकालीन सकारात्मक परिणामांमध्ये खासगी क्षेत्रातील किंमती आणि पगार वाढल्यामुळे, शिथिल आर्थिक धोरणामुळे भरून काढले जातील. परिणामी, दीर्घकालीन महागाईत वाढ होईल, त्याचे नकारात्मक परिणाम आर्थिक परिस्थितीत बदल घडवून आणतील. मॅककॅलमच्या मते मध्यवर्ती बँका अल्पावधीत त्या तात्पुरत्या सकारात्मक लोकांचे दीर्घकालीन नकारात्मक परिणाम ओळखू शकतात आणि जोपर्यंत ते स्वतंत्र आहेत तोपर्यंत ते टाळू शकतात. बहुतेक प्रकरणांमध्ये, आर्थिक धोरणकर्त्यांवरील राजकीय दबावामुळे गतिशील विसंगती निर्माण होते. चलनविषयक धोरणाची गतिमान विसंगती ही या योजनांची अंमलबजावणी केव्हा करण्यात आली असती या पूर्वी तयार केलेल्या योजनांपासून पूर्वोत्तर विचलन असते. चलनविषयक धोरणातील

गतिमान विसंगतीच्या अस्तित्वामुळे उद्भवणारे तपशील म्हणजे सार्वजनिक कर्जाचे वास्तविक मूल्य कमी करणाऱ्या आर्थिक क्रियाकलापांच्या दृष्टीने उप-इष्टतम पातळीकडे नेण्याच्या सरकारच्या दबावाखाली चलनविषयक प्राधिकरणाचा संदर्भ आहे. जर त्यांनी चलनवाढ निर्माण केली तर चालू खात्याची स्थिती सुधारेल असे गृहीत धरून अवमूल्यनाचे चलनवाढीचे परिणाम वाढतात. केंद्रीय बँकर्स विश्वासाहता मिळविण्यासाठी किंमत स्थिरतेसाठी त्यांची वचनबद्धता करतात. तात्पुरत्या तेजीच्या अल्पकालीन फायद्यासाठी ते कमी चलनवाढीचे दीर्घकालीन उद्दिष्ट सोडणार नाहीत याची खात्री करणे हा एक मार्ग असतो. गेल्या चतुर्थांश शतकात, या प्रेरक तर्कामुळे जगभरातील सरकारांना दीर्घ मुदतीच्या अधिकार्यांच्या देखरेखीखाली कायदेशीररित्या अनिवार्य उद्दिष्टांसह स्वतंत्र मध्यवर्ती बँकांकडे चलनविषयक धोरण सोपवण्यास प्रवृत्त केले आहे. रण परिणामकारकता वाढवण्यासाठी केंद्रीय बँकर्स मर्यादित विवेक वापरतात आणि महागाई लक्ष्यीकरणाची व्यवस्था विकसित करतात. त्याच वेळी, टेलर सारख्या धोरणात्मक नियमांचे समर्थक, तसेच विवेकबुद्धी आणखी मर्यादित करण्यासाठी विधायी धोरण नियम तयार करतात. जागतिक जीडीपीच्या सुमारे दोन तृतीयांश उत्पादन करणाऱ्या देशांमध्ये चलनवाढ लक्ष्यीकरण हे प्रचलित चलनविषयक धोरण आदेश आहे. महागाई लक्ष्यीकरण पारदर्शकता आणि संप्रेषणावर अवलंबून असते ज्यामुळे किंमत स्थिरतेच्या वचनबद्धतेवर पुनर्नवीन खर्च वाढतो. धोरणनिर्माते किमान पुढील अनेक वर्षांसाठी केवळ चलनवाढीसाठी परिमाणात्मक लक्ष्य जाहीर करत नाहीत, तर ते त्यांचे उद्दिष्ट साध्य करण्याच्या प्रगतीबद्दल नियमितपणे सार्वजनिकपणे अहवाल देतात. आणि, जेव्हा ते त्यांची साधने समायोजित करतात, तेव्हा मध्यवर्ती बँकर्स त्यांच्या वचनबद्धतेच्या पूर्ततेवर होणार्या प्रभावाच्या दृष्टीने त्यांच्या कृतींचे समर्थन करतात. मौद्रिक धोरणाच्या गतिशील विसंगतीचा प्रतिकार करण्याचा आणि महागाईचा पूर्वग्रह कमी करण्याचा एक प्रस्ताव मौद्रिक धोरण तयार करण्याच्या शिष्टमंडळाचा संदर्भ देतो आणि एका “पुराणमतवादी” मध्यवर्ती बँकरची अंमलबजावणी, ज्याची व्याख्या सामाजिक बँकर्सपेक्षा जास्त महागाई-विरुद्धी म्हणून केली जाते. हे शिष्टमंडळ गतिशील विसंगतीची समस्या नाहीशी करत नाही तर महागाईचा पूर्वग्रह कमी करते. वॉल्श (१९९५) असे सुचवतात की, रूढीवादी मध्यवर्ती बँकरच्या पाठलागाची चिंता करण्याऐवजी समाजाने कामगिरी कराराद्वारे आर्थिक अधिकाराला चालना दिली पाहिजे, म्हणून जेव्हा तो आपल्या हिताचा पाठपुरावा करतो, तेव्हा एकाच वेळी समाजाचे कल्याण जास्तीत जास्त होते. अशा कराराचा फायदा असा आहे की त्याचा अर्ज माहितीच्या विषमतेपासून आणि धोरणकर्त्यांनी आर्थिक धोरणाची अंमलबजावणी करण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांपासून स्वतंत्र असते, केवळ आर्थिक चलांबद्दल केलेल्या कराराच्या दायित्वांशी संबंधित कामगिरी पाहण्यासाठी सार्वजनिकपणे पाहण्यासाठी खुले असते. अलीकडे, जागतिक जीडीपीच्या सुमारे दोन तृतीयांश उत्पादन करणार्या देशांमध्ये महागाई लक्ष्यीकरण हे प्रमुख आर्थिक धोरण बनले आहे. किंमत स्थिरतेच्या बंधनावर माघार घेण्याचा खर्च वाढविण्यासाठी महागाई लक्ष्यीकरण

पारदर्शकता आणि संप्रेषणावर अवलंबून आहे. धोरणकर्ते किमान पुढील अनेक वर्षांत महागाईचे परिमाणात्मक लक्ष्य जाहीर करतातच, पण त्यांचे उद्दीष्ट लक्षात येण्याच्या त्यांच्या प्रगतीबद्दल ते वारंवार जाहीरपणे अहवाल देतात आणि जेव्हा ते त्यांची साधने समायोजित करतात, तेव्हा केंद्रीय बँकर्स त्यांची वचनबद्धता साध्य करण्यावर त्याचा परिणाम होईल या दृष्टीने त्यांच्या कृतीचे समर्थन करतात.

अनेक देशांमध्ये बँक नियमनाचा एक भाग आहे, परंतु असे दिसून येते की बँक बंद करण्याची धोरणे देखील एका अस्पष्ट “खूप-अयशस्वी” समस्येने ग्रस्त आहेत: जेव्हा बँक अपयशाची संख्या मोठी असते, तेव्हा नियामकाला काही किंवा सर्व अपयशी बँकांना बाहेर काढणे इष्टतम आहे, तर जेव्हा बँक अपयशाची संख्या कमी असते, अपयशी बँका टिकाव धरू शकलेल्या बँका विकत घेऊ शकतात. हे बँकांच्या सामूहिकीकरणाला प्रोत्साहन देते आणि बऱ्याच बँका एकत्र अपयशी ठरण्याची जोखीम वाढवते. अशा प्रकारे पूर्व-दृष्टिकोनातून पूर्व-पश्चात इष्टतम नियमन वेळ-विसंगत किंवा उप-इष्टतम असू शकते. मोठ्या बँकांवर प्रामुख्याने परिणाम करणाऱ्या अत्यंत मोठ्या-अपयशी समस्येच्या उलट, आपण असे निरीक्षण करतो की, अयशस्वी होणाऱ्या समस्येमुळे छोट्या बँकांच्या सामूहिकीकरणाला अधिक प्रोत्साहन देऊन अधिक परिणाम होतो.

इतिहास सांगतो, विशेषतः २००७-२००९ च्या आर्थिक संकटाच्या निकालात, विवेकी नियामकांसमोरील सर्वात मोठी समस्या म्हणजे अपयशी ठरण्यासाठी खूप मोठी (TBTF) आहे. आर्थिक पतन आणि आणखी एक महामंदी थांबवण्यासाठी, युनायटेड स्टेट्स आणि इतरत्र नियामकांनी सार्वजनिक पैशाचा वापर वारंवार सर्वात मोठ्या ते सर्वात जोडलेल्या कर्जदारांना आणि सर्वात जटिल मध्यस्थांना जामीन देण्यासाठी केला आहे. लोकप्रिय आक्षेपाव्यतिरिक्त, या खैरातींमुळे एक नैतिक धोका निर्माण झाला आहे - आर्थिक बेहेमोथ्सना चांगल्या काळात जोखीम घेण्यास प्रोत्साहित करणे ज्यामुळे व्यवस्था संकटाला अधिक असुरक्षित बनते. धोरणकर्त्यांना केवळ बेलआउटवर बंदी घालणारा कायदा मंजूर करण्याचे आवाहन केले जात आहे. यू.एस. हाऊसने मंजूर केलेला आर्थिक निवड कायदा, नेमका हाच दृष्टीकोन घेतो. तथापि, आपण आधी युक्तिवाद केल्याप्रमाणे, हा दृष्टीकोन अपयशी ठरला आहे. माफक घोषणांमध्ये विश्वासाहतेचा अभाव असतो आणि TBTF कंपन्यांच्या जोखमीच्या आचरणावर मर्यादा घालू शकत नाहीत.

संकटात असताना, बेलआउटद्वारे आर्थिक अपयश टाळण्यासाठी धोरणकर्ते मोहक दबावाखाली येतील. गरज निर्माण झाली आहे, की भविष्यातील कायदेमंडळ त्याऐवजी काहीही रद्द करून नवीन कायदे करेल.

TBTF वेळेच्या सुसंगततेच्या समस्येसारखे दिसते. जर भविष्यातील संकटात, समजला जाणारा पर्याय म्हणजे आर्थिक व्यवस्थेचे पतन आणि नैराश्य, धोरणकर्ते ते देऊ शकत असलेल्या कोणत्याही “नो बेलआउट”

आश्वासनावर परत जातील. एक पर्यवेक्षकीय केंद्रीय चलन प्राधिकरण जे प्रचंड आर्थिक आस्थापनांना त्यांच्या वर्तनाचे स्पिल ओव्हर्स संपूर्णपणे आर्थिक व्यवस्थेवर अंतर्भूत करण्यास भाग पाडते, ज्यामुळे TBTF समस्या समाविष्ट करण्याची विश्वासाहता निर्माण होईल. आमच्या मते, अशा राजवटीत तीन गिअर्स आहेत: उच्च भांडवलाच्या गरजा ज्या मध्यस्थांना नुकसानीपासून स्वतःचा विमा काढण्यास भाग पाडतात; अत्यंत गंभीर प्रतिकूल परिस्थितीतही भांडवल पर्याप्ततेचे रक्षण करणाऱ्या तणाव चाचण्या; आणि एक प्रभावी ठराव व्यवस्था जी कमकुवत आर्थिक बेहेमोथचे स्वयंचलित पुनर्भांडवलीकरण तसेच ठराव निधीची तात्पुरती सरकारी तरतूद प्रदान करते. भविष्यातील खैरात टाळण्याची पद्धत म्हणजे पर्याय आर्थिक प्रतिकूल तात्त्विकता नाही याची खात्री करणे हे संकेत आहेत. व्यावसायिक बँक, गुंतवणूक बँका, म्युच्युअल फंड किंवा पेन्शन फंड गुंतवणूक बँका, स्टॉकब्रोकर्स आणि स्टॉक एक्स्चेंज यांसारखे आर्थिक मध्यस्थ हे आर्थिक घटक आहे जे आर्थिक करारामध्ये दोन पक्षांमधील मध्यस्थ म्हणून काम करते. अनेक मध्यस्थ सिक्युरिटीज एक्स्चेंजमध्ये भाग घेतात आणि दीर्घकालीन योजनांचा वापर करतात त्यांचा निधी व्यवस्थापित करताना आणि वाढवताना, आर्थिक मध्यस्थांच्या कृती आणि वित्तीय क्षेत्राच्या वाढीद्वारे देशाचे एकूण आर्थिक स्थैर्य प्रदर्शित केले जाऊ शकते. वित्तीय मध्यस्थ मालमत्ता व्यवस्थापनापासून सुरक्षा, तरलता आणि बँकिंगशी संबंधित अर्थव्यवस्थेपर्यंत सामान्य ग्राहकांना स्केल आणि मालमत्ता व्यवस्थापनाच्या अनेक परतफेडी देतात. वित्तीय मध्यस्थ अतिरिक्त भांडवल असलेल्या पक्षांकडून निधीची गरज असलेल्या पक्षांकडे निधी हलवतात. ही प्रक्रिया कार्यक्षम बाजारपेठ तयार करते आणि व्यवसाय चालविण्याचा खर्च कमी करते. आर्थिक मध्यस्थीद्वारे, बचतकर्ते त्यांचा निधी गोळा करू शकतात, ज्यामुळे त्यांना मोठी गुंतवणूक करता येते, ज्यामुळे ते गुंतवणूक करत असलेल्या घटकाला फायदा होतो. त्याच वेळी, आर्थिक मध्यस्थ गुंतवणूक आणि कर्जाच्या विविध श्रेणींमध्ये निधीचा प्रसार करून धोका निर्माण करतात. घरांना आणि देशांना सध्याच्या काळात त्यांच्याकडे असलेल्यापेक्षा जास्त पैसे खर्च करण्याची परवानगी देऊन कर्जाचा फायदा होतो.

८.२ आर्थिक मध्यस्थ आणि अपारंपरिक आर्थिक धोरण Financial Intermediaries and Unconventional monetary policy

चलनविषयक धोरण आर्थिक संस्थांवरील परिणामांद्वारे काही प्रमाणात वास्तविक अर्थव्यवस्थेवर परिणाम करते. उच्च-वारंवारता प्रसंगी अभ्यास दर्शविते की अपारंपरिक चलनविषयक धोरणाच्या परिचयाचा बँकांवर आणि विशेषतः जीवन विमा कंपन्या आणि इतर आर्थिक मध्यस्थांवर मजबूत, फायदेशीर प्रभाव पडला.

अपारंपरिक पतधोरण हे पारंपारिक उपायांच्या अनुषंगाने येणाऱ्या आर्थिक प्राधिकरणाद्वारे वापरले जाणारे साधन आहे. २००८ च्या आर्थिक संकटाच्या

काळात बिगर-मानक आर्थिक धोरणांना महत्त्व प्राप्त झाले जेव्हा पारंपारिक पतधोरणाचे प्राथमिक साधन, जे व्याजदरांचे समायोजन आहे, पुरेसे नव्हते. या धोरणांमध्ये परिमाणात्मक सुलभता, पुढील मार्गदर्शन आणि संपार्श्विक समायोजन समाविष्ट आहे. २००८ च्या जागतिक आर्थिक संकटाच्या वेळी अपारंपरिक आर्थिक धोरणे प्रसिद्धीस आली जेव्हा विकसित राष्ट्रांच्या अर्थव्यवस्था खेचण्यासाठी पारंपारिक आर्थिक धोरणे पुरेशी नव्हती.

जगभरातील मध्यवर्ती बँकर्स त्या मौद्रिक धोरणांचा शोध घेत आहेत ज्याकडे एकेकाळी अपारंपरिक आणि तात्पुरते म्हणून पाहिले जात होते ते आता पारंपारिक आणि दीर्घकाळ टिकणारे असल्याचे सिद्ध होत आहे.

२००८ चे आर्थिक संकट आणि २०२०, २०२१ कोरोनावायरस साथीच्या रोगाने पारंपारिक आर्थिक धोरणांपासून दूर निवड करण्यासाठी अंमलबजावणी केली आहे. फेडरल रिझर्व्ह, युरोपियन सेंट्रल बँक आणि त्यांचे बहुतेक आंतरराष्ट्रीय समकक्ष मंदी आणि अपस्फीतीच्या धोक्यापासून त्यांच्या अर्थव्यवस्थेचे संरक्षण करण्यासाठी पूर्वीपेक्षा अधिक आक्रमक आणि नाविन्यपूर्ण बनले आहेत. स्टँडर्ड बँकेतील परकीय चलन धोरणाचे प्रमुख स्टीव्ह बॅरो म्हणाले, "२००८ च्या आर्थिक संकटापेक्षा कोरोनावायरसचे संकट कितीतरी पटीने अधिक विनाशकारी आहे." "कडक आर्थिक धोरणाकडे जाण्यास आर्थिक संकटानंतरच्या कालावधीपेक्षा बराच वेळ आणि कदाचित खूप जास्त वेळ लागेल यावर विश्वास ठेवण्याचे सर्व कारण आहे."

ऑस्ट्रेलिया, न्यूझीलंड आणि कॅनडा च्या मध्यवर्ती बँकांनी यावर्षी प्रथमच सरकारी रोखे खरेदी केले आणि नंतरचे कॉर्पोरेट कर्जही खरेदी केले. दक्षिण कोरिया आणि स्वीडन आणि दक्षिण कोरिया सारख्या देशांनी कंपनीचे रोखे आणि व्यावसायिक पत्रे खरेदी करण्यास सुरुवात केली. अधिक मध्यवर्ती बँकाही तथाकथित फॉरवर्ड मार्गदर्शन स्वीकारत आहेत, ज्यात गुंतवणूकदारांना आश्वासन देण्यासाठी त्यांना त्यांचे धोरण विशिष्ट कालावधीसाठी सैल ठेवणे आवश्यक आहे. पारंपारिक आर्थिक धोरणांमध्ये व्याजदरांचे समायोजन, खुल्या बाजारपेठेतील कामकाज आणि बँक राखीव गरजा निश्चित करणे यांचा समावेश आहे. अपारंपरिक आर्थिक धोरणांमध्ये परिमाणात्मक सुलभता, फॉरवर्ड मार्गदर्शन, संपार्श्विक समायोजन आणि नकारात्मक व्याजदर यांचा समावेश आहे. पारंपारिक आणि अपारंपरिक दोन्ही आर्थिक धोरणांचा वापर करून सरकारे आपल्या देशांना मंदीतून बाहेर काढू शकली.

अर्थव्यवस्था मंदीतून जात असेल तर देशाची मध्यवर्ती बँक विस्तारात्मक पतधोरण राबवेल. अर्थव्यवस्थेतील खर्चाला चालना देण्यासाठी पैसे स्वस्त करण्यासाठी व्याजदर कमी करणे यात समाविष्ट आहे. विस्तारात्मक पतधोरणामुळे बँकांच्या राखीव गरजाही कमी होतात, ज्यामुळे अर्थव्यवस्थेतील पैशाचा पुरवठा वाढतो. शेवटी, मध्यवर्ती बँका खुल्या बाजारात ट्रेझरी बाँड खरेदी करतात, ज्यामुळे बँकांच्या रोख साठ्यात वाढ होते. आकुंचन पावल्यास त्याच कृती होतील परंतु उलट दिशेने.

२००८ च्या संपूर्ण आर्थिक संकटात जागतिक अर्थव्यवस्था विस्तारात्मक आर्थिक धोरणे राबवून आपल्या देशांना मंदीतून बाहेर काढण्याकडे पाहत होत्या. तथापि, मंदी इतकी वाईट असल्यामुळे प्रमाणित विस्तारात्मक मौद्रिक धोरणे पुरेशी नव्हती. उदाहरणार्थ, या संकटाशी लढण्यासाठी व्याजदर शून्य किंवा शून्याच्या जवळपास खाली आले. अर्थव्यवस्थेत सुधारणा करण्यासाठी मात्र हे पुरेसे नव्हते. पारंपारिक आर्थिक धोरणांना पूरक म्हणून मध्यवर्ती बँकांनी आपल्या अर्थव्यवस्थेला आर्थिक संकटातून बाहेर काढण्यासाठी अपारंपरिक उपाययोजना राबवल्या.

८.२.१ अपारंपरिक आर्थिक धोरणाची साधने (Instruments of unconventional monetary policy)

अपारंपरिक चलनविषयक धोरणे परिमाणात्मक सुलभीकरण (QE), फॉरवर्ड मार्गदर्शन, नकारात्मक व्याज दर आणि मंदीच्या काळात संपार्श्विक समायोजन यांसारख्या साधनांद्वारे कार्य करतात, मध्यवर्ती बँक सरकारी रोख्यांच्या बाहेर खुल्या बाजारात इतर सिक्युरिटीज खरेदी करू शकते. ही प्रक्रिया परिमाणात्मक सुलभीकरण म्हणून ओळखली जाते आणि जेव्हा अल्पकालीन व्याजदर शून्यावर किंवा जवळपास असतात तेव्हा त्याचा विचार केला जातो. मोठ्या मंदीच्या काळात व्याजदर शून्याच्या जवळ होते. पैशाचा पुरवठा वाढवताना QE व्याजदर कमी करतो. वित्तीय संस्था आणि मध्यस्थ नंतर कर्ज आणि तरलतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी भांडवली प्रवाहाने भरून जातात. या काळात नवीन पैसे छापले जात नाहीत. असेच एक उदाहरण म्हणजे मंदीच्या काळात, यू.एस. फेडरल रिझर्व्हने त्याच्या परिमाणात्मक सुलभीकरण कार्यक्रमाचा एक भाग म्हणून मॉर्टगेज-बॅकड सिक्युरिटीज (MBSs) खरेदी करण्यास सुरुवात केली. QE च्या पहिल्या फेरीत, मध्यवर्ती बँकेने MBS मध्ये \$1.25 ट्रिलियनची खरेदी केली त्याच्या QE कार्यक्रमाचा परिणाम म्हणून, फेडचा ताळेबंद 2008 मध्ये मंदीपूर्वी सुमारे \$885 अब्ज वरून \$2.2 ट्रिलियन इतका सुधारला जिथे तो 2015 मध्ये सुमारे \$4.5 ट्रिलियन इतका झाला. अग्रेषित मार्गदर्शन ही एक पद्धत आहे ज्याद्वारे मध्यवर्ती बँक भविष्यातील चलनविषयक धोरणासाठी आपले हेतू जनतेला कळवते. अशी सूचना व्यक्ती आणि व्यवसाय दोघांनाही दीर्घ मुदतीसाठी खर्च आणि गुंतवणुकीचे निर्णय घेण्यास अनुमती देते, ज्यामुळे बाजारात स्थिरता आणि आत्मविश्वास येतो. परिणामी, अग्रेषित मार्गदर्शन सध्याच्या आर्थिक परिस्थितीवर परिणाम करते.

अनेक देश आर्थिक संकटात नकारात्मक व्याजदर स्वीकारतात. हे धोरण सूचित करते की केंद्रीय बँका व्यावसायिक बँकांना त्यांच्या ठेवींवर व्याज दर आकारतात. ही कल्पना व्यापारी बँकांना खर्च करण्यास प्रवृत्त करण्यासाठी आणि त्यांची रोख राखीव ठेवण्याऐवजी कर्ज देण्यास प्रवृत्त करते. नकारात्मक व्याजदरामुळे रोख राखीव साठवणुकीचे मूल्य कमी होईल. संपार्श्विक समायोजन हे एक अपारंपरिक आर्थिक धोरण साधन आहे. मध्यवर्ती बँकांनी कर्ज सुविधांच्या विरुद्ध संपार्श्विक म्हणून कोणती संसाधने

आणि मालमत्ता ठेवण्याची परवानगी आहे याची शक्यता देखील वाढविली. सर्वाधिक तरल मालमत्ता संपार्श्विक म्हणून ठेवल्या पाहिजेत, तथापि, अशा कठीण काळात, अधिक तरल मालमत्ता संपार्श्विक म्हणून ठेवण्याची परवानगी होती. मध्यवर्ती बँका नंतर या मालमत्तेची तरलता जोखीम गृहीत धरतात. अपारंपरिक आर्थिक धोरणाचा अर्थव्यवस्थेवर अनिष्ट परिणाम होऊ शकतो. जर मध्यवर्ती बँकांनी QE ची अंमलबजावणी केली आणि पैशाचा पुरवठा खूप लवकर वाढवला तर त्यामुळे महागाई वाढू शकते. जर प्रणालीत खूप पैसे असतील परंतु केवळ काही प्रमाणात माल उपलब्ध असेल तर असे होते. नकारात्मक व्याजदरांमुळे लोकांना बचत न करण्यास आणि त्यांचे पैसे खर्च करण्यास प्रोत्साहित करून देखील चिंता असू शकते. शिवाय, QE मध्यवर्ती बँकेचे ताळेबंद वाढवते, जे व्यवस्थापित करण्यासाठी जोखीम असू शकते आणि खाजगी क्षेत्रासाठी उपलब्ध असलेल्या मालमत्तेचे प्रकार देखील नकळतपणे निर्धारित करते, संभाव्यतः धोकादायक मालमत्ता खरेदी करण्यास प्रवृत्त करते.

पारंपारिक पतधोरणाइतकेच अपारंपरिक पतधोरणाचे उद्दीष्ट आहे. हे केवळ धोरणात्मक व्याजदरातील समायोजनाद्वारे शक्य ते व्याजदर कमी करू शकते (जे त्याच्या प्रभावी कमी मर्यादेवर असू शकते). कमी रोख दराप्रमाणे, यामुळे कर्ज घेण्याची किंमत कमी होते, विनिमय दरावर खालच्या दिशेने दबाव आणतो आणि काही मालमत्तेसाठी इतरांपेक्षा जास्त किंमती ठरतो (ज्यामुळे लोकांना कर्ज घेणे सोपे होते आणि त्यांचा खर्च करण्याचा आत्मविश्वास वाढतो). तणावग्रस्त आर्थिक बाजारपेठांना तरलता प्रदान करणारे अपारंपरिक धोरणात्मक उपाय देखील आर्थिक स्थिरतेस समर्थन देतात. अग्रेषित मार्गदर्शनामुळे चलनविषयक धोरणाच्या भविष्यातील भूमिकेबद्दल अनिश्चितता कमी होते.

८.२.२ अपारंपरिक आर्थिक धोरणाची नकारात्मक बाजू (The negative side of unconventional monetary policy)

रोखता प्रदान करण्याकडे मध्यवर्ती बँकांचा कल वित्तीय संस्थांचे पुरेसे बफर ठेवण्यास प्रोत्साहन कमी करू शकतो, ज्यामुळे आर्थिक तणावाचे भविष्यातील भाग अधिक संभाव्य होऊ शकतात. बँक नफ्याचे नुकसान आणि बँकांची कर्ज देण्याची क्षमता कमी करणे, हे कमी उत्पादक कंपन्यांना सामान्यतः व्यवहार्य नसताना सुरु ठेवण्याची परवानगी देते.

(जरी हे अशा कंपन्यांसाठी समर्पक नसले तरी जे COVID -19 च्या आर्थिक परिणामांसाठी नाही तर सामान्यपणे कार्य करतील) त्यामुळे कमकुवत आर्थिक विकास असूनही मालमत्तेच्या किंमतीत (उदा. घरांच्या आणि शेअर्सच्या वाढत्या किंमतींमध्ये) अनावश्यक वाढ होत आहे. त्यामुळे पतधोरण आणि वित्तीय धोरणाचा भाग अस्पष्ट होऊ शकतो कारण, जर मध्यवर्ती बँक कमी व्याजदराने मोठ्या प्रमाणात सरकारी रोखे खरेदी करत असेल, तर याचा अर्थ सरकारी खर्च (वित्तीय क्रियाकलाप) पैसा निर्मितीद्वारे वित्तपुरवठा केला जात आहे असा केला जाऊ

शकतो. मध्यवर्ती बँकेच्या मालमत्ता खरेदीमुळे समाजातील काही गटांना अप्रमाणित फायदा होत असल्याचे दिसून आल्यास राजकीय किंवा सामाजिक तणाव निर्माण होऊ शकतो.

८.३ महागाई लक्ष्यीकरण आणि विनिमय दर (INFLATION TARGETING AND EXCHANGE RATE)

जर मध्यवर्ती बँकेच्या मालमत्तेच्या वापरामुळे समाजातील काही गटांना अवाजवी फायदा होत असल्याचे दिसून आले तर महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या पार्श्वभूमीवर धोरणात्मक अंमलबजावणीत विनिमय दरासाठी राजकीय किंवा सामाजिक तणाव प्रभावी भूमिका निर्माण करू शकतात महागाईचे उद्दीष्ट आणि इतर विचारांमधील संघर्ष कमी करू शकतात. बळकट धोरण अंमलबजावणी स्थापित करणे विशेषतः महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांसाठी त्यांच्या धोरणात्मक वारसा आणि त्यांच्या कमी विकसित वित्तीय बाजारपेठेमुळे आव्हानात्मक असू शकते. महागाईच्या लक्ष्यीकरणाखाली, व्याजदर हे क्रियाकलाप आणि महागाईवर प्रभाव पाडण्यासाठी मुख्य पतधोरण साधन आहे. परकीय चलन बाजारातील हस्तक्षेप शक्य तितक्या पद्धतशीर मार्गाने अंमलात आणला जावा, असा देशाचा समज आहे. धोरणात्मक उद्दिष्टे, परिचालन प्रक्रिया आणि पूर्वोत्तर मूल्यमापनाशी संबंधित विनिमय दराच्या भूमिकेसाठी पारदर्शकता महागाईच्या लक्ष्याबद्दल संभ्रम निर्माण होण्याची शक्यता कमी करते. खरंतर, परराष्ट्र चलन धोरणाच्या अंमलबजावणीच्या पारदर्शकतेला मर्यादा आहेत आणि देशाच्या अनुभवांमध्ये काही व्यापक धोरणात्मक पारदर्शकता पद्धती प्रस्तावित आहेत. सखोल परकीय चलन आणि देशांतर्गत चलन बाजाराची उपस्थिती धोरणात्मक हेतूंमधील बदलांची परिणामकारकता वाढवते, ज्यामध्ये धोरणात्मक हेतूंचे चांगले संकेत दिले जातात. मुद्रा बाजाराच्या विकासामुळे परकीय चलनाच्या हस्तक्षेपावर जास्त अवलंबून न राहता देशांतर्गत चलनविषयक साधनांचा वापर करणे शक्य होते. बेलडी लामिया मौलडी डीजेलासी यांनी केलेल्या अभ्यासानुसार, महागाई लक्ष्यीकरणाचा अवलंब केल्याने विनिमय दर पार (ERPT) आणि अस्थिरतेवर कसा प्रभाव पडला हे आपल्याला कळते. पुरावे असे सूचित करतात की बहुतेक अर्थव्यवस्थांच्या विश्लेषण केलेल्या किंमत निर्देशांक ग्राहक आणि उत्पादक दोन्ही किंमतींसाठी लक्ष्यित महागाईचा अवलंब केल्यानंतर ERPT घसरला आहे. याव्यतिरिक्त, परिणाम दर्शविते की चलनवाढ लक्ष्यीकरण प्रणाली सर्व देशांमध्ये विनिमय दर अस्थिरता आणि चलनवाढ अस्थिरता कमी करू शकते. त्यामुळे, चलनवाढ-लक्ष्यीकरण शासनाची अंमलबजावणी विनिमय दर पास-थ्रू आणि विनिमय दर अस्थिरतेच्या घसरणीद्वारे किंमत स्थिरतेमध्ये योगदान देते. 1990 च्या दशकात, बऱ्याच देशांनी हे लक्षात घेतले आहे की, मध्यम आणि दीर्घ कालावधीसाठी, चलनवाढीचा कमी आणि स्थिर दर राखणे अत्यावश्यक आहे. महागाईच्या उच्च आणि बदलत्या दरामुळे किंमतीच्या बाबतीत प्रतिकूल सामाजिक आणि आर्थिक परिणाम होतात

ज्यामुळे संसाधने कमी उत्पादक आणि स्पष्ट उपभोगाकडे वळविली जातात. याचा परिणाम बचत आणि गुंतवणूकीच्या खालच्या पातळीत होतो ज्यामुळे अर्थव्यवस्थेच्या दीर्घकालीन वाढीवर विपरीत परिणाम होतो. पैशाच्या घसरत्या मूल्यापासून संरक्षण करण्यासाठी, लोक स्थावर मालमत्तेत हेज करतात आणि उपलब्ध आर्थिक बचत कमी करणारे मौल्यवान धातू खरेदी करतात. खुल्या अर्थव्यवस्थेत, यामुळे भांडवलाचे उड्डाण होऊ शकते ज्यामुळे देयकांचा अशाश्वत समतोल निर्माण होतो. शिवाय, बेरोजगारी आणि किंमतपातळी यांच्यातील अल्पकालीन व्यापार-तडजोडीमुळे मुळे दीर्घकालीन उत्पादन आणि रोजगाराची पातळी वाढत नाही. पैसा पुरवठा, व्याजदर आणि नाममात्र GDP यांसारख्या मध्यस्थ लक्ष्यांचा वापर वाजवी परिणाम देत नाही. परिणामी, मध्यवर्ती बँकांनी महागाईच्या दरालाच थेट लक्ष्य करण्याची सुरुवात करतात.

८.३.१ विनिमय दरातील बदल Exchange rate pass-through

विनिमय दर पास-थ्रू (ERPT) ची व्याख्या देशांतर्गत आणि परदेशी देशांमधील विनिमय दरातील 1% बदलामुळे होणारी देशांतर्गत किंमतींची टक्केवारी बदल म्हणून केली जाते. प्रगत आणि उदयोन्मुख बाजार अर्थव्यवस्थांसाठी विनिमय दर पास-थ्रू कसा विकसित झाला आहे ते पाहू. आर्थिक संकटानंतर उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये विनिमय दर पासथ्रू सरासरीने कमी झाला आहे आणि पासथ्रूमधील ही घसरण घटत्या चलनवाढीशी निगडीत आहे. याउलट, प्रगत अर्थव्यवस्थांमध्ये, जिथे महागाई सातत्याने कमी असण्याकडे कल आहे, विनिमय दर पासथ्रू देखील कमी राहिला आहे. ERPT च्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये अलीकडील घट झाली असली, तरी उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांपेक्षा पासथ्रू अंदाज अजूनही प्रगत आहेत. हे परिणाम किंमत निश्चितीच्या मेन्यू कॉस्ट थिअरीच्या परिणामांशी सुसंगत आहेत: जेव्हा महागाई जास्त असते, तेव्हा विनिमय दरबदल अधिक जलद आणि मोठ्या प्रमाणात पारित केले जातात कारण कंपन्यांना कोणत्याही प्रकारे नियमितपणे किंमती समायोजित कराव्या लागतात. तरंगता विनिमय दर नियम ही चांगल्या प्रकारे कार्यरत महागाईलक्ष्यी शासन भांडवल गतिशीलतेसाठी पूर्व अट आहे आणि स्वतंत्र पतधोरण स्थिर विनिमय दर प्रणालीसह सहअस्तित्वात असू शकत नाही. महागाई लक्ष्यीकरण आणि तरंगता विनिमय दर यांच्यातील संबंधामुळे काही अर्थतज्ज्ञांनी असे म्हटले आहे की आयटी शासन स्वीकारण्याचा एक खर्च म्हणजे विनिमय दरांची उच्च अस्थिरता. विनिमय दराच्या अस्थिरतेवर लक्ष्य करून महागाईचे परिणाम तपासण्यासाठी अनेक पद्धती उदयास आल्या आहेत. खरंच, अनेक अभ्यास महागाईअंतर्गत विनिमय दरांच्या अस्थिरतेची तुलना निश्चित किंवा व्यवस्थापित विनिमय दर प्रणालीशी करतात.

तरीही, एडवर्ड्स सूचित करतात की विनिमय दर अस्थिरता विश्लेषणासाठी या

भिन्न आर्थिक धोरणांची तुलना करणे योग्य धोरण नाही. त्यांनी असे मांडले आहे की चलनवाढी लक्ष्यीकरण प्रणालीमध्ये विनिमयाच्या अस्थिरतेचे मूल्यमापन करण्यासाठी योग्य दृष्टीकोन विनिमय दर शासनाच्या प्रभावांना नियंत्रित करून बनवला गेला पाहिजे.

विनिमय दरातील बदलांपासून महागाईपर्यंतचा पासश्रू कोणत्याही तुलनेने खुल्या लवचिक विनिमय दराच्या अर्थव्यवस्थेसाठी महत्वाचा आहे. हे विनिमय दरातील विविधतेपासून महागाईपर्यंत पासश्रूच्या परिणामांद्वारे कार्य करते जे कोणत्याही तुलनेने खुल्या लवचिक विनिमय अर्थव्यवस्थेसाठी महत्त्वपूर्ण आहे. पासश्रू थेट विनिमय दराच्या हालचालींचा किंमतींवर परिणाम करून आणि अप्रत्यक्षपणे विनिमय दराच्या हालचालींचा एकूण मागणी आणि किंमतींवर परिणाम करून कार्य करते. सामान्यतः अनुभवजन्य साहित्यात असे आढळते की विनिमय दरातील बदलांमुळे आयात किंमतींमध्ये प्रवेश करणे हे विविध घटक, विशेषतः वाहतूक खर्च, वितरण खर्च आणि किंमतीतील भेदभावामुळे एकापेक्षा कमी आहे. १९९० च्या दशकात पासश्रूमध्ये तिप्पट घट झाली आहे. या घसरणीच्या कारणांमध्ये जगभरातील महागाई, बाजारपेठेची किंमत आणि विश्वासाहतेचा फायदा यांचा समावेश आहे. लहान ट्रॅक रेकॉर्ड असलेल्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांसाठी पासश्रू तुलनेने महत्वाचे आहे. उदयोन्मुख बाजारपेठांमध्ये सामान्यतः वित्तीय बाजारपेठेच्या विकासाची पातळी कमी असते, मर्यादित साधने आणि पातळ व्यापाराद्वारे वर्गीकृत केले जाते, जे बाह्य धक्क्यांचा सामना करताना देशांतर्गत उत्पादन स्थिर करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावू शकत नाहीत. विकासाच्या पातळीसह ERPT कमी होताना दिसते आणि मोकळेपणाने वाढते, आणि उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये उच्च आणि वाढीव चलनवाढ आहे, विनिमय दरातील अस्थिरता अधिक अनुभवली जाते आणि अधिक डॉलर आकारले जाते. ज्या अर्थव्यवस्थांनी पूर्ण वाढीव महागाई लक्ष्यीकरण स्वीकारले त्यांनी पासश्रू कमी केल्याचे आढळले आहे. हे समर्थन करते की इतर अँकरसह उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांना मोठ्या विनिमय दर पासश्रूचा सामना करावा लागतो. प्रचंड, जलद आणि अनिश्चित पासश्रू केंद्रीय बँकांना चलनवाढीचा स्तर आणि अस्थिरता कमी करण्यासाठी थेट विनिमय दरावर भार टाकू शकतात. विनिमय दरात बदल केल्याने महागाई आणि महागाईच्या अपेक्षा झपाट्याने वाढू शकतात आणि अशा प्रकारे मध्यवर्ती बँकेला व्याजदर बदलून किंवा परकीय चलन बाजारात प्रचलित करून विनिमय दरावर प्रभाव पाडता येईल अशी कारवाई करण्यास भाग पाडता येईल. तथापि, हे व्यवहार मध्यवर्ती बँक चलनवाढीवर होणाऱ्या परिणामाच्या वर आणि पलीकडे विनिमय दर कायम ठेवते ही छाप दर्शवू शकते. परकीय चलन हस्तक्षेप उत्पादन स्थिरतेने समाविष्ट आहे. तुलनेने अल्पकालीन विनिमय दराच्या हालचालींच्या उत्पादनावर होणारा परिणाम कमी करण्यासाठी विनिमय दरव्यवस्थापित करण्याचे अनेक उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांचे उद्दीष्ट आहे.

IMF च्या लवचिक विनिमय दराच्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांवरील कर्मचार्यांच्या अहवालानुसार असे आढळले आहे की विनिमय दरातील अस्थिरता

मर्यादित करण्यासाठी हस्तक्षेपाचा वापर केला जातो, जरी अशा हस्तक्षेपाची कारणे नेहमीच पूर्णपणे व्यक्त केली जात नाहीत. अभ्यास दर्शवितात की विनिमय दरातील अस्थिरतेचा व्यापारावर मोठा परंतु लहान नकारात्मक परिणाम होतो आणि विनिमय दराचा वापर सपाट उत्पादन अस्थिरतेपर्यंत होतो आणि वस्तुनिष्ठ म्हणून महागाईच्या लक्ष्याच्या बंधनासंदर्भात गोंधळ निर्माण होऊ शकतो. लांब ट्रॅक रेकॉर्ड असलेल्या संपूर्ण महागाई-लक्ष्यीकरण अर्थव्यवस्था तुलनेने पारदर्शक असू शकतात आणि विनिमय दर-सपाट हस्तक्षेपांची कारणमीमांसा बाजारांना स्पष्ट करणे सोपे जाऊ शकते. याउलट, चलनवाढीच्या उद्दिष्टाप्रती कमी वचनबद्धता असलेल्या आणि लहान ट्रॅक रेकॉर्ड असलेल्या अर्थव्यवस्थांना बाजाराला स्पष्ट वाटेल अशा प्रकारे अस्थिरता सुरळीत करण्यासाठी हस्तक्षेप करणे कठीण असते. समजा, असा हस्तक्षेप कायमस्वरूपी विनिमय दराच्या झटक्यांसाठी असावा, ज्यामुळे अशा धक्क्यांचा कालावधी मध्यस्थी करण्याचे आव्हान निर्माण होते. आर्थिक आणि संरचनात्मक धोरणांचा एक सहाय्यक संच असलेला विकसित देश महागाईच्या लक्ष्यासाठी विश्वासाई वचनबद्धता आणि विनिमय दर व्यवस्थापित करण्यावर कमी अवलंबून राहण्याची परवानगी देतो. असे व्यापार तडजोड हे विश्वासाईतेच्या वचनबद्धतेचा परिणाम आहेत. उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थेला नाममात्र अँकर म्हणून संपूर्ण महागाई-लक्ष्यीकरणाचा लाभ मिळविण्यासाठी विश्वासाईतेचा मोठा डोस आवश्यक आहे, ज्यामुळे तरंगत्या विनिमय दराला परवानगी मिळते आणि त्याद्वारे धोरणात्मक अंमलबजावणी शक्य होते. तसेच, लवचिक विनिमय दर असलेल्या अर्थव्यवस्था ज्यांनी अद्याप स्पष्ट महागाईचे लक्ष्य स्वीकारले नाही, त्यांचा एकाच नाममात्र अँकरच्या संक्रमणात विचार केला जाऊ शकतो आणि हे संक्रमण पूर्ण करण्यासाठी महागाईच्या लक्ष्यासाठी विश्वासाई वचनबद्धतेचा पाया स्थापित करणे आवश्यक आहे. वेगवेगळ्या आर्थिक आणि विनिमय दराच्या शासनासह अर्थव्यवस्थांमधील विश्वासाईतेतील हे फरक पाहण्यासाठी, वास्तविक महागाई च्या बहिःपतनामुळे आणि दीर्घकालीन स्थानिक चलन-नामनिर्देशित सरकारी कर्जाच्या बाजार गुणांकनाद्वारे येथे विश्वासाईता अंदाजे प्रतिपत्रित केली जाते. महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या अर्थव्यवस्थांना महागाईचा फटका अधिक चांगला आहे. मध्यवर्ती बँक महागाईच्या लक्ष्याशी विश्वासाई वचनबद्धता करू शकते अशी लव्हा महागाईची चिन्हे आहेत. कमी आणि सकारात्मक महागाई उच्च आणि स्थिर दीर्घकालीन वाढीस पाठिंबा देत आहे असे दीर्घकालीन वाढीस पाठिंबा देणारे पतधोरण अधिक विश्वासाई असू शकते. सध्याच्या वर्षातील सर्वात कमी महागाईदर महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या प्रगत अर्थव्यवस्थांमध्ये आणि त्यानंतर महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये झाला आहे; इतर अँकर असलेल्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये महागाईचे प्रमाण सर्वाधिक आहे. महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या अर्थव्यवस्थांना दीर्घकालीन स्वदेशी चलन-नामनिर्देशित सरकारी कर्जाचे गुणांकन जास्त आहे. असा अंदाज भविष्यवेधी आहे आणि स्थिरतेवरील दीर्घकालीन बाजारपेठेतील विश्वासाच्या प्रमाणात बाजारपेठेतील समज थेट पकडतो

मध्यवर्ती बँकेच्या विश्वासार्हतेच्या बाजार-आधारित उपायांचा वापर करणे श्रेयस्कर ठरेल. वास्तववादात असे उपाय केवळ काही अर्थव्यवस्थांसाठी उपलब्ध आहेत. याशिवाय, अनेक अर्थव्यवस्थांसाठी स्थिर संख्यात्मक लक्ष्ये नसल्यामुळे वास्तविक विरुद्ध लक्षित महागाईची तुलना वगळली जाते. महागाईच्या धक्क्यांना तोंड देताना महागाईच्या अपेक्षांच्या स्थैर्याचे सूचक म्हणजे उत्पादनातील अस्थिरता सुरळीत करण्यासाठी विनिमय दर व्यवस्थापित करण्याचा आणखी एक चांगला उपाय असेल. आर्थिक धोरणाच्या व्याप्तीपलीकडे घटक प्रतिबिंबित होत असले तरी शेवटी मध्यवर्ती बँकेची जबाबदारी आहे.

महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या प्रगत अर्थव्यवस्थांना सर्वाधिक मानांकन आहे, त्यानंतर महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था आणि इतर अँकरसह उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था आहेत. विश्वासार्हतेचे हे सूचक, साधारणपणे असे सूचित करतात की उच्च विश्वासार्हता विनिमय दरासाठी छोट्या भूमिकेशी संबंधित आहे. महागाई लक्ष्यीकरणाच्या विश्वासार्हतेची मोठ्या प्रमाणात तपासणी केली गेली आहे.

महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या सर्व अर्थव्यवस्था बऱ्यापैकी मोठ्या आणि विकसित आहेत, ज्याचा असा पुरस्कार आहे की महागाईला लक्ष्य करण्यासाठी आकार आणि काहीशी प्रगत अर्थव्यवस्था आवश्यक आहे.

महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या मध्यवर्ती बँकेला महागाईचे लक्ष्य आणि आवश्यकतेनुसार आपली आर्थिक साधने निश्चित करण्यासाठी पुरेसा विवेक आणि स्वायत्तता अनुसरण करण्यासाठी निर्देशांची आवश्यकता आहे. एक जोमदार आर्थिक स्थिती महत्त्वाची असते, तर चलनविषयक धोरणात राजकोषीय प्राधान्यक्रमांचे वर्चस्व असायला हवे कारण उच्च कर्ज आणि कमी इतिहास असलेल्या देशाच्या विश्वासार्हतेलाही उपोत्तम धोरणे हानी पोहोचवू शकतात, राजकोषीय व्यवस्थापन परिणाम सूचित करतात की चलनवाढ लक्ष्यीकरण धोरणांची सार्वजनिकपणे घोषणा केलेली अंमलबजावणी उदयोन्मुख बाजारपेठेतील मध्यवर्ती बँका, अनेकदा मोठ्या धूमधडाक्यात, भूतकाळातील चलनविषयक धोरण तयार करण्यापासून एक महत्त्वपूर्ण विचलन आहे आणि ते लक्षित नसलेल्या उदयोन्मुख बाजारपेठांपेक्षा अगदी वेगळे आहे. आपल्या सैद्धांतिक प्रतिमानाने मोजल्याप्रमाणे, उदयोन्मुख बाजारपेठांना लक्ष्य करणारी महागाई "शुद्ध" महागाई लक्ष्यीकरण धोरणांचे अनुसरण करत नाही. त्याऐवजी, आपल्याला असे आढळते की धोरणात्मक नियमात बाह्य चर खूप महत्त्वाची भूमिका बजावतात - उदयोन्मुख बाजारपेठांमध्ये मध्यवर्ती बँकांना लक्ष्य करणारी महागाई खऱ्या विनिमय दराला पद्धतशीरपणे प्रतिसाद देते. महागाईलक्ष्यी गटांपैकी, वस्तूंच्या निर्यातीत विशेषतः जास्त प्रमाण असलेले व्याजदर नॉन-कमोडिटी गहन गटापेक्षा वास्तविक विनिमय दर बदलांमध्ये सक्रियपणे अधिक बदलतात.

सर्वसाधारणपणे, विविध प्रतिमाने तयार करणे आणि अंदाज धोरणांसाठी परिणाम मजबूत असतात.

मूलभूत वस्तूंच्या निर्यातीत तुलनेने गहन असलेल्या आयटी धोरणांमध्ये यशस्वी झालेल्या देशांमध्ये वास्तविक विनिमय दरांचा प्रभाव मजबूत असतो. हे आश्चर्यकारक नाही कारण हा गट व्यापाराच्या अटी आणि वास्तविक विनिमय दरातील व्यत्ययांसाठी सर्वात असुरक्षित आहे. शिवाय, वास्तविक विनिमय दर स्थिरीकरणामागील उद्दिष्ट केंद्रीय बँक व्याजदर निश्चितीवर अप्रत्यक्षपणे प्रभाव पाडताना दिसत नाही कारण हा भविष्यातील महागाईचा चांगला अंदाज आहे, जसे की महागाई हा एक चांगला अंदाज असेल आणि मध्यवर्ती बँक भविष्यवाणी करत असेल तर तसे होईल म्हणजे वास्तविक विनिमय दर उदयोन्मुख बाजारपेठांमध्ये भविष्यातील महागाईचा मजबूत अंदाज नाही. वस्तुप्रधान देशांमधील वास्तविक विनिमय दर स्थिरीकरण वास्तविक विनिमय दरअस्थिरतेशी संबंधित प्रतिकूल वास्तविक उत्पादन परिणामांशी संबंधित असल्याचे दिसते.

तात्त्विकदृष्ट्या, आयटी राजवटीतील पतधोरणाच्या वर्तनाचा खरा विनिमय दर सोप्या आवृत्तीत सादर केला जातो, जिथे धोरणकर्त्यांना वास्तविक विनिमय दरातील अस्थिरतेची चिंता आहे. विनिमय दरातील अस्थिरता कमी करण्याची इच्छा तर्कशास्त्राचे अनुसरण करते, की विनिमय दरातील अस्थिरतेमुळे विकसनशील देशांमधील उत्पादकता कमी होते आणि त्याचे श्रेय वित्तीय वाहिन्यांना दिले जाते.

अस्थिरतेचा प्रतिकूल परिणाम एजन्सी आणि करार अंमलबजावणी खर्च प्रचलित असलेल्या परिस्थितीत निधीच्या अपेक्षित खर्चात वाढ होण्याचा परिणाम असू शकतो, वित्तीय व्यवस्था उथळ आहे आणि व्यापार मोकळेपणा महत्त्वाचा आहे. कमी आर्थिकदृष्ट्या विकसित देशांसाठी विनिमय दरातील अस्थिरतेचे प्रतिकूल परिणाम मोठे आहेत. खनिज आणि इतर वस्तूंच्या निर्यातीवर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून असलेल्या विकसनशील देशांमध्ये ही परिस्थिती तीव्र केली गेली आहे. विनिमय दरातील अस्थिरतेचे समर्थन करण्यावर अधिक दबाव आहे, ज्यामुळे दरातील बदलांची देवाणघेवाण करण्याच्या धोरणात्मक नियमाची संवेदनशीलता शक्यतो मोठ्या प्रमाणात कल्याणकारी परिणामांसह वाढते.

मुख्य उद्दिष्ट अल्प-मुदतीत वास्तविक विनिमय दर स्थिर करणे हे आहे, जेथे पॉलिसी निर्माते असे गृहीत धरतात की समतोल REER (वास्तविक प्रभावी विनिमय दर) अत्यंत निर्धारित केला जातो, अशा प्रकारे बहुतेक अल्पकालीन धक्के क्षणिक अस्थिरतेची पुनरावृत्ती करू शकतात. हे गृहीतक REER ची चिकाटी आणि समतोल विनिमय दरांचा अंदाज लावण्याशी संबंधित व्यापक मानक चुका या दोन्हींचे प्रतिबिंब आहे, अर्थातच आयटी धोरणामागील मध्यवर्ती बँक विनिमय दराशी संबंधित का निवडेल याची इतर संभाव्य कारणे आहेत. हे विशेषतः उदयोन्मुख बाजारपेठांमध्ये त्यांच्या उथळ

चलन बाजार, स्थिर चलनवाढीचा त्यांचा छोटासा इतिहास, अपेक्षेचा अँकर म्हणून विनिमय दराचे महत्त्व आणि धोरणात्मकदृष्ट्या महत्त्वाच्या क्षेत्रांमध्ये चलन न जुळण्याची शक्यता लक्षात घेता हे खरे आहे. या बाबी लक्षात घेता, आपण चाचणी करतो. ज्या प्रमाणात IT द्वारे धोरणात्मक नियम स्वीकारले जातात कमोडिटी-केंद्रित विकसनशील देश आयटी नॉनकमोडिटी निर्यातदारांपेक्षा वेगळे आहेत, कमोडिटी आयटी देशांच्या विनिमय दरातील बदलांबद्दलच्या अधिक संवेदनशीलतेला समर्थन देतात.

आपण तक्ता क्रमांक ८.१ मध्ये एक वास्तव - कालीन सांख्यिकीय माहिती पाहूया.

तक्ता क्रमांक ८.१

उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये विनिमय दर मोठी भूमिका का बजावतो?

(विश्वासाहतेचे सूचक)

धोरणाचे नाव	1997-07	2002-07	2005-07	दीर्घकालीन स्थानिक-चलनाचे मानांकन-नामनिर्देशित-सरकारी कर्ज
महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या प्रगत अर्थव्यवस्था				AAA
मध्यक	2.3	1.9	1.8	
प्रमाणित विचलन	1.1	1.1	1.3	
महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या प्रगत अर्थव्यवस्था				BBB
मध्यक	6.6	5.1	4.9	
प्रमाणित विचलन	11.6	4.3	2.5	
चलनवाढीला लक्ष्य न करणाऱ्या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था				BB+
मध्यक	9.9	11.0	9.4	
प्रमाणित विचलन	29.6	10.6	4.5	
अधिमिलित विनिमय दर उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था				BBB
मध्यक	3.7	5.6	7.5	
प्रमाणित विचलन	18.6	6.4	4.2	

वेगवेगळ्या आर्थिक आणि विनिमय दराच्या शासन असलेल्या अर्थव्यवस्थांमधील विश्वासाहतेतील असमानता समजून घेण्यासाठी, वास्तविक महागाईच्या बहिःपतनामुळे

आणि दीर्घकालीन स्थानिक चलन नामनिर्देशित सरकारी कर्जाच्या बाजार मानांकनाद्वारे विश्वासाहता येथे अंदाजे प्रतिपत्रित केली जाते. महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या अर्थव्यवस्थांकडे महागाईची वाढ अधिक चांगली आहे (तक्ता क्र. 1) आर्थिक आणि संरचनात्मक धोरणांचा एक समर्थनात्मक संच असलेला वाजवी आकाराचा आणि विकसित देश महागाईच्या लक्ष्यासाठी विश्वासाह वचनबद्धता आणि विनिमय दर व्यवस्थापित करण्यावर कमी अवलंबून राहण्याची परवानगी देतो. उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थेला संपूर्ण महागाईला लक्ष्य करणाऱ्या नाममात्र अँकरचा लाभ मिळविण्यासाठी विश्वासाहतेचा मोठा डोस आवश्यक आहे, ज्यामुळे विनिमय दर तरंगत राहण्यास मुक्त होतो आणि धोरणात्मक अंमलबजावणीस ही मदत होते. शिवाय, लवचिक विनिमय दर असलेल्या अर्थव्यवस्था ज्यांनी अद्याप स्पष्ट महागाईचे लक्ष्य स्वीकारले नाही, त्यांचा एकाच नाममात्र अँकरच्या संक्रमणात विचार केला जाऊ शकतो आणि हे संक्रमण पूर्ण करण्यासाठी महागाईच्या लक्ष्यासाठी विश्वासाह वचनबद्धतेचा पाया स्थापित करणे आवश्यक आहे. वेगवेगळ्या आर्थिक आणि विनिमय दराच्या राजवटी असलेल्या अर्थव्यवस्थांमधील विश्वासाहतेतील फरक अधिक चांगल्या प्रकारे समजून घेण्यासाठी, वास्तविक महागाईच्या बहिःपतनामुळे आणि दीर्घकालीन स्थानिक चलन नामनिर्देशित सरकारी कर्जाच्या बाजार रेटिंगद्वारे विश्वासाहता येथे अंदाजे प्रतिपत्रित केली जाते.

चलनवाढीच्या लक्ष्यीकरणाच्या संक्रमणादरम्यान विनिमय दराची भूमिका - यावर निर्णायक टिप्पणी:

विनिमय दर उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांच्या धोरणात्मक चौकटीत एक महत्त्वपूर्ण परंतु अपरिभाषित भाग आहे ज्यांचा विनिमय दर लवचिक आहे परंतु संपूर्ण महागाई-लक्ष्यीकरण चौकट नाही (येथे “इतर अँकरसह उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था” म्हणून संबोधले जाते). या अर्थव्यवस्था विनिमय दराचे अधिक सक्रियपणे व्यवस्थापन करतात आणि धोरणात्मक अंमलबजावणी परकीय चलन हस्तक्षेपावर आधारित असते जी अधिक तदर्थ आणि कमी बाजार-आधारित आहे. विनिमय दर वाहिन्या इतर अँकरसह सामान्य उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांसाठी कदाचित मजबूत आणि अधिक अनिश्चित आहेत कारण ते कमी आर्थिक दृष्ट्या विकसित आहेत, अधिक डॉलरिड्ड आहेत आणि महागाईला लक्ष्य करणार् या उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांच्या तुलनेत त्यांची एकूण विश्वासाहता कमी आहे. चलनवाढीच्या लक्ष्यीकरणाकडे संक्रमण करण्यासाठी विनिमय दरासाठी अतिरिक्त सुव्यवस्थित, सुसंगत आणि बाजार-आधारित भूमिका सुरू करणे महत्वाचे आहे. हे असेही सुचवते की, विनिमय दराला व्याजदर प्रतिक्रियेच्या कार्यात मोठे महत्त्व देणे किंवा विनिमय दराचा कार्यात्मक धोरण लक्ष्य म्हणून वापर करणे, व्याजदराचे वर्चस्व असलेल्या धोरणात्मक प्रतिक्रिया कार्याचा वापर करण्यापेक्षा चांगली व्यापक आर्थिक कामगिरी निर्माण करू शकते. देशांतर्गत मुद्रा बाजार विकासाचे प्रमाण हे संक्रमणादरम्यान कार्यान्वित लक्ष्याची निवड आकारण्यास मदत करते. कालांतराने प्रतिक्रिया कार्यात विनिमय दराचे वजन कमी करणे हा महागाईला

लक्ष्य करणाऱ्या राजवटीकडे संक्रमण करण्याचा व्यावहारिक मार्ग आहे. महागाईच्या दिशेने जाणाऱ्या मध्यवर्ती बँकांनी सामान्यतः त्यांचे व्यापक आर्थिक विश्लेषण मजबूत करणे आणि धोरणात्मक निर्णय घेण्याकडे पद्धतशीर दृष्टीकोन विकसित करणे आवश्यक आहे. वित्तीय बाजार विकास परकीय चलन हस्तक्षेपावर अवलंबून राहण्याची गरज कमी करून आणि निर्जंतुकीकरण सक्षम करून धोरणात्मक अंमलबजावणी सुधारतो.

८.४ प्रश्न

अर्थशास्त्रात गतिशील विसंगती म्हणजे काय? बँका आणि आर्थिक मध्यस्थांसाठी त्याची प्रासंगिकता स्पष्ट करा.

१. अपारंपरिक आर्थिक धोरणाची साधने आणि उद्दिष्टे कोणती आहेत?
२. उदयोन्मुख अर्थव्यवस्थांमध्ये विनिमय दर आणि महागाई लक्ष्यीकरण महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात, हे स्पष्ट करा.
३. विनिमय दर बदल प्रगत आणि उदयोन्मुख बाजार अर्थव्यवस्था दोन्हीसाठी संबंधित आहे. याची कारणे स्पष्ट करा.
४. अपारंपरिक आर्थिक धोरणाचा काही नकारात्मक प्रभाव आहे का?

References:

1. Ben S. Bernanke and Frederic S. Mishkin, “Inflation Targeting: A New Framework for Monetary Policy,” Spring 1997
2. The Relationship Between Exchange Rate and Inflation Targeting in Emerging Countries - Beldi Lamia Mouldi Djelassi
3. Inflation Targeting and Real Exchange Rate In Emerging markets - Joshua Aizenman Michael Hutchison and Ilan Noy
4. Arrow, Kenneth,” Statistical and Economic policy”, Econometrica 25, 1957
5. A positive theory of monetary policy in a natural rate model - Barro, Robert J., and David B Gordon.
6. Mark Stone, Scott Roger, Seiichi Shimizu, Anna Nordstrom, Turgut Kis, inbay, and Jorge Restrepo “The Role of the Exchange Rate in Inflation - Targeting Emerging Economies”,
(INTERNATIONAL MONETARY FUND)

